

Ks. FRANCISZEK MAROŃ

ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ W DIECEZJI KATOWICKIEJ AŻ DO KOŃCA XV W.

Treść: Wstęp. I: Tło i podstawy organizacji parafialnej. II: Początki rozwój najstarszych parafii. Zakończenie.

WSTĘP

Rzut oka na mapę diecezji katowickiej, przypominającej w swoich konturach sylwetkę korpulentnego człowieka, nasuwa od razu przypuszczenie, że granice diecezjalne nie są oparte o żadne logiczne podstawy. Rzeczywisty rozwój dziejowy był w jawnej sprzeczności z uchwałą Rady Ambasadorów z dnia 20 października 1921 r., która mimo plebiscytu i czynu powstańczego przydzieliła Polsce tylko część Górnego Śląska. Toteż taki stan na dłuższą metę nie był do utrzymania. Sprawiedliwości dziejowej stało się zadość po drugiej wojnie światowej, kiedy to cały Śląsk stał się nierozdzielalną częścią Polski Ludowej. Nie miało to jednak już wpływu na ustalone bullą papieską z dnia 28 października 1925 r. „*Vixdum Poloniae Unitas*”, a dostosowane do obszaru ówczesnego województwa śląskiego granice biskupstwa katowickiego, które w uzależnieniu od granic politycznych rozdzieliły starodawne dekanaty i parafie. W dodatku stykały się na tym terenie aż do 1821 r. dwie diecezje, wrocławska i krakowska. Stwarza to dalszą trudność przy analizie zaszębiających się średniowiecznych dziejów kościelnych i politycznych rejonu górnośląskiego. Mało też są znane liczne czynniki, które tworzyły podstawę rozwijającej się organizacji parafialnej. Dlatego poprzedzamy właściwy wykaz najstarszych ośrodków duszpasterskich ogólnym naświetleniem wszystkich z tym związanych problemów.

I. TŁO I PODSTAWY ORGANIZACJI PARAFIALNEJ

Na tropach pierwszych chrześcijan.

Brak jakichkolwiek dokumentów aż do połowy XII stulecia nie pozwala na konkretne ujęcie początków życia chrześcijańskiego w naszych okolicach. Zachowane źródła, dostarczające tylko ogólnikowych wiadomości, nie wyjaśniają procesu uchrześcijanienia ziemi górnośląskiej. Toteż korzystać musimy obok szczątkowych przekazów archiwalnych z wszelkich danych zarówno archeologicznych, jak też onomastycznych, aby przynajmniej w przybliżeniu ustalić drogę naszych przodków do chrzcielnicy.

W odróżnieniu od innych połaci Polski jesteśmy w posiadaniu dosyć

szczególowego zestawienia plemion zaludniających wczesnośrednio-wieczną ziemię górnośląską. Byli to Wiślanie, Gołężycy i Opolanie, uwiecznieni szczególnie w tekście tzw. Geografa Bawarskiego, spisany około 870 r. w Ratysbonie.¹ Opolan pozostawiamy na uboczu, gdyż ich osady na małym tylko skrawku północnym pokrywają się z terenem objętym dzisiejszą diecezją katowicką. Gołężyców lokuje się u źródeł Odry z zasięgiem aż po Cieszyn. Jak wykazały odkrycia na ich cmentarzyskach, prowadzili oni intensywną wymianę towarową z Morawami i centralną Polską.² Rozbieżne natomiast są poglądy przy ustaleniu siedzib wiślańskich na ziemi górnośląskiej. Ślady po nich utrwaliły się w nazwach odplemiennych i jest rzeczą ciekawą, że np. oprócz miejscowości Wisły koło Pszczyny spotykamy się z Wiślicą nie tylko nad Nidą, ale również na północ od Skoczowa, czyli z tego wynika, że Wiślanie z Gołężycami stykali się w Cieszyńskim. Typowym zjawiskiem na obszarach wiślańskich są również nazwy patronomiczne na „ice”, nawiązujące do przodownika lub założyciela pierwotnej gromady. Często zachodzą na południe od Cieszyna, w Małopolsce i na całym Górnym Śląsku. Wniosek z tego wypływa oczywisty, że osadnictwo małopolskie i górnośląskie należy do jednej grupy.³ Nawet jeszcze później mieściło się częściowo we wspólnych granicach, dopóki Kazimierz Sprawiedliwy nie odstąpił Mieszkowi raciborskiemu w 1178, wzgl. 1179 r. ziemi pszczyńskiej i bytomskiej, która jednak pod względem przynależności diecezjalnej pozostała nadal przy biskupstwie krakowskim.⁴ Natomiast w tych wypadkach, gdy nazwy patronomiczne nawiązują do imion chrześcijańskich, trzeba przyjąć, że takie miejscowości nie powstały wcześniej jak z końcem X w. To samo należy odnieść do nazw dzierżawczych, oznaczających zazwyczaj wsi rycerskie, które wzięły swą nazwę od właścicieli, jak np. Mikołów, choć w tym wypadku zachodzi jeszcze możliwość, że pierwotna nazwa uległa zmianie przy odstąpieniu osady innemu nabywcy. Często natrafiamy również na nazwy służebne, oznaczające zajęcie mieszkańców, np. Piekary, Łagiewniki, czy też przezwiskowe przy miejscach obronnych, zakładanych przez władcę, jak np. Wodzistaw. Do najstarszych nazw zaszeregować musimy topograficzne, które zwykle nie ulegały zmianom, określające hydrografię terenu, jak np. Strumień, Zabrzeg, Mokre, lub znamiona terenowe, jak np. Chełm, Górki, albo też właściwości gleby, jak np. Piaski, Kamień itp.⁵ Na koniec pragniemy zwrócić uwagę na częste w obrębie diecezji katowickiej nazwy topograficzne typu „Zawada”, jako za- bytki międzyplemiennych punktów granicznych. Pozostałością po staro-

¹ I. Łowmiański, *O pochodzeniu Geografa Bawarskiego*, W: *Roczniki Historyczne*. R. XX (1951 2, 9—55. J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośrednio-wiecznym osadnictwem dorzecza Odry*, W: *Studia z dziejów osadnictwa*. I. Warszawa 1963, 8 oraz S. Zajączkowski, *Podziały plemienne Polski w okresie powstania Państwa*. — *Geografia plemienna*, W: *Początki Państwa Polskiego, Księga Tysiąclecia*, Poznań 1962, I, 73 nn.

² V. Szymański, *Kontakty handlowe Wielkopolski w IX—XI w.*, Poznań 1958, 19 nn.

³ G. Labuda, *Organizacja państwa Słowian Zachodnich w okresie kształtowania się Państwa Polskiego*, W: *Początki Państwa Polskiego*, Poznań 1962, 50 oraz J. Dąbrowski, *Studia nad początkami Państwa Polskiego*, Wrocław—Kraków 1958, 15.

⁴ G. Gottschalk, *Die geschichtliche Entwicklung der Ostgrenze im Bistum Breslau*, W: *Zeitschrift d. Vereins f. Geschichte Schlesiens*, 68 (1934), 38 nn.

⁵ I. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, 20 nn.

dawnej granicy między Wiślanami i Opolanami są dzisiaj jeszcze obszary leśne w okolicy Lublińca.⁶

Po uwzględnieniu zabytkowych, terenowych i onomastycznych danych stwierdzić musimy, że większa część obecnej diecezji katowickiej pokrywa się z dawnymi siedzibami Wiślan. Nie od rzeczy jest ten fakt, skoro właśnie wśród nich najwcześniej krzewić się zaczęło chrześcijaństwo.

Księżę morawski Wojmir I ugruntował potęgę swego państwa około 830 r. podbojem położonego nad jeziorem Balaton księstwa nitrzańskiego. Jego następca Rościsław sprowadził w 863 r. jako misjonarzy braci Konstantyna i Metodego, którzy za zgodą cesarza bizantyjskiego Michała III i patriarchy konstantynopolitańskiego Focjusza zaczęli głosić Ewangelię wśród Słowian. W międzyczasie zasięg państwa coraz bardziej się rozprzestrzeniał i w końcu obejmował również Słowację, Czechy, Łużycę oraz Małopolskę i Górny Śląsk. Głównymi ośrodkami były Mikulčice i Staré Město. W samych Mikulčicach odkryto dotychczas 10 świątyń z IX stulecia.

O opanowaniu Wiślan przez księcia wielkomorawskiego czytamy w „Żywocie św. Metodego, czyli Legendzie Panońskiej”: „Pogański książę, bardzo potężny, siedząc w kraju Wiślan, urągał chrześcijanom i przykrości im czynił. Posławszy więc ku niemu rzekł (tj. Metody): „Dobrze by było, synu, abyś się dał ochrzcić dobrowolnie na swojej ziemi, gdyż inaczej będziesz w niewolę wzięty i zmuszony przyjąć chrest na obcej ziemi”.⁷ Wprawdzie brak bliższej daty, ale jest o tym również wzmianka w liście biskupów niemieckich z r. 900 do papieża Jana IX: „*Antecessor vester Zuentibaldo duce imperante Vichingum consecravit episcopum et nequaquam in illum antiquum Pataviensem episcopatum eum transmisit, sed in quendam neophitam gentem, quam ipse dux bello domuit et ex paganis christianos esse paravit*”.⁸ Wyświęcony więc za panowania Świętopełka (870—894) biskup Wiching wysłany został do ludu przez Świętopełka pobitego i do chrześcijaństwa nawróconego. O pierwotnej organizacji kościelnej wśród Wiślan świadczyć mogą dwaj biskupi, zapisani w najstarszym katalogu biskupów krakowskich, których imion: Prohor i Prokulf nie udało się zaszeregować po 1000 r. Pierwsze imię jest greckiego pochodzenia i przypuszcza się, że za sprawą św. Metodego Prohor był pierwszym biskupem ziemi nadwiślańskiej, a po śmierci św. Metodego i upadku obrządku wschodniego został zastąpiony przez Niemca Prokulfa.⁹ Tak samo imię św. Gorazda, czyli Świrada, apostoła Bułgarów i jednego z najwybitniejszych uczniów św. Metodego, uwięzionego i zabitego w czasie zamieszek antychrześcijańskich, zadomowić się musiało wśród Wiślan, skoro się znalazło w kalendarzu Świętych z XIV stulecia w bibliotece przy kolegiacie NMP w Wiślicy. Przybrał je również znany

⁶ V. Korta, *Rozwój wielkiej własności feudalnej*. W: Sobótka, t. XVI (1961), 528 nn.

⁷ *Monumenta Poloniae Historica*, I. Lwów 1864, 85 nn. Tłumaczenie T. Lehr-Spławińskiego, *Misja słowiańska św. Metodego a Polska*. W: *Collectanea Theologica*, XIII (1932), 183.

⁸ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Ed. G. Friedrich, Praga 1904, I, 31 oraz J. Widajewicz, *Państwo Wiślan*, Kraków 1947, 72 n. i 118 n.

⁹ J. Widajewicz, *Prohor Prokulf, najdawniejsi biskupi krakowscy*. W: *Nasza Przeszłość*, IV (1948), 17 nn.

i czczony na Śląsku św. Świrad.¹⁰ Staropolska pieśń „Bogurodzica” kryje w sobie elementy bizantyjskie.¹¹ Ważne są także najnowsze wykopaliska w Wiślicy nad Nidą oraz w Krakowie, nad którymi się jeszcze dyskutuje, czy odnoszą się do IX czy też do X wieku.¹² Natomiast na obszarze górnośląskim sporne jest zagadnienie Łędzin i związanego z nimi „Klimonta”.¹³

Państwo wielkomorawskie, podzielone przez Świętopełka między trzech synów, upadło w początkach X stulecia pod naporem Madziarów, a jeszcze wcześniej inne wcielonie szczepy skorzystały z podziału i się odłączyły. Do nich zaliczają się szczególnie Czesi, którzy odąd zaczęli odgrywać wpływową rolę wśród południowo-zachodnich Słowian. Nie wiadomo jednak, kiedy ziemia śląska i krakowska dostała się pod władzę czeskich Przemysłidów. Na ogół przyjmuje się, że stało się to około 921 r. za Wratysława I.¹⁴ Dopiero od Czechów przyjęliśmy słownictwo liturgiczno-kościelne, przetykane częściowo naleciałościami cerkiewno-słowiańskimi.¹⁵

Okres od 990 do 1250 r.

Po pierwszych wieściach, jakie dotrzeć musiały w nasze strony w łączności z akcją misyjną św. Metodego i jego otoczenia, nie sposób ustalić, kiedy właściwe chrześcijaństwo zapuszczać zaczęło korzenie na Śląsku.¹⁶ Dopiero z dokumentu zwanego „*Dagome Iudex*”, wystosowanego przez Mieszka I do papieża około 990 r., wyraźnie wyczytać można, że granica polityczna oparta wtedy była na wododziale Odry i Morawy.¹⁷ Jedno jest mniej więcej pewne, że z chwilą odzyskania ziemi krakowskiej wraz z górnośląską około 990 r. chrześcijaństwo już miało swoich wyznawców przynajmniej w górnej warstwie śląskich panów, którzy poszli za przykładem czeskich feudałów. W związku z wcieleniem Górnego Śląska do państwa Chrobrego i intensywną reorganizacją administracji państwowej musiało nastąpić coraz dalej idące uchrześcijanienie ludności. Według odkryć, stwierdzonych na podstawie wykopalisk, przypada właśnie na drugą połowę X wieku powstanie nowych grodów oraz przenoszenie grodzisk na inne i bardziej dogodnie miejsca. Na Cieszyńskim zastąpiono obronną osadę w Podoborze nowym grodem na Górze Zamkowej w Cieszynie a w Skoczowie powstał nowy gród po likwidacji

¹⁰ J. Zathej, O kilku przepadłych zabytkach rękopiśmiennych w Bibliotece Narodowej w Warszawie. W: *Studia z dziejów kultury polskiej*, Warszawa, 1949, 17.

¹¹ *Bogurodzica*, Warszawa, 1962, 45 nn.

¹² E. Dąbrowski, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi wiślickiej*, Wrocław 1965, 279 nn. oraz W. Dziewulski, *Postępy chrystianizacji i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964, 27 n.

¹³ M. Łysiów, *Czy staropolskie imię Klimont i jego postaci pochodne mogą być świadectwem istnienia liturgii słowiańskiej w Polsce?* W: *Onomastica*, IV (1958), 131 nn.

¹⁴ *Historia Śląska*, I, cz. I, Wrocław 1960, 200.

¹⁵ W. Taszycki, *Element chrześcijański w nazewnictwie polskim*. W: *Collectanea Theologica*, XVIII (1937), 452 nn. oraz St. Rospond, *Chryścianizacja Polski a badania językoznawcze*. W: *Nasza Przeszłość*, XXV (1966), 27.

¹⁶ J. Dąbrowski, *Studia nad początkami Państwa Polskiego*. W: *Rocznik Krakowski*. XXXIV (1958), z. 1, 22 nn.

¹⁷ B. Kürbisówna, *Dagome Iudex — Studium krytyczne*. W: *Początki Państwa Polskiego, Księga Tysiąclecia*, I, Poznań 1962, 363 nn.

warowni w Międzywiciu. Na Górnym Śląsku wycofano się z dużego grodziska pod Lubomią do Raciborza a z Kamienia do Bytomia.¹⁸

Ludność przebywała wtedy albo w grodach albo też w otwartych osadach. Rozmieszczenie wsi było bardzo zróżnicowane. Największe na ówczesne warunki zagęszczenie było wokół Raciborza i Cieszyna. Inne połacie były słabiej zaludnione albo też z powodu nieprzebranych terenów leśnych i bagnistych zupełnie puste. O liczebności poszczególnych wsi trudno coś konkretnego powiedzieć. Badań archeologicznych otwartych osad typu wiejskiego w naszych okolicach jeszcze nie przeprowadzono. Jedynie przypadkiem natrafiono na bliżej nie przeanalizowane stanowiska w Tarnowicach Starych, Świerklańcu, Brzozowicach, Bobrownikach, Bańgowie, Przełajce i i.¹⁹ Na ogół przyjmuje się, że więcej jak dwadzieścia do trzydziestu siedzib nie było.²⁰ Głównym zajęciem ludności wiejskiej było rolnictwo. Niektóre jednak wsie miały ściśle określone obowiązki służebne wobec feudała, często utrwalone w nazwie, jak Bobrowniki, Kowale, Woźniki, Psary itp.²¹ Grody były trojakiego rodzaju. Jedne tworzyły duże schrony obronne dla ludności opolnej, jak np. Lubomia, drugie były zarazem ośrodkiem administracyjnym dla księcia względnie jego komesów, jak np. Cieszyn, trzecie, małe ale najliczniejsze, stanowiły siedzibę feudała, jego czeladzi i dworu. Podgrodzia, jako załączki późniejszych miast, powstawały dopiero w XI i XII stuleciu i to zazwyczaj przy znacznie większych grodach jako skupiska rzemieślników i kupców.

Niepewna jest przynależność diecezjalna w okresie władztwa Przemysławów. Skoro jednak całe Czechy aż do utworzenia biskupstwa praskiego podlegały biskupstwu ratysbońskiemu, można przypuszczać, że również rejon śląski był podporządkowany Ratysbonie a następnie Pradze. Oczywiście jest to zagadnienie czysto formalne, gdyż nawet w Czechach organizacja kościelna była jeszcze w powijakach i znikomy mogła mieć wpływ na rozwój chrystianizacji na Śląsku. Dopiero po dwóch wiekach przypomni sobie arcybiskup magdeburski spóźniony dokument cesarza Henryka w sprawie zawisłości Śląska od biskupstwa praskiego, aby zakwestionować prawa metropolitalne Gniezna.²²

Po śmierci męczeńskiej św. Wojciecha i złożeniu jego zwłok w katedrze gnieźnieńskiej oraz uzgodnieniu ze stolicą Apostolską rozplanowania polskiej prowincji kościelnej erygowana została u grobu św. Wojciecha z okazji przejazdu cesarza Ottona III metropolia gnieźnieńska z podległymi biskupstwami, między innymi w Krakowie i Wrocławiu. Wątpliwą jest rzeczą, czy zostały wtedy dokładnie określone granice diecezjalne. Można jednak przypuszczać, że za wzorem istniejących już gdzie indziej biskupstw dostosowane miały być do aktualnego podziału administracyjnego, względnie do odrębności plemiennych, jak to już nakazywał kanon 17 soboru chalcedońskiego z 451 r. Wobec tego Wiślanie weszli w skład diecezji krakowskiej, a Gołszyci i Opolanie diecezji

¹⁸ R. Jank a, *Pradzieje ziemi opolskiej*. W: Kwartalnik Opolski, XII (1966), 38.

¹⁹ J. Szydłowski, *Archeologiczne prace terenowe Muzeum Górnośląskiego w latach 1945—1947*. W: Śląski Instytut Naukowy, Biuletyn nr 4, Katowice 1958, 5—17.

²⁰ *Historia Śląska*, I, cz. I, Wrocław 1960, 159.

²¹ K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław — Kraków 1958, *passim*.

²² T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, 206 nn.

wrocławskiej. Na skutek częstych zmian granic politycznych i powolnego zaniku różnic plemiennych dochodziło później kilkakrotnie do sporu o granice diecezjalne.

Poważny kryzys przeżywały nowe biskupstwa w czasie najazdu księcia czeskiego Brzetysława i równoczesnego powstania ludowego w latach 1037 i 1038.²³ Trudno o odtworzenie szczegółów i skutków tych wydarzeń dla całokształtu życia religijnego w zakątku górnośląskim, bezpośrednio sąsiadującym z terenem najeźdźcy i w następstwie przez niego okupowanym. W każdym razie musiał to być okres zupełnego zastoju pracy misyjnej. Normalizacja warunków duszpasterskich nastąpić mogła dopiero po stopniowym odzyskaniu Śląska przez Kazimierza Odnowiciela i usankcjonowaniu tego faktu pokojem merseburskim w 1054 r. Przy Przemysławach pozostały wtedy jedynie skrawki ziemi cieszyńskiej i opawskiej. Śląsk nie zaznał jednak na długo upragnionego pokoju ani ze strony książąt czeskich, ani cesarzy niemieckich. Ciągłe wojny i nawet wewnętrzne zamieszki niepokoiły ludność górnośląską, szczególnie w pierwszych latach trzynastoletniej wojny czesko-polskiej (1102—1115), kiedy to wojska czeskie zdobyły Racibórz i spaliły Koźle. Ale jeszcze przed zawarciem układu pokojowego w Nysie Kłodzkiej odzyskany został Cieszyn. Nastąpił teraz dłuższy okres spokojny i bogaty w liczne fundacje kościelne i klasztorne. Przewodzącą rolę odgrywał Piotr Włast, zakładając m. i. na Ołbingu we Wrocławiu benedyktyńskie opactwo św. Wincentego, z którym się jeszcze częściej spotkamy. Po jednej jeszcze rozprawie wojennej z księciem Sobiesławem w latach 1132—1134 Bolesław Krzywousty (+ 1138 r.) testamentem podzielił kraj między czterech swoich synów, z których Władysław II na zasadzie senioratu otrzymał Małopolskę i Śląsk.²⁴

Budownictwo było wtedy jeszcze na ogół drewniane. Na wsi przeważały ziemianki, natomiast w tworzących się podgrodziach budowało się już chaty drewniane i kryte *dranicami*.²⁵ Do zasiewów brano wszystkie cztery gatunki chlebowe, choć po dawnemu przeważało jeszcze proso. Mięsa dostarczały zwierzęta domowe. W odkrytych grodach i wykopaliskach grodowych odnajduje się częściej amulety aniżeli krzyżyki. Nie można jednak z tego wyciągnąć wniosku, jakoby pogaństwo jeszcze wtedy przeważało. Toć tak samo nie znaleziono dotychczas na obszarze górnośląskim żadnej zbroi, choćby hełmu czy pancerza, z wyjątkiem kilku włóczni, a przecież wiadomo, że była w powszechnym użyciu. Amulety były raczej oznaką zabobonu, praktykowanego nawet w epoce atomu.

Tak samo imiona są jeszcze starosłowiańskie. W bulli protekcyjnej papieża Hadriana IV dla biskupstwa wrocławskiego z dn. 23. IV. 1155 r. na imiona tam naprowadzone tylko jedno jest chrześcijańskie.²⁶ Właściwie dopiero na XIII wiek przypada zwycięski pochód imion chrześcijańskich,

²³ T. Grudziński, *Uwagi o genezie rewolucji w Polsce za Kazimierza Odnowiciela*, W: *Zapiski Tow. Naukowego w Toruniu*, XVIII (1952), z. 1—4. Tam też obszerny wykaz odnośnej literatury.

²⁴ Zarys dziejowy przedstawiono na podstawie *Historii Śląska*, I, cz. I, Wrocław 1960, 199 nn.

²⁵ W. Hołubowicz, *Opole w wiekach X—XII*, Katowice 1956, *passim*.

²⁶ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, Wydał K. Maleczyński, I, Wrocław 1956, nr 35.

wybranych z katalogu świętych. Tych było jednak wtedy wśród szczepów germańskich więcej niż u Słowian, stąd imiennictwo germańskie było w dokumentach liczniej reprezentowane od słowiańskiego. Dlatego z dużą rezerwą odnosić się musimy do statystyk narodowościowych, sporządzonych na podstawie spotykanych w owych czasach imion. Tak np. w zestawieniu świętopietrza z parafii śląskich w obrębie diecezji krakowskiej z XIV w. na 70 proboszczów wymienionych miało 36 biblijnych, 26 germańskie a tylko 8 polskie, względnie słowiańskie imiona, choć może żaden z nich się nie zaliczał do narodowości niemieckiej.

Wracając jednak do pierwszego okresu chrześcijaństwa w Polsce przypomnieć wypada, że monarcha, względnie książę dzielnicowy uważał się za zwierzchnika Kościoła i wyznaczał biskupów przez cały XI wiek, a później podsuwał swoich kandydatów kapitule czy też papieżowi do zatwierdzenia. On też zapewniał utrzymanie duchowieństwu i przydziałał mu dziesięcinę z własnych dochodów skarbowych. On również był początkowo jedynym fundatorem klasztorów i kościołów a dopiero pod koniec pierwszego okresu dołączyli się jako ofiarodawcy feudałowie świeccy.

Do połowy XII stulecia była też bardzo rzadka sieć parafialna. Właściwie tylko kaplice grodowe spełniały funkcje kościołów parafialnych. Z nich tylko o jednym, mianowicie cieszyńskim, z całą pewnością wiadomo, że znajdował się w obrębie obecnej diecezji katowickiej i już przynajmniej do połowy XI wieku był ośrodkiem duszpasterskim na daleką i szeroką okolicę.²⁷ Inne, jak Toszek, Racibórz, Bytom, Siewierz i Oświęcim, choć oddziaływały na nasze okolice, leżały poza granicami dzisiejszej diecezji katowickiej.

Z drugą połową XII wieku wkraczamy już w stadium bogatsze w dokumenty i wzmianki odnoszące się do regionu górnośląskiego. Niemniej obfitował ów okres w wypadki polityczne, które w niemałym stopniu wpływały na życie religijne i kościelne.

Władysław, zwany Wygnańcem, po oślepieniu Piotra Własta zawojowany i zwyciężony przez swoich braci, uszedł w 1146 r. z kraju i znalazł przytułek u niemieckiego króla Konrada III, a przywrócony do łask Piotr Włast prowadził na Śląsku ożywioną działalność fundatorską. W międzyczasie podjęte przez króla Konrada i jego następcę Fryderyka I Barbarossę próby odzyskania dla Władysława utraconych dzielnic spełzły na niczym, a dopiero po jego śmierci wrócili jego synowie w 1163 r. na Śląsk. Bolesław Wysoki otrzymał Dolny Śląsk a młodszemu bratu Mieszkowi przypadła Opolszczyzna z Raciborzem, Koźlem i Toszkiem. Kiedy jednak doszło do zatargu między braćmi, wtedy ówczesny senior Kazimierz Sprawiedliwy starał się sprawę załagodzić i odstąpił Mieszkowi kasztelanie bytomską, siewierską i oświęcimską. Tym samym wydłużyła się nieznacznie granica polityczna Górnego Śląska, ale nie naruszyła granicy kościelnej między Krakowem i Wrocławiem, która z wyjątkiem drobnych odchyłeń pozostała taka aż do 1821 r. W toku zmagania o tron krakowski umierają zarówno książę Mieszko raciborski, jak też wrocławski Henryk Brodaty, a Henryk Pobożny, usiłując się przeciwstawić nawałnicy tatarskiej, ponosi klęskę i śmierć w dniu 9. IV. 1241 r.

²⁷ A. Kietlińska, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na górze zamkowej w Cieszynie*. W: *Materiały wczesnośredniowieczne* 1 (1951), 59 nn.

W tym samym okresie utrwala się organizacja kościelna na Śląsku. W latach 1227 do 1230 następuje podział diecezji wrocławskiej na archidiakonaty i wówczas m. i. powstaje archidiakoniat opolski, który obejmuje cały Śląsk Cieszyński oraz część Górnego Śląska, która wówczas należała do biskupstwa wrocławskiego. Bytomskie i Pszczyńskie znalazło się w zasięgu olbrzymiego archidiakonatu krakowskiego. Wraz z rosnącą liczbą parafii okazała się również konieczność podziału archidiakonatów na dekanaty, nazywane w biskupstwie wrocławskim archipresbyteratami. Do najstarszych należą po stronie krakowskiej dekanaty bytomski i oświęcimski, z którego w 1350 r. wydzielono dekanat pszczyński, a po stronie wrocławskiej archipresbyteraty oleski, gliwicki, raciborski, żorski i cieszyński. Z wszystkich tych dekanatów jedynie pszczyński i żorski w całości pozostały po erekcji obecnego biskupstwa katowickiego w jego granicach. Początki poszczególnych dekanatów nie są znane, a pierwsze wiadomości o większości z nich posiadamy dopiero z spisów świętopietrza z lat 1326 i 1335.²⁸

Podział administracyjny diecezji był konieczny ze względu na zagęszczającą się sieć parafialną. Zagadnieniem początków organizacji parafialnej w Polsce zajmują się już od wielu lat historycy i kanoniści. Stanisław Zachorski przyjął zakładanie kościołów parafialnych od schyłku X wieku. Władysław Abraham przesuwając początki organizacji parafialnej na XIII w. Według jego zdania jedynym kościołem parafialnym był do tego czasu tylko kościół biskupi, a w grodach uznaje tylko prywatne kościoły względnie kaplice, w których czynni byli kapelani, uprawnieni przez biskupa do Mszy św. i udzielania Sakramentów. Dyskusja jeszcze nie jest zamknięta.²⁹ Skoro jednak stwierdzić musimy, że w obrębie diecezji katowickiej z pominięciem nawet cieszyńskiego kościoła zamkowego istniał już w XII stuleciu cały szereg kościołów uposażonych i uprawiających duszpasterstwo w nieznanym i nieznacznym ośrodkach wiejskich, jak Rybnik i Żory, nasuwa się oczywisty wniosek, że sieć parafialna datuje się przynajmniej od XI wieku. Natomiast okręgi parafialne o ściśle oznaczonych granicach powstawały dopiero w miarę wzrostu liczby kościołów w drugiej połowie XII w., kiedy to ze względu na zasięg jurysdykcji proboszczowskiej zaistniała konieczność dokładniejszego ustalenia uprawnień duszpasterskich. Do 1250 r. powstało na obszarze obecnej diecezji katowickiej jakieś 9 kościołów parafialnych.

²⁸ Ks. B. Kumor, *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*. W: *Roczniki Teolog.* — Kanoniczne KUL., VII (1960), 89 nn. oraz B. Panzram, *Die schlesischen Archidiakonate und Archipresbyterate bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Wrocław 1937, 25 nn.

²⁹ W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1890, 158 nn. St. Zachorowski, *Początki parafii polskich*. W: *Studium hist. ku czci W. Zakrzewskiego*, Kraków 1908, 277 nn. H. F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*. W: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt.* XVII (1928), 264 nn. i XVIII (1929), 284 nn. B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten Pfarrorganisation*, Wrocław 1940, 5 nn. T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca w. XIV*. W: *Historia Śląska* — PAU-, II, z. 1, Kraków 1939, 75 nn. Ks. B. Kumor, *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*. W: *Roczniki Teol.* — Kan. KUL., V, z. 4 (1958), 103 nn. E. Wiśniowski, *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*. W: *Roczn. Teol.* — Kan. KUL., VII (1960), z. 4, 137 nn.

W tym też okresie zmienia się dotychczasowe prawo własności na patronat kościelny. Było to zjawisko również na Zachodzie często spotykane, że kościoły parafialne wraz z całym swym dobytkiem nieruchomym i ruchomym, prawami majątkowymi, a nawet składanymi przez lud ofiarami, uchodziły za własność osobistą feudałów, którą swobodnie rozporządzali i ustalali oraz zwalniali rektorów kościoła według swego uznania. Ustawodawstwo kościelne, zwłaszcza za papieża Aleksandra III (1159—1181), wszczęło walkę przeciwko takim nadużyciom i nakazało przekształcenie prawa własności na prawo patronatu³⁰, a także zniósł ostatecznie roszczenia feudałów do spadku po zmarłych biskupach i proboszczach, czyli *ius spolii*, oraz do dochodów kościelnych w czasie wakansu, czyli *ius regaliae*. Również u nas odnośne nakazy weszły powoli w życie, tak że kościół przez fundatora uposażony, a przez biskupa konsekrowany, był odtąd już na zawsze przeznaczony do służby Bożej i na podstawie kanonicznej erekcji stawał się osobą prawną kościelną oraz podmiotem praw parafialnych i majątkowych. Prawo erekcji kościoła parafialnego miało teraz należeć wyłącznie do biskupa, który korzystał z niego za zgodą swojej kapituły katedralnej. Przy poświęceniu biskup nadawał kościołowi wezwanie, które zazwyczaj uwzględniało świętego w danym okresie najbardziej czczonego. Stąd na podstawie wezwania kościoła można często określić przybliżony czas jego powstania.

O doniosłym znaczeniu było w tym okresie przerwienie przez monarchę ciężaru utrzymania duchowieństwa z własnych dochodów na barki biskupa, który odtąd zarządzał dziesięciną, świadczoną wprost przez ludność, i przydzielał poszczególnym rektorom kościołów. Stanowiła ona wtedy jedyne źródło utrzymania duchowieństwa. Przy ówczesnym słabym zaludnieniu złożyć się musiał cały szereg wsi na skromne choćby uposażenie proboszcza. Dlatego najstarsze parafie można zwykle po tym rozpoznać, że należało do nich kilka czy nawet kilkanaście osad. Obowiązywała dziesięcina snopowa, określana w dokumentach jako *decima recta* lub *plena* albo też *manipulata*, a później jako *decima polonica* lub *more polonico*. Stanowiła ona jedną dziesiątą część faktycznego plonu. Oprócz biskupa, który przydzielał proboszczowi dziesięcinę w porozumieniu z kapitułą, przysługiwało początkowo również rycerstwu tzw. *ius militare*, zezwalające na odstawienie dziesięciny dowolnie wybranemu kościołowi. Aby jednak zapobiec niewspółmiernemu przydziałowi, synod gnieźnieński w 1309 r. zniósł ten przywilej.

Okres od 1250 r. do drugiej połowy XIV stulecia

Po najeździe tatarskim i śmierci Mieszka II objął władzę na Opolszczyźnie jego brat Władysław (1246—1281). On również sięgał po Kraków i mimo poniesionej pod Bogucinem klęski otrzymał na podstawie ugody pokojowej część ziemi małopolskiej między Skawą i Skawiną aż po Tyniec. Krótco przed swoją śmiercią podzielił całość pomiędzy czterech swoich synów, z których Mieszko († między 1313 i 1316 r.) otrzymał Cieszyńskie, Kazimierz († 1312) Bytomskie, Bolesław († 1313) Opolskie

³⁰ C. 5—24, X, III, 38.

a Przemko († 1306) Raciborskie. Tym samym zapoczątkowane zostało rozdrabnianie Opolszczyzny o rozmaitym w następnych wiekach natężeniu.

Panująca w Czechach dynastia Przemysłidów po utracie ziem południowych na rzecz Habsburgów starała się o rekompensatę z innej strony i pod naciskiem Wacława II rozpoczęło się mniej lub więcej wymuszone oddawanie się książąt śląskich w lenno króla czeskiego. Jako pierwszy uczynił to Kazimierz bytomski w 1289 r. Za nim poszli inni, z wyjątkiem Przemka raciborskiego. Ale w 1327 r. zjechali już wszyscy książęta górnośląscy do Opawy, aby tam złożyć hołd królowi Janowi Luksemburczykowi.³¹ Po bezpotomnej śmierci Leszka raciborskiego w 1336 r. Jan Luksemburczyk, wbrew polskiemu zwyczajowi sukcesyjnemu i zawartej w akcie lennym ugodzie, przyznał księstwo raciborskie ks. Mikołajowi opawskiemu.

W międzyczasie wkroczyła również na ziemię górnośląską kolonizacja, którą już wcześniej zapoczątkował książę wrocławski Bolesław Wysoki sprowadzeniem na miejsce podupadłej fundacji benedyktyńskiej w Lubiążu cystersów z saksońskiej Pforty i zezwoleniem na osadzenie niemieckich kolonistów. Ale już w 1228 r. dopuszczono do udziału w lokacji tak samo miejscowych wolnych chłopów, którzy się chętnie na to godzili, gdyż wtedy mieli zapewnione większe korzyści materialne i zadokumentowane prawo do dziedzicznego posiadania i użytkowania przydzielonej im ziemi. Obok niewielkiej ilości niemieckich wsi powstały wsi mieszane, a wreszcie zastosowano ogólnie praktykę przenoszenia starych wsi polskich na prawo niemieckie. Z wyjątkiem nazwy nie miało to oczywiście nic wspólnego z narodowością. Oprócz Lublińca i jego okolicy oraz terenów na Cieszyńskim wokół Bielska i wzdłuż rzeczki Piotrówki oraz kilku innych wsi, jak Łągiewnik pod Bytomiem, zakładanych na surowym korzeniu, znaczna większość miejscowości, położonych w obrębie diecezji katowickiej, korzystała tylko z przeniesienia na nowe prawo. Minimalny przyrwy obcych kolonistów nie wywierał więc większego wpływu na polski układ narodowościowy w naszym rejonie.

Lokację poprzedzał nowy pomiar gruntów i to przy zastosowaniu innej miary, pozwalającej na dokładniejsze określenie wielkości areалу. Wymierzano teraz na łany — po łacinie *mansus* — oraz pręty — po łacinie *uncus* —. Przedsiębiorca, który dokonywał lokacji na zlecenie pana gruntu, nazywany zasadzcą względnie lokatorem, w chwili zawierania kontraktu dysponować musiał większą gotówką na pokrycie kosztów reorganizacji. W zamian przysługiwały mu liczne uprawnienia i dochody. Przede wszystkim otrzymywał na własność dziedziczną — zależnie od umowy — co dziesiąty, a czasem nawet co szósty łan, które razem tworzyły osobny majątek. Jemu też przysługiwało zakładanie młynów, karczem, stawów, a w miastach jatek żywnościowych. W imieniu swego pana sprawował niższe sądownictwo, za co potracać sobie mógł jedną trzecią kar i kosztów sądowych. Będąca wówczas w obiegu walutą była grzywna, która początkowo była jednostką wagową, gdyż większych kwot nie liczono, tylko ważono. Grzywna miała 4 wiardunki względnie 24 szkojce. Przy drobniejszych kwotach korzystano z tzw. brakteatów a od końca XIII w. z denarów, z których 36 równało się jednemu szkojcowi. Po kilku

³¹ R. Grodziecki, *Rozstanie się Śląska z Polską*, Katowice 1938, *passim*.

latach zarzucono jednak denary i zastąpiono je groszami, przy czym na jedną grzywnę wychodziło 48 groszy. Wtedy też zamiast ważonej grzywny weszła w życie grzywna monetarna.

Zasadniczych zmian doznały parafie w łączności z lokacją. We wsiach, lokowanych na nowym prawie, dostarczać miało każde gospodarstwo zamiast dotychczasowej dziesięciny snopowej dziesięcinę w ustalonej ilości ziarna od umownych rodzajów zbóż. Od każdego poszczególnego łana wynosiła ona jeden małdrat, czyli cztery miarki od wyznaczonej odmiany zbóż. Jeżeli to było np. żyto i owies — w naszych stronach najczęściej uprawiane — wtedy nazywano to „*małdrata duplicis grani*” lub „*decima de duobus granis*”. Po zatargu księcia Henryka wrocławskiego z biskupem Wawrzyńcem o dziesięcinę z nowizn, czyli pól uprawianych po wykarczowaniu lasów, i ugodzie, zawartej w 1227 r., pojawił się trzeci jeszcze sposób odstawiania dziesięciny i to w pieniądzech, zwykle po jednej czwartej grzywny czyli wiardunku od łana, po łacinie nazywanej „*fertones*”. Dziesięcina przysługiwała od wszystkich pól włościańskich, również tych, które z biegiem czasu włączone zostały w folwark feudalny.

Oprócz współczesnionej dziesięciny przydzielono proboszczowi przy lokacji osady na nowym prawie względnie przy erekcji nowej parafii jeden lub dwa, a czasem nawet więcej łanów pola, wolnych od wszelkich ciężarów publicznych i często ze względu na gospodarke trójpolową podzielonych na trzy kawałki. Do tego dochodziły łąki, a niekiedy las lub stawy czy też inne dodatki. Przy takim uposażeniu było utrzymanie proboszcza dostatecznie zapewnione i dlatego mieściła się parafia w tym okresie już tylko w granicach jednej miejscowości, a rzadziej dołączano najbliższe sąsiedztwo.

Odtąd więc z obowiązkiem plebańskim związane było beneficjum, na które w każdym wypadku zarządca otrzymywać musiał od biskupa instytucję kanoniczną. Beneficjum składało się: a) z majątku kościoła (*tabrica ecclesiae*) czyli z budynku sakralnego, placu kościelnego, cmentarza, wyposażenia wnętrza, ofiar, fundacji, szkoły wraz z rolą, szpitala i zabudowań dla służby kościelnej, b) z uposażenia proboszczowskiego, mianowicie plebanii z zabudowaniami gospodarczymi, ogrodu, roli, łąki itp. oraz dodatkowych uprawnień, jak wolny wyrąb drzewa, rybołówstwo itp. c) dziesięciny, d) mesznego (*missalia*), czyli corocznego uznaniowego z tytułu pracy i opieki duszpasterskiej i to od włościan i pól podmiejskich po miarce żyta i owsa od każdego łana, a od domów mieszczan, kmieci i zagrodników po jednym lub kilka groszy stołowego (*mensalia*).

Wymienione jako składnik beneficjum szpitale, przewidziane na przytułki i schroniska dla podróżnych i ubogich, istniały już w poprzednim okresie, ale wzmianki o nich są rzadkie, gdyż były częścią beneficjalną bez osobnej osobowości prawnej. To samo odnosi się do szkół, które niewątpliwie zakładano wraz z kościołem parafialnym, choć o nich wspomina dopiero synod łęczycki w 1285 r. przy ogłoszeniu nakazu, aby nie dopuszczać do szkół obcokrajowców bez znajomości języka polskiego.

W tym okresie zanotować musimy największe nasilenie zakładania nowych parafii. W obrębie obecnej diecezji katowickiej naliczyć ich można w przybliżeniu 68. Bardzo cennym i pomocniczym dokumentem przy ustalaniu początków parafii jest zestawiony w latach między 1290-

i 1305 pierwszy w Polsce „*Liber fundationis episcopatus vratislaviensis*”.³² Wyszczególnione tam są oczywiście tylko te miejscowości, które znajdowały się w granicach diecezji wrocławskiej i obowiązane były do dziesięciny na rzecz biskupa wrocławskiego. Z całości interesuje nas przede wszystkim część oznaczona jako „*registrum Wyasdense*”³³ a w szczególności osady, które dzisiaj się mieszczą w granicach diecezji katowickiej. Ponieważ w zestawie parafii częściej powoływać się będziemy na wspomnianą księgę fundacyjną, przytaczamy poniżej odnośny wyciąg:

Istud est registrum procuracie Wyasdensis:...

In RUDA sunt L mansi parvi, de quibus scultetus habet VIJ, alii deservunt domino episcopo. Decima de omni grano. Et scultetus solvit j marcam de molendino suo.

Item Sadbre sive Cunczindorf³⁴ sunt LX mansi magni et Sabors similiter L magni, quas villas sculteti locant pro sexto manso et habent ambe adhuc libertatem et nondum sunt locate. Omnes iste ville prescripte solvunt census domino per IIIj scotum et decimam de omni grano.:

Iste sunt ville circa Glywitz solventes fertones:...

Item in Cnurowicz³⁵ sunt XXIIJ mansi solventes fertones. Item in Renoltowitz³⁶ sunt XXX mansi solventes fertones, de quibus prepositura Oppoliensis habet tres³⁷, reliqui sunt mansi episcopales expleta libertate.

Item in Geraltovitz³⁸ sunt XL mansi solventes fertones expleta libertate.

Item aput Belconem³⁹ erunt XXX mansi solventes fertones expleta liberate, de quibus prepositura Oppoliensis de agris dudum cultis habet tres, reliqui vero ad mensem domini episcopi pertinebunt.

Item in Buyacow⁴⁰ expleta libertate erunt XXX mansi solventes fertones, de quibus prepositura Oppoliensis obtinet tres, alios dominus episcopus habet.

Item in Cudow⁴¹ erunt XXX mansi expleta libertate, prepositus habet tres, reliqui sunt domini episcopi.

Item in Przyssowitz⁴² sunt XL mansi solventes fertones.

Iste sunt decime et fertones circa Olesno et Lublyn⁴³:...

Item in utroque Dronowitz⁴⁴ decima solvitur more polonico, valet XIJ urnas mellis.

Item (in) Lagefnik⁴⁵ polonico more solvit decimam et valet Ij marcam.

Item in Pawanthow⁴⁶ sunt XXX mansi solventes fertones.

Item in Lyssowitz theutonico⁴⁷ sunt XIJ mansi solventes fertones.

³² *Liber fundationis episcopatus vratislaviensis*. Ed. H. Markgraf et J. W. Schulte. W: Codex diplomaticus Silesiae, XIV, Wrocław 1889, XCIV + 212 + 5 map. (Dziwne były losy tego dokumentu zachowanego w odpisie z końca XV w. W r. 1642 r. wywieźli go Szwedzi z kancelarii biskupiej w Nysie, w 1666 r. sprzedali go uniwersytetowi w Leiden w Holandii, stamtąd został przez niemieckiego okupanta w 1942 r. zabrany i zdeponowany we wrocławskiej bibliotece miejskiej, gdzie w czasie walk o Wrocław w 1945 r. zupełnie zaginał).

³³ *Liber fundationis...* ss. 89—112.

³⁴ Zabrze nazywane Kończycami tworzyły wtedy dwuczęściową miejscowość. J. Knossala, *Geschichte der Stadt Hindenburg O/S.* (Zabrze), Katowice 1929, 17.

³⁵ Knurów.

³⁶ Ornontowice (cfr. Z. V. G. Schl., 36, (1902), 416).

³⁷ Prepozyt kolegiaty opolskiej pobierał dziesięcinę z licznych miejscowości m. i. wokół Gliwic. E. M. Schramek, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln*, Wrocław 1915, 15 n.

³⁸ Gierałtowice.

³⁹ Bełk.

⁴⁰ Bujaków.

⁴¹ Chudów.

⁴² Przyszowice.

⁴³ Lubliniec.

⁴⁴ Dronowice.

⁴⁵ Łagiewniki W.

⁴⁶ Pawonków.

⁴⁷ Lisów wzgl. Lisowice.

Item in Dralim⁴⁸ decima more polonico et valet IIJ urnas mellis.

Item in Lyssovitz polonico decima de omni grano, valet quattuor urnas mellis.

Item in Glinicza decima valet IIJ marcam.

Item in Lublin sunt XXX mansi solventes fertones exceptis IJ marcis, quas habet ecclesia in Dambrowa.⁴⁹

Item Sadowe habet XL mansos solventes fertones.

Item in Viribe⁵⁰ sunt XVJ mansi solventes fertones.

Item in Kamen⁵¹ et apud Wroblonem⁵² solvuntur decime more polonico, valent nisum.

Item (in) Cessova⁵³ solvitur decima in campis.

Item in Dronowitz⁵⁴ balistariorum decima more polonicali, valet duas marcas.

Iste sunt decime et maldrate circa Rathibor...

Item in Coronowatitz⁵⁵ solvitur decima de quattuor granis et valet IIJ marcas.

Iste sunt decime campestris circa Ribnik, Zary et Wlodislaviam.

Item (in) Netislawitz⁵⁶ et Bogussovitz solvuntur decime more polonico, valent J marcam.

Item (in) Rastow utroque⁵⁷ solvitur decima more polonico et valet marcam.

Item in Chwalowitz solvitur decima more polonico et valet Ij marcam.

Item Bogussovitz solvit decimam more polonico et valet tres marcas.

Item in Regno Dei id est Ray ex ordinacione datur fertio singulis annis.

Item in Brodek similiter solvitur decima more polonico et valet tres marcas.

Item in Jancovitz similiter solvitur decima more polonico et valet IIIj marcam.

Item in Bobrownik⁵⁸ pistores sunt domini, decima valet j marcam. Item in eodem Bobrownik quondam valuit Iij marcam singulis annis, dominus dux Rathiboriensis fugatis mi(ni) sterialibus eam contradicit dare.

Item in Gothartovitz decima solvitur more polonico et valet Iij marcam.

Item in Michalcowitz solvitur decima de tribus granis, quondam valuit duas marcas.

Item in Rovona⁵⁹ decima solvitur more polonico et valet II marcas.

Item in Rogosina⁶⁰ in una parte solvitur decima more polonico, valuit fertonem, in alia parte, (que) locatur iure theuthonico, habet libertatem.

Item in Clocochina⁶¹ decima more polonico.

Item in Szanik⁶² decima solvitur more polonico, valet IIIJ marcas.

Item in Stanowitz decima episcopalis.

Item in Bozagara sive Monte Oliveti⁶³ solvitur decima more polonico, valet Vj marcam.

Item apud Styrnadlonem⁶⁴ decima more polonico, valet fertonem.

Iste sunt ville circa Zary et Wladislaviam solventes per IIIJ scotos de manso

Item in Christovitz⁶⁵ debent esse XXIIIJ mansi solventes.

Item (in) Rudolphi villa⁶⁶ sunt XXX mansi.

Item in Wlodislavia civitate⁶⁷ sunt VIJ mansi.

⁴⁸ Draliny.

⁴⁹ Dąbrowa k/o Niemodlina.

⁵⁰ Wierzbie.

⁵¹ Kamień, zaginiona wieś pod Koszęcinem.

⁵² Miejscowość dzisiaj nie znana.

⁵³ Cieszowa.

⁵⁴ Droniowice.

⁵⁵ Kornowac.

⁵⁶ Osiedle w pobliżu Boguszowic już nie istniejące.

⁵⁷ Nie istniejące już osiedle pod Jankowicami.

⁵⁸ Z treści wynika, że już wtedy wieś się rozkładała i później zupełnie opustoszała.

⁵⁹ Rówień.

⁶⁰ Rogoźna.

⁶¹ Kłokocin.

⁶² Nie znane.

⁶³ Nie istniejące już osiedle pod Jastrzębiem.

⁶⁴ Nie znane.

⁶⁵ Krzyżkowice.

⁶⁶ Rydułtowy.

⁶⁷ Wodzisław.

Item in Bertoldivilla⁶⁶ sunt duodecim mansi.
 Item in Redlino⁶⁹ debent esse LXIIJ mansi.
 Item in Merclini villa⁷⁰ debent esse XXXIIIJ mansi.
 Item in Polom⁷¹ debent esse XXXVIIJ mansi.
 Item in Swrklant⁷² debent esse XXIIIJ mansi.
 Item in Msana debent esse triginta mansi.
 Item in Moschenicza debent esse XXIIIJ mansi.
 Item in Ruptava debent esse triginta mansi.
 Item in Ruptanka debent esse octo mansi.
 Item in Wilthwi⁷³ debent esse quindecim mansi.
 Item in Bessovitz⁷⁴ J mansus.
 Item in Turschow⁷⁵ debent esse XVIIJ mansi.
 Item in Godow debent esse viginti et unus mansus.
 Item in Berglyndorff⁷⁶ et in Wehilscho⁷⁷ debent esse XXX mansi expleta libertate.
 Item in Zary civitate debent esse XXXVIIJ mansi.
 Item in Ossina⁷⁹ debent esse viginti quattuor mansi.
 Item in Friczconis villa⁷⁹ debent esse XV mansi.
 Item in Syroka⁸⁰ et in Gogolow⁸¹ debent esse LIIIJ mansi.
 Item in Goltimanni villa⁸² debent esse LXIIJ mansi.
 Item in Borina⁸³ debent esse triginta novem mansi.
 Item in Grisowitz⁸⁴ debent esse septuaginta minus uno mansi.
 Item in Warsowitz debent esse triginta novem mansi.
 Item in Sasow⁸⁵ debent esse quindecim mansi.
 Item in villa⁸⁶ debent esse triginta mansi.
 Item in Stuczonka⁸⁷ debent esse XL mansi.
 Item in Paulowitz⁸⁹ debent esse quadraginta mansi.
 Item in Golos⁸⁹ debent esse XL mansi.
 Item in Peregrini villa⁹⁰ debent esse XXIIIJ mansi.
 Item in Geranczovitz⁹¹.
 Iste sunt ville in terra ducis Teschinensis, similiter solventes per IIIJ scotos de manso.
 Item (in) Marclowitz⁹² debent esse triginta mansi.
 Item in Siffridi villa⁹³ debent esse quadraginta mansi.
 Item in Cunczindorf Pasconis⁹⁴ debent esse XXIX mansi.

⁶⁶ Biertułtowy.

⁶⁹ Radlin.

⁷⁰ Marklowice.

⁷¹ Połomia.

⁷² Świerklaniec.

⁷³ Wilchwy.

⁷⁴ Bijasowice, przysiółek pod Jankowicami.

⁷⁵ Turza.

⁷⁶ Gorzyce.

⁷⁷ Uchylsko.

⁷⁸ Osiny.

⁷⁹ Nie znane.

⁸⁰ Szeroka.

⁸¹ Gogołowa.

⁸² Bzie.

⁸³ Borynia.

⁸⁴ Krzyżowice.

⁸⁵ Szoszowy k/o Warszowic.

⁸⁶ Registrator nie podał bliższego określenia wsi.

⁸⁷ Studzionka.

⁸⁸ Pawłowice.

⁸⁹ Golasowice.

⁹⁰ Pielgrzymowice.

⁹¹ Jarząbkowice.

⁹² Marklowice k/o Zebrzydowic.

⁹³ Zebrzydowice.

⁹⁴ Kończyce Małe.

- Item in Cunczindorf principis⁹⁵ debent esse XL mansi.
 Item in Goschegowitz⁹⁶ debent esse XX mansi.
 Item in Hesleth⁹⁷ debent esse viginti mansi.
 Item in Goschegowitz⁹⁸ debent esse XIIIJ mansi.
 Item in Dambonczal⁹⁹.
 Item in Prochna.
 Item in Zengilow¹⁰⁰.
 Item in Ochabe.
 Item in Semoraz¹⁰¹ debent esse XX mansi, de quibus ad ecclesiam ibidem pertinent VJ mansi ab antiquo.
 Item in Rudgeri villa¹⁰² primo silva inciditur.
 Item in Pogorsz¹⁰³.
 Item in Rostropitz¹⁰⁴.
 Item in Gylownita¹⁰⁵.
 Item in Gessenita¹⁰⁶ debent esse XIJ mansi solubiles.
 Item in Mesisrozha¹⁰⁷ debent esse XL mansi solubiles
 Item in Chotowitz¹⁰⁸
 Item in Chotowitz polonico decima more polonico valet IJ *marcam*.
 Item in Bertoltowitz¹⁰⁹.
 Item in Muthindorf¹¹⁰.
 Item in Kemnitz¹¹¹.
 Item in Javorse.
 Item in Grodische¹¹² villa Snessonis.
 Item in Gorkii¹¹³ villa wlodarii.
 Item in Lypowetz.
 Item in Mansanczowicz¹¹⁴.
 Item in Ustrona.
 Item in Cysownica.
 Item in Lesna¹¹⁵ principis XX mansi solventes.

Jak widzimy, występuje tutaj dziesięcina w wszystkich wówczas praktykowanych formach jako snopowa, małdratowa i wiardunkowa, czyli fertonalis. Dziesięcinę snopową przeliczano w zestawieniu zazwyczaj na grzywny, jak np. przy Łagiewnikach W., albo też zamieniano na inne świadczenie, jak np. w Droniowicach na 12 garnków miodu. Całość znakomicie odzwierciedla postępy lokacji, gdyż miejscowości odstawiające dziesięcinę „zwyyczajem polskim” jeszcze nie były objęte akcją lokacyjną.

⁹⁵ Kończyce Wielkie.

⁹⁶ Kostkowice.

⁹⁷ Hażlach.

⁹⁸ Kozakowice.

⁹⁹ Dębowiec.

¹⁰⁰ Dziegielów.

¹⁰¹ Simoradz.

¹⁰² Rudzica.

¹⁰³ Pogórze.

¹⁰⁴ Roztropice.

¹⁰⁵ Hłownica.

¹⁰⁶ Jasienica.

¹⁰⁷ Międzyrzecze.

¹⁰⁸ Czechowice.

¹⁰⁹ Komorowice.

¹¹⁰ Mikuszowice.

¹¹¹ Kamienica.

¹¹² Grodziec.

¹¹³ Górki.

¹¹⁴ Mazańcowice.

¹¹⁵ Leszna Górna.

Drugim i najważniejszym dokumentem przy stwierdzaniu początków parafii są rejestry świętopietrza, jakie się zachowały z XIV do XVI wieku. Podstawowy jest najstarszy spis z drugiej ćwierci XIV stulecia. Wtedy bowiem ustalano wysokość kwot, jakie odprowadzać miały poszczególne parafie. Świętopietrze, przekazywane początkowo przez monarchę nieregularnie do Rzymu, ściągac mieli według uchwały synodu wrocławskiego z 1248 r. sami biskupi. W 1309 r. został jednak mianowany osobny kolektor kamery apostolskiej, który zbierać miał nie tylko daninę papieską, ale również dziesięcinę od dochodów duchowieństwa. Miał on rozległą władzę i na opornych mógł nakładać kary kościelne. Stawka wynosiła jednego, a później trzy denary od rodziny. Następnie ustalono jednego denara od dorosłej osoby. Zwolniona była młodzież do 13 lat, duchowni płacący dziesięcinę, rycerze, ubodzy, żydzi i bezdomni. Obowiązane były wszystkie ziemie polskie, również te, które, jak Śląsk, pozostały poza granicami Królestwa. Pierwszymi kolektorami byli Andrzej z Verolo i Piotr z Alwernii (1325—1333), Galhard de Carceribus (1333—1344) i Arnold de Lancacina (1345—1371). Ustalenie stawek zlecili kolektorzy biskupom, względnie archidiakonom w poszczególnych diecezjach, przed którymi proboszczowie pod przysięgą składać musieli zeznania o liczbie domów, rodzin i osób obowiązanych do spowiedzi wielkanocnej. Na tej podstawie określono kwoty, zaokrąglone do całego szkojca, który według wagi krakowskiej równał się 36 denarom.

Dzięki stawce, podanej przy każdej parafii, zachodzi możliwość przybliżonego obliczenia zaludnienia kraju. Przeciętna danina, przypadająca na parafie, wynosiła 5,5 szkojców. Uczyni to mniej więcej 200 osób na parafię. Ogólnie przypadało na obszar obecnej diecezji katowickiej 8,8 osób na km² przy bardzo nierównomiernym rozłożeniu zagęszczenia.¹¹⁶

Okres od połowy XIV do końca XV w.

W układzie państw górnosląskich Piastów zachodzą w tym okresie duże zmiany. W 1355 r. wymiera linia kozielsko-bytomska a spadkiem dzielą się Przemko cieszyński i Konrad II oleśnicki. W księstwie opolskim po śmierci Bolka II syn jego Władysław, zwany Opolczykiem, nabywa w 1375 r. od Jana I raciborsko-karniowskiego Pszczynę i inne połacie i staje się najpotężniejszym wśród Piastów śląskich. Znamy go nie tylko z ufundowania Jasnogórskiego klasztoru, ale również z zamiaru rozbioru Polski. Wyrazny upadek przeżywają Przemyslidzi raciborsko-karniowscy, którzy tracą coraz więcej swojej ziemi na korzyść Piastów opolskich i cieszyńskich. Na koniec rozdawają się i Janusz II zostaje przy Raciborzu, a Przemysław bierze Opawskie. Tak samo rozdrabnia się Cieszyńskie po śmierci Przemka. Syn Bolesława I otrzymuje ziemię cieszyńską, a oświęcimską drugi syn, Kazimierz.

Tymczasem nadchodziła ciężka burza, wywołana śmiercią na stosie Jana Husa w Konstancji w 1415 r.¹¹⁷ Taborcy, z czołowym dowódcą Pro-

¹¹⁶ T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958 oraz Tenże: *Demograficzny obraz Górnego Śląska w epoce feudalnej*. W: *Górny Śląsk. Prace i materiały geograficzne* pod red. Wrzoska A., Kraków 1955, 215 nn.

¹¹⁷ F. Seibt, *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. W: *Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte*. Heft 8, Köln 1965, 205 najlepiej przedstawił nowsze poglądy na genezę ruchu husyckiego.

kopem Wielkim. wzięli władzę w swoje ręce. W grodzie morawskim Odra, na samym pograniczu śląskim, usadowił się Dobek Puchala, wysyłając w głąb Górnego Śląska zbrojne swoje oddziały aż po Olkusz, gdzie znajdowała się baza zaopatrzeniowa wojska księcia Zygmunta Korybutowicza, bratanka króla Jagiełły i sprzymierzeńca ruchu husyckiego. W 1428 r. dołączył się Bolko V opolski i zagarnął majątki biskupie otmuchowsko-nyskie. Po zdobyciu Gliwic urządzono tam ośrodek akcji husyckiej. Kiedy jednak w poście 1431 r. Korybutowicz udał się do Krakowa na dysputę religijną, a jego oddziały wyruszyły przeciwko klasztorowi w Lechnicy nad Dunajcem, skorzystał Konrad Biały oleśnicki z оголошення Gliwic i zdobył je w środę wielkanocną. Był to dotkliwy cios dla powstania husyckiego i początek rozkładu ruchu husyckiego, któremu jedynie Bolko opolski pozostał wierny aż do śmierci. Pod koniec XV w. spotężniały dwa księstwa, opolskie za księcia Jana oraz cieszyńskie za Kazimierza II. Skądinąd jednak skurczyły się granice Górnego Śląska, gdyż w 1443 r. biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki odkupił od ks. Władysława cieszyńskiego księstwo siewierskie, a król Kazimierz Jagiellończyk w 1454 r. księstwo oświęcimskie.

Ruch osadniczy w tym okresie coraz bardziej maleje i w końcu zupełnie zanika. Grupy niemieckich kolonistów, które w poprzednim okresie osiadły w naszych stronach, zrosły się z polskim otoczeniem, a jedynie w Bielsku i okolicy oraz w większych miastach kierownicza warstwa pozostała nadal niemiecka.

Dwa szczególnie czynniki oddziaływały wtedy na rozwój osadnictwa: gospodarka stawowa oraz początki hutnictwa żelaznego. W pobliżu Woźnik powstaje w 1386 r. Kuźnia Janisza a pod Bogucicami w 1397 Kuźnia Bogucka, z której wyrosły późniejsze Katowice. Najbardziej jednak rozwijała się gospodarka rybna. Liczne posty i sumiennie przestrzegane przepisy postne rodziły zapotrzebowanie na duże ilości ryb. O mnogich stawach rybnych świadczy fakt, że w czasie wyprawy husyckiej w 1433 r. w okolicy tylko samego Rybnika zdewastowano około 300 pojemników.¹¹⁸ Najczęściej zakładano je w Rybnickiem, Pszczyńskiem i Cieszyńskiem. Hodowlą ryb zajmowali się chłopci i feudałowie. Np. w Lyskach w połowie XVI w. na 37 gospodarstw kmiecyh i zagrodniczych 30 gospodarzy ma razem 93 stawy.¹¹⁹ Kilka stawów należało również w tych okolicach do inwentarza plebańskiego. Feudałowie natomiast rugowali chłopów, zatapiaли pola orne i całe wsie, aby coraz większe ciągnąć zyski ze sprzedaży ryb.

Tzw. *allodium* o przeciętnej wielkości 6 łanów, które przy lokacji wsi feudał sobie rezerwował, tworzyło załazek późniejszego folwarku pańskiego. Obrabiane początkowo przez zagrodników, teraz coraz bardziej się rozrasta, czy to przy nowych pomiarach przez uszczuplenie własności chłopskiej, czy też przez przymusową zamianę gorszych na lepsze grunty względnie włączenie opuszczonych przez chłopów gospodarstw do feudałnej ziemi. Za tym szło coraz większe zapotrzebowanie na siłę roboczą, którą zyskiwano przez łamanie dotychczasowych praw chłopskich i zamianę chłopów wolnych na „przypisanych do ziemi” oraz stopniowe

¹¹⁸ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 91.

¹¹⁹ *Urbarze dóbr zamkowych opolsko-raciborskich z lat 1566 i 1567*. Opracowali i przygotowali do druku R. Heck i J. Leszczyński, Wrocław 1956, 228—230.

podwyższanie wymaganej od nich pańszczyzny. Pod koniec XV stulecia pracować już musieli przeciętnie 3 dni w tygodniu dla pana. Dziedziczne posiadanie ziemi stało się coraz rzadsze, pojęcie własności coraz bardziej się zacierało, aż w końcu uprawiana przez chłopów ziemia stała się własnością pana, a dla chłopów stanowiła tylko tzw. lassyckie posiadanie.¹²⁰

W tym okresie nastąpił też gwałtowny spadek erygowania samodzielnych parafii. Za ledwie 15 nowych placówek duszpasterskich utworzono wtedy w granicach obecnej diecezji katowickiej. Tym samym były tutaj aż do 1500 r. w całości 94 parafie. Oprócz tego były liczne kaplice, które wybudowano w odległych od kościoła parafialnego wsiach. Najczęściej rok ich budowy nie jest znany. Niektóre, jak np. Syrenia, zaliczają się jeszcze do poprzedniego okresu, inne powstały dopiero krótko przed tzw. reformacją. W każdym razie miały wtedy następujące miejscowości własne kaplice, wzgl. kościoły filialne, które w późniejszych wiekach większą, częścią zamieniły się na kościoły parafialne: Cieszowa, Goczałkowice, Gołkowice, Góra, Grzawa, Kochłowice, Koszęcin, Łagiewniki Wielkie, Łaziska, Lisów, Marklowice pod Zebrzydowicami, Rydułtowy, Swierklaniec, Syrenia, Tychy, Wilcza i Zamarski, wspomniane w XV w. nawet jako samoistna parafia.

II. POCZĄTKI I ROZWÓJ NAJSTARSZYCH PARAFII¹²¹

BEŁK

Schematyzm 1958: dekanat dębieński, parafia św. Marii Magdaleny powstała przed 1444 r. Miejscowości: Bełk, Stanowice i Szczekowice.

Schematyzm 1857: katolików 1748, ewangelików 33, żydów 20 (bez Leszczyn). Miejscowości: Bełk, Stanowice, Szczekowice, Nowa Wieś, Rzędówka, Przegędza oraz dołączone Leszczyny.

Sama nazwa wywodzi się z odmiany polskiej nazwy osobowej Bełko, dostosowanej do określenia osady. Pierwszy raz wspomniana jest w dokumencie, wystawionym przez ks. Kazimierza opolskiego w dn. 2. I. 1289 r

K. Orzechowski, *Chłopskie posiadanie ziemi na Górnym Śląsku schyłku epoki feudalnej*. Opole 1959, 41.

¹²¹ Dla lepszej orientacji podaje się przy każdej parafii najpierw najważniejsze dane *Katowickiego rocznika diecezjalnego* z 1958 r. a dla porównania sto lat starszego *schematyzmu diecezji wrocławskiej*, który wyróżnia się od innych schematyzmów tym, że zredagowany przez ówczesnego sekretarza biskupiego dra M. v. Montbacha naprowadza przy poszczególnych parafiach znane wówczas daty historyczne, godne uwagi zabytki oraz statystykę ludnościową i wyznaniową.

Przy częściej powtarzających się źródłach i opracowaniach zastosowano następujące skróty: *Liber fundationis episcopatus vratislaviensis* = L. F., *Regesten zur Schlesienschen Geschichte* = S. R., *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Oppeln*. Erster Teil. Wyd. J. Jungwitz. Wrocław 1904 = J., *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* = Z., *Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte*. T. 23: *Kleine Schriften* v. P. L. Schulte. Wrocław 1918 = Q., *Kodeks dyplomatyczny Śląska. Zbiór dokumentów i listów dotyczących Śląska*. Wydał K. Maleczyński. T. I, Wrocław 1956, II, Wrocław 1959, III, Wrocław 1964 = KDS.

Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego wydane zostały drukiem tylko z 1598 r. przez ks. dra M. W o j t a s a, Katowice 1938. Z następnych wizytacji i to z lat 1611, 1618/9, 1657, 1665, 1720 i 1756 są sporządzone mikrofilmy i zdeponowane w Archiwum Kurii Diecezjalnej w Katowicach. Jako skrót użyto W: z podaniem roku.

Opracowania: *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange*

w którym figuruje jako świadek rycerz Andrzej, zwany Belick.¹²² Dzieśięć lat później notuje L. F.: „*Item apud Belconem erunt XXX mansi solventes fertones expleta libertate, de quibus praepositura Oppoliensis de agris dudum cultis habet tres, reliqui vero ad mensem domini episcopi pertinebunt*” Z tego wynika, że Bełk wtedy przenoszono na nowe prawo kolonizacyjne, a areał uprawny powiększyć się miał o 27 łanów. Dotychczas bowiem były pod pługiem jakieś trzy łany, z których dziesięcinę pobierała prepozytura kolegiaty opolskiej. Natomiast Stanowice, wykazane w L. F. w okręgu żorskim, jeszcze nie były objęte akcją kolonizacyjną i odstawały dziesięcinę snopową.¹²³ Pod względem parafialnym wówczas należeć musiał Bełk do jednej ze starszych okolicznych parafii. Z powodu znacznego rozrostu skolonizowanej wsi został jednak niebawem odłączony i po przydziale okolicznych wiosek jeszcze przed połową XIV w. usamodzielniony, choć pierwszą wzmiankę o kościele parafialnym w Bełku spotykamy dopiero w spisie świętopietrza z 1447 r.¹²⁴ Pierwotny kościół był pod wezwaniem Wszystkich Świętych, a obecne wezwanie otrzymał kościół wybudowany w 1745 r.

BIELSKO

Schematyzm 1958: dekanat bielski, parafia św. Mikołaja powstała w 1447 r.

BIELSKO STARE

Schematyzm 1958: dekanat dębieński, parafia św. Marii Magdaleny powstała przed adiuncta.

Schematyzm 1857: W 1447 r. nowo zbudowany. Katolików 3065, ewangelików 10,000, żydów 514. Miejscowości: Bielsko, Stare Bielsko, Kamienica, Wapienica, Olszówka, Mikuszowice i Bystra.

W pobliżu obecnego zboru ewangelickiego w Starym Bielsku była kiedyś osada grodowa o powierzchni przeszło 3 ha, której ślady jeszcze dzisiaj są widoczne. Wokół grodziska, istniejącego na długo przed założeniem miasta, powstało skupisko ludności rzemieślniczej i kupieckiej, a wśród nich tkaczy, wyrabiających płótno wybielane na murawie. Stąd tłumaczy się Bielsko jako pierwotne „bielisko” Właściwie pochodzi jednak Bielsko od „biel” oznaczającej łakę bagnistą lub wodą zalaną i odnosić się może tylko do znacznie niżej położonego Starego Bielska.¹²⁵

Najwcześniejsza wzmianka o Starym Bielsku a zarazem o Kamienicy za warta jest w dokumencie z 1284 r., w którym biskup Tomasz II wylicza wszystkie miejscowości, czynsze i dziesięciny, zagarnięte przez księcia

des *Mittelalters*, wyd. H. Neuling, Wrocław 1902 = N. są szczególnie przy parafiach górnośląskich niedokładne i mylne, natomiast B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Wrocław 1940, datuje rozmyślnie początki parafii dopiero od roku, w którym po raz pierwszy pojawia się w dokumentach, aby tym samym do minimum zredukować parafie, zorganizowane na polskim prawie. Dlatego Panzrama w niniejszych wywodach zupełnie pominięto.

¹²² S. R. 2099.

¹²³ Patrz odnośne wzmianki w L. F.

¹²⁴ Z. XXVII (1893), 373.

¹²⁵ *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*, z. I, Kraków 1939, 17 nn.

Henryka IV wrocławskiego.¹²⁶ Natomiast w L. F. wymienione są tylko Mikuszowice i Kamienica i to bez dalszych uwag, gdyż widocznie kancelaria biskupia jeszcze nie była poinformowana o rodzaju należnej biskupowi dziesięciny. Nie ma też w późniejszych dokumentach żadnej wzmianki o kościele w Starym Bielsku, a jednak ks. proboszcz Mateusz Opolski w szczegółowym opisie inwentarzowym z 1835 r. nie tylko ogólnikowo podaje, że Bielszczanie już w XI w. mieli swój drewniany kościółek, ale nawet dokładnie podaje daty powolnej rozbudowy obecnego starobielskiego kościoła masywnego.¹²⁷ Wprawdzie analiza stylistyczna starobielskiego zabytku sakralnego wykazała, że pochodzi dopiero z drugiej połowy XIV stulecia,¹²⁸ ale to właśnie dowodzi, że już przedtem musiał tam być kościół, który uległ rozbiórce. Skoro tutaj kiedyś było dużych rozmiarów grodzisko, można przyjąć, że była również kaplica grodowa, która w pracy nad uchrześcijaniem kraju odciążyć miała nieco starszy kościółek w Cieszynie. Mogła nią być świątynia p. w. św. Wawrzyńca, która stała na terenie dawnego grodziska i rozebrana została w 1657 r. Wspomina o niej ks. Opolski w spisie inwentarza i powołuje się na zaginiony w międzyczasie protokół wizytacyjny z 1669 r.

Taki stan przetrwał aż do założenia miasta Bielska, które zlokalizowano w południowo-wschodnim kierunku od starej osady. Miało to miejsce w drugiej połowie XIII w., gdyż już z początkiem następnego stulecia spotykamy obywateli bielskich w Krakowie. Wraz z nadaniem praw miejskich przeniesiono Stare Bielsko na prawo niemieckie, a kościołowi tamtejszemu przydzielono pole, które sięgało od kościoła aż do granic Kamienicy.¹²⁹ Z budową kościoła w samym mieście się nie spieszono. Za jakieś sto lat stanął kościół w nowym mieście. Odtąd były dwa równoprawnione kościoły parafialne, gdyż starobielski kościół przyłączono do bielskiej parafii w okresie kontrreformacyjnym, skoro ks. wizytator Aleksander Klaybor jeszcze w 1679 r. pamiętał, że to był dawniej kościół parafialny.¹³⁰ Dokumentalna wzmianka o parafii bielskiej zachodzi dopiero w spisie świętopietrza z 1447 r.¹³¹

BIELSZOWICE

Schematyzm 1958: dekanat kochłowski, parafia św. Marii Magdaleny powstała w r. 1440.

Schematyzm 1857: dekanat bytomski, kościół drewniany, przebudowany i konsekrowany w 1797 r. Katolików 2632, ewangelików 24, żydów 64. Miejscowości: Bielszowice, Pawłów i Kończyce.

Bielszowice należą do tych parafii, o których nie mamy żadnych wcześniejszych wiadomości. Mimo to twierdzenie, jakoby powstały pod koniec XV w. nie jest ściśle¹³², skoro zachował się dokument z dn. 6. I. 1452 r.

¹²⁶ S. R., nr 1815.

¹²⁷ M. Oppolsky, *Inventarium*. W: Wagner R., *Das Buch der Bielitz-Bialaer Chronika*, Poznań 1938, 9—10.

¹²⁸ T. Dobrowolski, *Kościół św. Stanisława w Starym Bielsku*, Katowice 1932, 22.

¹²⁹ J., 272.

¹³⁰ J., 271.

¹³¹ Z., XXVII (1893), 369.

¹³² *Miasta Polskie w Tysiącleciu*, t. I, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, 463.

o nadaniu przez księcia Wacława cieszyńskiego przywilejów dla dóbr „Bilechowitz” w Bytomskim.¹³³ Jest to najstarsza notatka o Bielszowicach, która jednak nie wspomina o kościele. Tak samo późniejsze protokoły wizytacyjne nie rozwiązują zagadki. Przez długi czas protestanccy właściciele wsi nie dopuszczali wizytatora do kościoła, aż nareszcie w 1665 r. odbyła się pierwsza wizytacja, przy której zaprotokołowano, że kościół jest pod wezwaniem Wszystkich Świętych, a pole beneficjalne położone jest w trzech różnych miejscach. Z tej ostatniej wzmianki wynika, że parafia powstała po przeniesieniu wsi na prawo niemieckie, ale nie wcześniej, jak na przełomie XIV i XV stulecia.

BOGUCICE

Schematyzm 1958: dekanat Katowice-Północ, parafia św. Szczepana powstała w w. XIV.

Schematyzm 1857: dekanat bytomski, wzmiankowane w 1200 r., nowy kościół drewniany z 1773 r. powiększony w 1854 r. Katolików 6347, ewangelików 180, żydów 150. Miejscowości: Bogucice, Katowice, Załęże i Dąbrówka Mała.

Nazwa Bogucice znalazła się pierwszy raz w dokumencie raciborsko-opolskiego księcia Mikołaja II z 1360 r., w którym zatwierdza rycerzowi Ottonowi z Pilicy Bogucice i inne wsi.¹³⁴ Ważny jednak dla samej parafii jest dokument z 1414 r.¹³⁵ Dowiadujemy się z niego, że właściciel ziemi myśłowickiej daruje młynarzowi Maciejowi w Bogucicach m. in. namiarek roli i łąkę, a obowiązuje obdarowanego do rocznego czynszu oraz dostarczania „rektorowi tamtejszego kościoła parafialnego” jednego korca mąki i dwóch kogutów. Dokument zachował się jedynie w kopii, ale autentyczność jego nie ulega wątpliwości, gdyż owe świadczenia młynarza bogucickiego są jeszcze naprowadzone w protokole wizytacyjnym z 1611 r.¹³⁶ Przy bliższym ustaleniu daty powstania parafii w Bogucicach pomaga nam wspomniany już dokument z 1360 r., w którym zaznaczono, że Bogucice przeniesione zostały na prawo niemieckie. Z kontekstu wynika, że stało się to niedawno. Skoro więc protokoły wizytacyjne stwierdzają typowy w takich wypadkach fakt, że pole beneficjalne położone jest między kościołem a granicą gminy, wniosek z tego oczywisty, że przy akcie kolonizacyjnym zaplanowano również organizację nowej parafii i tym samym początki parafii przypadają mniej więcej na 1360 r. Aż do tego czasu należały Bogucice do parafii w Myśłowicach.

¹³³ Sobótka XVIII (1963), nr 1, 91.

¹³⁴ *Materiały do dziejów Wielkich Katowic (1299—1799)* zebrał i oprac. L. Musioł, Katowice 1936, 34—38.

¹³⁵ *Ibidem*, 48—49.

¹³⁶ *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego*, wydał Ks. Dr M. Wojtas, Katowice 1938, przy wizytacji parafii Bogucice wspominają po raz pierwszy Katowice. *Rospond St.* w artykule pt.: *Nazewnictwo okręgu Wielkich Katowic a dzieje osadnictwa przemysłowego*. W: *Zaranie Śląskie XXIX* (1966), 234 nn. zarzucił Wydawcy, że „błędnie zmodernizował cytaty nazewnicze”, m. in. Katowice zamiast Kątowice. Tymczasem protokół wizytacyjny z 1618 r. w dwóch miejscach wyraźnie pisze Katowice.

BOGUSZOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia najśw. Serca Jezusowego i św. Wawrzyńca powstała w XIII w. Miejscowości: Boguszowice, Gotartowice, Kłokocin, Raszowiec, Ligocka Kuźnia, Rój-Brodek i Rowień.

Schematyzm 1857: oprócz wyżej wykazanych miejscowości podaje jeszcze Rogoźnę i Folwarki, przynależne obecnie do parafii żorskiej, oraz Rudziczkę przyłączoną później do Suszca. Katolików 2492, ewangelików 12, żydów 2.

Zarówno Boguszowice, wyszczególnione jako dwie odrębne osady, jako też Rój, Brodek, Gotartowice, Rowień, Rogoźna i Kłokocin są staropolskimi wsiami uwidocznionymi już w L. F. Wszystkie też z wyjątkiem Rogoźnej, gdzie właśnie połowę wsi przenoszono na nowe prawo osiedlcze, odstawały dziesięcinę podług zwyczaju polskiego. Nieco później nastąpić musiała lokacja wszystkich innych wiosek według nowego prawa, gdyż według protokołu wizytacyjnego z 1652 r. wszystkie wsie, objęte granicami parafialnymi Boguszowic uiszczają dziesięcinę zgodnie z zwyczajem lokacyjnym. Tak samo kościół parafialny w Boguszowicach miał już pole beneficjalne, wytyczone przy lokacji.¹³⁷ Zwycię jednak parafia ograniczała się do osady skolonizowanej albo też dołączono tylko drobną ilość sąsiednich wiosek. Do Boguszowic należało jednak jakieś dziesięć miejscowości, skoro doliczymy zanikłą w międzyczasie Nietysławicę a prawdopodobnie również Bobrownik. Tym samym parafia w Boguszowicach powstać musiała jeszcze na polskim prawie i jej początki sięgają wtedy drugiej połowy XIII w. Dokumentalnie potwierdzone jest istnienie parafii w spisie świętopietrza z 1335 r.¹³⁸

BRZEŻCE

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia M. B. Szkaplerznej powstała przed 1326 r. Miejscowości: Brzeźce, Mizerów i Kobielice.

Schematyzm 1857: Miejscowości: Kobielice, Wisła W., Mizerów i Brzeźce. Katolików 1626, ewangelików 145, żydów 16.

Ustalenie przybliżonej daty powstania parafii nie nastęrcza większych trudności. Naprowadzona już jest w spisie świętopietrza z 1326 r. wraz z komentarzem, że tamtejszy proboszcz Konrad nie płaci należnej daniny i jest ekskomunikowany.¹³⁹ Była to więc parafia od dłuższego czasu zorganizowana w obrębie dekanatu oświęcimskiego i erygowana jeszcze w drugiej połowie XIII w.

BRZEZIE

Schematyzm 1958: dekanat pogrzebiński, parafia św. Mateusza i Macieja powstała w r. 1911.

Schematyzm 1857: Adjunkta Pogrzebienia, wspomniana w XIV w., katolików 1802, ewangelików 8, żydów 2.

Według protokołu wizytacyjnego z 1652 r. kościół w Brzeziu był do niedawna w posiadaniu luteranów, a o tamtejsze pole beneficjalne wyto-

¹³⁷ J., 16—17.

¹³⁸ S. R., nr 5409.

¹³⁹ S. R., nr 4586.

czył proboszcz pogrzebieński skargę sądową.¹⁴⁰ Następnie protokół z 1679 r. wyraźnie zaznacza, że kościół w Brzeziu erygowany w 1331 r. odnowiony został w 1614 r.¹⁴¹ Sprawozdanie wizytatora z 1687 r. znowu zaznacza, że kościół w Brzeziu pod wezwaniem św. Mateusza, Macieja i Katarzyny wybudowany został w 1340 r. i do niego należą oprócz samego Brzezia jeszcze Nieboczowy i Pogwizdów.¹⁴² Te w innych protokołach wizytacyjnych rzadko spotykane dane chronologiczne mimo różnicy w dacie oparte musiały być na pewnych dokumentach.

Brzezie należy rzeczywiście do bardzo starych osiedli i wraz z Nieboczowami już kolegiacie opolskiej dostarczało dziesięcinę snopową.¹⁴³ Dlatego też nie figuruje w L. F., skoro biskup wrocławski odstąpił dziesięcinę z tych dwóch wiosek nowo erygowanej około 1240 r. kolegiacie opolskiej. Kiedy jednak w pierwszych latach XIV stulecia nastąpiło przeniesienie Brzezia i Nieboczów na prawo niemieckie i w następstwie utworzenie parafii w Brzeziu, utraciła kolegiata opolska prawo do dziesięciny z Brzezia i Nieboczów względnie została w inny sposób odszkodowana. Potwierdzenie na powstanie w tym czasie parafii w Brzeziu mamy w spisie świętopietrza z 1335 r., gdzie pomiędzy parafiami dekanatu żorskiego umieszczone zostało „Birkindorf”.¹⁴⁴ Musiało wtedy być rozbudowaną na szeroka skalę wsią, skoro płaciło jedną markę świętopietrza, znacznie więcej od wszystkich innych w dekanacie żorskim wymienionych parafii. Po odzyskaniu kościoła w okresie kontrreformacyjnym przyłączone zostało Brzezie do Pogrzebienia i odzyskało swoją samodzielność dopiero w 1911 r.

BUJAKÓW

Schematyzm: 1958: dekanat dębieński, parafia św. Mikołaja powstała przed 1447 r. Schematyzm 1857: nawa dobudowana w XVII w., prezbiterium znacznie starsze w miejscu pierwotnego drewnianego kościółka, konsekrowanego rzekomo przez św. Wojciecha w drodze do Polski. Filia w Paniowach W. Miejscowości: Bujaków W. i M. Paniowy. Katolików 2621, ewangelików 19, żydów 12. (bez Paniów).

Zalicza się do staropolskich osad, a najwcześniejszym przedstawicielem rodu był Bujak. Z nazwą miejscowości spotykamy się jednak dopiero w L. F. wśród miejscowości wokół Gliwic. Na równi z Bełkiem był wtedy „Buyacow” w trakcie przeniesienia na nowe prawo lokacyjne i po upływie okresu wolnizny miał dostarczać biskupowi wiardunki z 27 łanów, a z trzech dalszych łanów świadczenie pobierać miała prepozytura kolegiaty opolskiej. Ale równocześnie przygotowano samodzielną parafię i już w sprawozdaniu rachunkowym kolektora papieskiego Galharda de Carceribus z 1337 r. naprowadzona jest w obrębie dekanatu bytomskiego parafia „Babencow”.¹⁴⁵ Mimo zniekształconej nazwy dotyczyć to może jedynie Bujakowa, gdyż w pobliżu Bytomia jednostki parafialnej o podobnym brzmieniu nie było. Tak samo mylne zaszeregowanie Bujakowa do dekanatu bytomskiego usprawiedliwione było tym, że leży na

¹⁴⁰ J., 4.

¹⁴¹ J., 131.

¹⁴² J., 458.

¹⁴³ A. W e l t z e l, *Chronik der Parochie Pogrzebin, Racibórz* 1888, 53.

¹⁴⁴ S. R. nr 5409.

¹⁴⁵ S. R. nr 5778.

samym pograniczu ówczesnych dekanatów gliwickiego i bytomskiego, a zarazem biskupstw krakowskiego i wrocławskiego. Parafia w Bujakowie erygowana została więc w latach między 1305 i 1330. Wymieniony jest „Boykaw” również w spisie świętopietrza z 1447 r.,¹⁴⁶ ale tym razem w dekanacie gliwickim.

BYTOM

Wprawdzie nie należy do obecnej diecezji katowickiej, ale kiedyś stanowił ośrodek życia religijnego dla całej okolicy i był macierzą wielu innych parafii.

Sama nazwa jest pochodzenie dzierżawczego, oznaczająca gród plemienny, nazwany na cześć seniora plemienia lub rodu¹⁴⁷. Był tu gród kasztelański, strzegący zachodnich granic Małopolski. W 1178 lub 1179 r. Kazimierz Sprawiedliwy darował Mieszkowi raciborskiemu kasztelanie bytomską i oświęcimską. Gród leżał na wzgórzu św. Małgorzaty, gdzie zachowały się ślady grodziska i znaleziono zabytki z XI i XII w. Ważne było również położenie Bytomia przy jednym z głównych szlaków handlowych, prowadzącym z zachodniej i środkowej Europy poprzez Wrocław, Opole do Krakowa i dalej na Wschód. W Bytomiu łączył się z inną drogą handlową z południa przez Bramę Morawską i Gliwice.¹⁴⁸ Toteż u stóp wzgórza grodowego rozwijała się osada targowa, wspomniana już w 1105 r. w dokumencie legata Idziego.¹⁴⁹ Klasztor tyniecki pobierał wtedy dochody z targu i dwóch karczem. To był załazek miasta, które otrzymało prawa miejskie od księcia opolsko-raciborskiego Władysława I w 1254 r. Zasadzcą został Henryk, z którym jeszcze się spotkamy przy organizowaniu parafii w Kamieniu.

Ziemia bytomska nie była urodzajna i stąd bardzo rozrzedzone i późne było osadnictwo wiejskie. Natomiast zasadnicze znaczenie miało bogactwo mineralne, ukryte w płytkich warstwach wapienia muszlowego i dolomitach, zawierających rudę, cynk oraz ołów wraz ze srebrem. Eksploatacja tych bogactw była podstawą rozwoju Bytomia, Rept, Piekar i i., wspomniana już w bulli papieża Innocentego II z 1136 r.¹⁵⁰

W drugiej połowie XII w. Bolesław Kędzierzawy (1146—1173) wzniósł na wzgórzu grodowym masywny kościół i przekazał go benedyktynom wrocławskim. Wydarzenie to przedstawione jest na tympanonie, zdobitym kiedyś portal kościoła św. Michała na Ołbinie w Wrocławiu, a odnalezionym w 1962 r. przy odbudowie miasta.¹⁵¹ Tympanon wyobraża m. i.

¹⁴⁶ Q., 215.

¹⁴⁷ St. Rospond, *Tysiącletnia ostoja polszczyzny śląskiej*. W: Kwartalnik Opolski XII (1966) nr 4, 169.

¹⁴⁸ J. Nowakowa, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV w.*, Wrocław 1951, 66 i 112.

¹⁴⁹ *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, cz. I: lata 1105—1399, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1875, nr 1. Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, Kraków 1937, 29 nn. K. Maleczyński, *Uwagi nad dokumentem legata Idziego dla klasztoru w Tyńcu*. W: *Collectanea Theologica XXVII* (1936), 349 nn. I. Cieśla, *Taberna wczesnośredniowieczne na ziemiach polskich*. W.: *Studia Wczesnośredniowieczne IV* (1958), 166 n.

¹⁵⁰ KDS., t. I, nr 15.

¹⁵¹ K. Pilch, *Tympanon romański z Olbina*. W: *Biuletyn Historii Sztuki, XXV* (1963), nr 1, 53 nn. oraz K. Ciechanowski, *Epigrafia romańska i wczesnogotycka w Polsce*, Wrocław 1965, 23 nn.

fundatora czyli ks. Władysława wraz z synem Leszkiem, ofiarującego Chrystusowi model świątyni kamiennej o nawie prostokątnej i zwężonym prezbiterium oraz z kwadratową wieżą z wydłużonym hełmem, na którym widnieje napis „in Bitom”. Ale benedyktyni odstąpić musieli klasztor na Ołbingu wraz z wszystkimi posiadłościami norbertanom. W spisie majątku z 1201 r. wymieniony jest również kościół św. Małgorzaty.¹⁵² W XV w. został rozebrany i zastąpiony drewnianym kościółkiem. Pomijając zagadnienie, czy opisany masywny kościółek był rozbudowany ze starszej i pierwotnej kaplicy grodowej, musimy stwierdzić, że jest najdawniejszą świątynią parafialną na ziemi bytomskiej. Drugi kościół, wybudowany w podgrodziu bytomskim w 1231 r., wspomniany jest w bulli papieskiej z 1253 r.¹⁵³

BZIE

Schematyzm 1958: dekanat jastrzębski, parafia św. Apostołów Piotra i Pawła powstała w XIII wieku

Schematyzm 1857: dekanat żorski. Katolików 1032, ewangelików 353, żydów 8.

Najwcześniejsza dokumentalna wiadomość o Bziu pochodzi z 1293 r., kiedy to książę Przemysław, syn Władysława Raciborskiego, potwierdził Wojanowi z Pawłowic przywilej osadzenia na prawie niemieckim 50 frankońskich łanów na gruncie pawłowickim i od siebie dodał jeszcze dalsze 30 łanów między Bziem i Golasowicami.¹⁵⁴ Jakies dziesięć lat później zapisano w L. F. „*Item in Goltimanni villa debent esse LXIII mansi*”. Akcja kolonizacyjna była więc w Bziu w toku i samej wsi nadano nawet już nazwę według lokatora, choć lud nadal używał polskiej nazwy, jak tego dowodzą poreformacyjne protokoły wizytacyjne. Wraz z lokacją nastąpiło utworzenie parafii dla poszczególnych kolonii Bzia a proboszczowi przydzielono jeden łan ziemi oraz meszne od kmieci.¹⁵⁵ Już w 1335 r. stwierdza kolektor papieski, że parafia w Bziu płaci 13 szkocjów świętopietrza.¹⁵⁶ Wobec tego kościół parafialny w Bziu stanął około 1310 r.

CHORZÓW

Schematyzm 1958: dekanat chorzowski, parafia św. Marii Magdaleny powstała w r. 1320—1325.

Schematyzm 1857: dekanat bytomski, kościół w 1782 r. spalony a w 1785 r. odbudowany. Katolików 3742, ewangelików 72, żydów 122. Miejscowości: Chorzów, Dąb, Józefowiec i kościół szpitalny św. Ducha w przedmieściu Bytomia.

Bulla papieża Innocentego II z 1136 r., która potwierdza arcybiskupowi gnieźnieńskiemu dochody i dobra, zawiera m. i. następujące zdanie: „*Item villa ante Bitom, que Zversov dicitur cum rusticis argentifossoribus et cum duabus tabernis nonnisi ad archiepiscopi pertinet iurisdictionem*”.¹⁵⁷

¹⁵² S. R. nr 75.

¹⁵³ S. R. Nr 839.

¹⁵⁴ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 174—175.

¹⁵⁵ J., 125.

¹⁵⁶ S. R., nr 5409.

¹⁵⁷ Patrz przyp. 150.

Na ogół utożsamia się owe zagadkowe Zversov z Chorzowem.¹⁵⁸ Następnie dopiero z dokumentu księcia Władysława opolskiego z dnia 24. VI. 1257 r. dowiadujemy się, że zezwała przeorowi Henrykowi z Miechowa na osadzenie Chorzowa i Białobrzezia na prawie niemieckim.¹⁵⁹ W 1299 r. książę Kazimierz bytomski ponawia przywilej dla miechowitów, ale tym razem dotyczy to Chorzowa i Krasnego Dębu.¹⁶⁰ Dochody z tych wsi mają być obrócone na utrzymanie biednych i bezdomnych, na odnowienie domu szpitalnego i fundacje mszalne. W tym celu wybudował książę Kazimierz szpital w Chorzowie. Okazało się jednak, że tam nie odpowiadał swemu przeznaczeniu i dlatego wystawił poza murami miasta Bytomia nowy dom pod wezwaniem Ducha św. Odtąd przeor zakonu Kanoników Stróżów św. Grobu Jerozolimskiego, czyli Bożogrobców albo też miechowitów opiekował się zarówno pod względem administracyjnym, jak też duszpasterskim szpitalem bytomskim oraz podległymi mu wsiami. Początki parafii chorzowskiej datują się więc od 1300 r. i już w 1326 r. kolektor papieski Andrzej de Verulis wśród parafii dekanatu sławkowskiego wymienia ks. Adama, proboszcza w Chorzowie.¹⁶¹ Tak samo w sprawozdaniu rachunkowym kolektora Galharda de Carceribus figuruje „Cargow” z 2 szkocjami.¹⁶²

CHUDÓW

Schematyzm 1958: dekanat knurowski, kuracja Królowej Aniołów powstała w r. 1958.

Schematyzm 1857: Chudów należy do parafii w Gierałtowicach.

Chudów był staropolską wsią i odstawał w XIII w. dziesięcinę snopową prepozytowi kolegiaty opolskiej. Stwierdza to L. F., który donosi, że „Cudow” w okręgu gliwickim znajduje się w stadium lokacyjnym i po upływie wolnego od świadczeń okresu płacić będzie dziesięcinę biskupowi z 27 łanów a kolegiacie z 3 łanów. Odtąd brak o Chudowie wszelkich wiadomości aż do 1447 r. Wtedy w rejestrze świętopietrza wśród parafii dekanatu gliwickiego pojawia się „Chudoba”.¹⁶³ Była to więc samodzielna, ale mała parafia i płaciła tylko dwa grosze daniny. Po jakimś czasie nie tylko sama parafia, ale nawet pamięć o niej zaginęła. Kościół został rozebrany czy też spłonął, a beneficjum zagarnął właściciel wsi. Odtąd Chudów należał do parafii gierałtowickiej, a kiedy w 1679 r. odbyła się pierwsza wizytacja w Gierałtowicach, stwierdził wizytator jedynie, że Chudów płaci 3 srebrne grosze mesznego.¹⁶⁴

¹⁵⁸ K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław—Kraków 1958, 68.

¹⁵⁹ S. Nakielski, *Miechovia sive prompluarium antiquitatum monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634—1646, 226.

¹⁶⁰ Zagadnienie, czy Białobrzezie pokrywa się z Krasnym Dębem, starają się rozwiązać L. Musioł, *Materiały do dziejów Wielkich Katowic*, Katowice 1936, 33—34 oraz Z. Pęcowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do r. 1914*, Kraków 1967, 470.

¹⁶¹ S. R. nr 4586.

¹⁶² S. R. nr 5530.

¹⁶³ Z., XXVII (1893), 356 i Q., 215.

¹⁶⁴ J., 113.

CIESZYN

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Marii Magdaleny i Narodzenia NMP. powstała w r. 1223. Miejscowości: Boguszowice, Cieszyn, Kalembice, Pastwiska, Krasna, Mnisztwo i Zamarski.

Schematyzm 1857: kościół św. Marii Magdaleny, wybudowany 1211 r. Katolików 9263, ewangelików 1384, żydów 265. Filialne kościoły: Św. Trójcy, wyb. 1594, św. Jerzego, wyb. około 1425, św. Krzyża, wyb. 1674, św. Jana Bożego, wyb. 1700, św. Elżbiety, wyb. około 1756 r., Najśw. Serca P. J., wyb. około 1585 oraz kaplica św. Wacława, która już przed wprowadzeniem chrześcijaństwa istnieć miała jako świątynia pogańska.

Nazwę Cieszyna tłumaczyć można jako wariant dzierżawczy od imienia Ciesz, względnie Cieszym. Pierwotny gród położony był w odległości przeszło 5 km na północ od Cieszyna w Podoborej. Był to starosłowiański gród przy dawnej drodze handlowej z Węgier przez Przełęcz Jabłonkowską. Na przełomie IX i X w. został przeniesiony na Górę Zamkową. Pierwszą pewną wiadomość o Cieszynie przynosi nam bulla protekcyjna papieża Hadriana IV z dnia 23. IV. 1155 r., w której pomiędzy grodami wymieniony jest Cieszyn.¹⁶⁵ Nie ulega wątpliwości, że wtedy już stała w grodzie zachowana do dziś wczesnoromańska rotunda z nieregularnie ciosanego wapienia z półkolistą absydą i z emporą na kamiennych kolumnach, datowana na pierwszą połowę XI w.¹⁶⁶ Obok stanął cośkolwiek później odkryty w latach powojennych gmach kamienny jako siedziba władcy. Zabytek sakralny jest najlepszym świadectwem o ówczesnym życiu parafialnym, gdyż empora przeznaczona była dla kasztelana, a nawa dla ludu. Od tego też czasu przyjąć musimy zorganizowane życie parafialne, które w początkach objęło zasięgiem całą ziemię cieszyńską, a zawężyło się w miarę zakładania kolejnych kościołów parafialnych. Mimo to pozostało przy parafii jeszcze tyle wiosek, że wizytator w 1652 r., wyliczywszy Zamarski, Pogwizdów, Kisielów, Łąki, kończy zdanie ogólnikowym „i inne”.¹⁶⁷

Z dokumentalnym potwierdzeniem kościoła parafialnego w Cieszynie spotykamy się stosunkowo późno. Kiedy biskup wrocławski Wawrzyniec w dniu 25. V. 1223 r. przydzielił klasztorowi Zbawiciela w Rybniku dziesięcinę z kilku wsi w kasztelanii cieszyńskiej, m. i. również z podgrodzia cieszyńskiego, otrzymał kościół grodzki pod wezwaniem św. Mikołaja jako odszkodowanie za uszczuploną dziesięcinę przydział na 40 garnków miodu z Koźła.¹⁶⁸ Nie wiemy, jaki był pierwotny tytuł świątyni grodowej, gdyż pod opiekę św. Mikołaja oddali kościół dopiero benedyktyni tynieccy, których sprowadził książę Kazimierz opolski po 1211 r.,¹⁶⁹ ani też nie znamy pierwszych duszpasterzy cieszyńskich. Tak samo dalsze wydarzenia są niejasne. Nadanie praw miejskich Cieszynowi nastąpiło prawdopodobnie za księcia Władysława opolsko-raciborskiego około

¹⁶⁵ KDS., I, nr 35.

¹⁶⁶ Z. Świętochowski, *Architektura na Śląsku do połowy XII w.*, Warszawa 1955, 38—39. A. Kietlińska, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na górze zamkowej w Cieszynie*. W.: *Materiały Wczesnośredniowieczne*. I, Warszawa 1951, 59 nn. *Słownik starożytności słowiańskich*, I, Wrocław 1961, 269—270.

¹⁶⁷ J., 19.

¹⁶⁸ KDS., III, nr 283.

¹⁶⁹ *Oesterreichisch Schlesien. Landschafts- Geschichts- und Culturbilder*, wydał Slama F., Praha 1887, 10.

1265 r. Wtedy wybudowano w obrębie miasta kościół pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, na który przeszły prawa parafialne dotychczasowego kościoła grodzkiego. Benedyktynów przeniesiono do Orłowej, a przy kościele zamkowym pozostał tylko kapelan, występujący w dokumencie z 1284 r.¹⁷⁰ Natomiast proboszcz cieszyński wzmiankowany jest pierwszy raz w 1333 r. w charakterze świadka w sporze o granice diecezjalne na Spiszu¹⁷¹, a dwa lata później oznaczony jest Cieszyn w spisie świętopietrza jako siedziba dekanatu cieszyńskiego.¹⁷²

ĆWIKLICE

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia św. Marcina. Brak wzmianki o powstaniu parafii. Miejscowości: Ćwiklice i Rudółtowiec.

Schematyzm 1857: Katolików 1309, ewangelików 21, żydów 4.

Najwcześniejszą wiadomość o kościele parafialnym w Ćwiklicach zawiera spis świętopietrza z 1326 r. w dekanacie oświęcimskim.¹⁷³ Dalsze informacje czerpać możemy dopiero z protokołu wizytacyjnego z 1598 r.,¹⁷⁴ z którego wynika, że parafia założona została w łączności z osadzeniem wsi na prawie kolonizacyjnym, gdyż pole beneficjalne sięgało od kościoła aż do granic Miedznej. Do kościoła należały oprócz Ćwiklic tylko Rudółtowiec, a od parafian pobierano meszne. Ponieważ lokacja nie nastąpiła wcześniej, jak z końcem drugiej połowy XIII w., toteż początki parafii należy odnieść do tego okresu.

CZECHOWICE

Schematyzm 1958: dekanat czechowicki, parafia św. Katarzyny powstała w XIV w. Miejscowości: Brożyska, Czechowice Dolne i Górne, Koło, Lipowiec, Pasieka, Podkępie, Podraj, Prusiec, Świerkowice, Tomaszówka, Zabiele i Zbijów.

Schematyzm 1857: Kościół nowo budowany 1729, katolików 2980, ewangelików 11, żydów 19.

Z miejscowości wymienia oprócz wyżej podanych jeszcze Dziedzice z kaplicą Matki Boskiej. Parafia posiada *privilegium communitatis Czechoviensis*, w którym dziedziczka Anna Zborowska w 1618 r. zabezpiecza wyłącznie kapłanowi rz.-katolickiemu prawo do kościoła czechowickiego.

L. F. wyszczególnia Czechowice Polskie, dostarczające dziesięcinę snopową oraz Czechowice Niemieckie, płacące wiardunek, czyli nowa osada była już założona, a przeniesienie starej wsi na prawo niemieckie miało niebawem nastąpić. O kościele parafialnym wspomina dopiero spis świętopietrza z 1447 r.¹⁷⁵ W tym samym czasie pojawiają się w Czechowicach Czelowie jako właściciele wsi i od nich obie osady, nazywane dotychczas Chotowice, wzięły prawdopodobnie swoją obecną nazwę. Protokół wizytacyjny z 1652 r. mówi nie tylko o polu beneficjalnym, położo-

¹⁷⁰ S. R., 1805.

¹⁷¹ G. Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Cieszyn 1894, 27.

¹⁷² S. R., 5409.

¹⁷³ S. R., 4586.

¹⁷⁴ W. 1598, 104—106.

¹⁷⁵ Z. XXVII (1893), 371.

nym między kościołem, a lasem granicznym, ale również o uiszczanym przez parafian meszmem.¹⁷⁶ Są to typowe oznaki parafii, powstałej w toku akcji kolonizacyjnej. Wobec tego wszystko wskazuje na to, że parafia czechowicka erygowana została w pierwszej połowie XIV w. Liczne wioski wokół Czechowic powstały później.

DĘBIENSKO

Schematyzm 1958: dekanat dębieński, parafia św. Jerzego powstała około r. 1300.

Schematyzm 1857: Katolików 2298, ewangelików 12, żydów 21. (bez Ornontowic)
Miejscowości: Dębieńsko, Czerwionka, Jaskowice, Orzesze, Zawada i filia w Ornontowicach.

Staropolskie Dębieńsko nie zostało umieszczone w L.F., gdyż świadczyć musiało na rzecz prepozyta kolegiaty opolskiej.¹⁷⁷ Z parafią dębieńską spotykamy się w dekanacie żorskim zarówno w spisie świętopietrza z 1335 r.¹⁷⁸ jako też z 1447 r.¹⁷⁹ Sama wieś składała się z dwóch części: Starego i Wielkiego Dębieńska. Stare Dębieńsko pochodziło z czasów przedkolonizacyjnych, jak na to wskazuje rozkład wsi.¹⁸⁰ Kościół jednak stał w nowej części i tym samym wybudowany został dopiero po założeniu nowej osady. Do beneficjum należał jeden łąn ziemi. Tak samo wezwanie kościoła wskazuje na pochodzącego z Zachodu zasadzczę względnie fundatora. Parafia istnieje więc od końca XIII albo też początku XIV stulecia.

DĘBOWIEC

Schematyzm 1958: dekanat skoczowski, parafia św. Małgorzaty powstała przed reformacją.

Schematyzm 1857: Kościół wspomniany w 1400 r. Katolików 844, ewangelików 472, żydów 5. (bez Simoradzi) Miejscowości: Dębowiec, Kostkowice i filia w Simoradzi.

Sam Dębowiec i wszystkie do parafii należące wioski są bardzo starej daty. Dębowiec figuruje w L.F. jako „Dambonczal” czyli Dębówdział. Przy sporządzaniu rejestru Kostkowice były skolonizowane, natomiast w Dębowcu było zaplanowane przeniesienie wsi na prawo niemieckie, ale wymiarów jeszcze nie przeprowadzono, dlatego nie została podana podlegająca dziesięcinie wielkość obszaru. Wkrótce to jednak nastąpiło, skoro w spisie świętopietrza z 1335 r. naprowadzony jest w dekanacie cieszyńskim pod zniemczoną nazwą Bemgard.¹⁸¹ Parafia została więc utworzona w łączności z kolonizacją ok. 1320 r. Potwierdza to również protokół wizytacyjny z 1679 r., w którym jest mowa o polu beneficjalnym, położonym zgodnie z zwyczajem kolonizacyjnym między kościołem a granicą gminy Hażlach. Dębowiec był siedzibą staropolskiej

¹⁷⁶ J., 29.

¹⁷⁷ E. M. Schramek, *Das Kollegiatstilt zum hl. Kreuz in Oppeln*, Wrocław 1915, 52.

¹⁷⁸ S. R., nr 5409.

¹⁷⁹ Q., 220.

¹⁸⁰ F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Wrocław 1865, 802.

¹⁸¹ S. R., nr 5409.

rodziny, a jeden z jej członków, Mikołaj z Dubowca (1442—1475), zwany Marszałkiem, był kasztelanem oświęcimskim.¹⁸²

Simoradz wraz z Iskrzyczynem są osobno omawiane.

DZIECKOWICE

Schematyzm 1958: dekanat myślowicki, parafia Wszystkich Świętych, powstała przed r. 1620. Miejscowości: Dzieckowice, Kosztowy.

Schematyzm 1857: Mały, stary, drewniany, zrujnowany kościół, rok 1673 na chorągiewce wieżowej, konsekrowany przez krakowskiego biskupa Mikołaja Toborskiego (sic) 16. V. 1677 r. Katolików 772, ewangelików 36, żydów 47. Przynależne: Kosztowy, Wesoła i Brusow.

Rzadko zachodziły w ciągu wieków przy nazwach miejscowości takie liczne i różne zmiany, jak przy Dzieckowicach. Pierwszy raz spotykamy się z tą wsią w spisie świętopietrza w diecezji krakowskiej z lat 1373 i 1374 pod znamienym określeniem jako „Dziedziedz” i „Czedwedz” z dopisem, że jest to nowa fundacja i tym samym była na razie zwolniona z daniny. Wobec tego Dzieckowice były wtedy nie tylko nowo założoną parafią, ale również świeżo skolonizowaną osadą, nazwaną według zasadzcy, skoro końcówka -ice pojawiła się dopiero później i to w różnych odmianach, jak „Dziczuekowicze” w 1474 r., „Dziczwiekowice” w spisie świętopietrza z połowy XVI w. Wtedy też wchodzi powoli w użycie „Dzieckowice”

Z dekanatu oświęcimskiego zostały z początkiem XVI stulecia dołączone do dekanatu pszczyńskiego a w okresie reformacji do bytomskiego.^{182a}

GERAŁTOWICE

Schematyzm 1958: dekanat knurowski, parafia M. B. Szkaplerznej, powstała przed r. 1447. Inne kościoły: Św. Katarzyny, wybud. w 1530 r.

Schematyzm 1857: dekanat dąbieński, parafia św. Katarzyny, kościół wybudowany w 1534 r. Katolików 1970, ewangelików 2, żydów 3. (bez Knurowa) Miejscowości: Gierałtowice, Chudów i filia w Knurowie.

Gierałtowice wykazane są w L. F. w okolicy Gliwic jako świeżo skolonizowana wieś z 40 łanami pola, korzystająca jeszcze z terminu wolnego od świadczeń. Jako parafię spotykamy Gierałtowice dopiero w spisie świętopietrza z 1447 r. w dekanacie gliwickim.¹⁸³ Mimo to należy przenieść początki parafii na ostatnie ćwierćwiecze XIII stulecia. Mianowicie w 1295 r. występuje sołtys w Gierałtowicach,¹⁸⁴ czyli postępowanie kolonizacyjne było już zamknięte. W dodatku rozłożyły się na obszarze przynajmniej o 10 łanów większym niż okoliczne osady. Brak wzmianki o Gierałtowicach i większości innych parafii dekanatu gliwickiego w wcześniejszym spisie świętopietrza tłumaczyć można tym, że tamtejsi zasadzcy i koloniści byli przeważnie Niemcami, wzbraniającymi się przed

¹⁸² J. Pilnaček, *Beiträge zur Genealogie und Heraldik von oberschlesischen Geschlechtern*. W: Z. LXXVII (1949), 84, Sobótka XVIII (1963), 92.

^{182a} L. Musioł, *Materiały do dziejów Wielkich Katowic* — (1299—1799), Katowice 1936, 51.

¹⁸³ Q., 215.

¹⁸⁴ S. R. nr 2361.

placeniem obowiązującego na ziemiach polskich świętopietrza. Dlatego obłożeni zostali ekskomuniką.¹⁸⁵ Nie należała też wówczas do parafii gieraltowickiej żadna inna wioska, a dołączone do Gieraltowic po reformacji miejscowości były dawniej samodzielnymi parafiami.

GODÓW

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia św. Józefa powstała XIII w. Miejscowości: Godów i Łaziska.

Schematyzm 1857: Po pożarze kościoła w 1741 r. odbudowany w 1743 r. Katolików 1994, ewangelików 93, żydów 5. Miejscowości: Godów, Gołkowice, Skrbeńsko i filia w Łaziskach.

W L. F. Umieszczony został Godów wśród tych wiosek w okolicy Żor i Wodzisławia, które już były skolonizowane. Z następnych lat mamy pewne wiadomości o istnieniu parafii. W 1315 r. występuje proboszcz Mikołaj z Godowa jako świadek w dochodzeniu dowodowym biskupa wrocławskiego Henryka przeciwko dominikanom raciborskim, nie przestrzegającym praw parafialnych tamtejszego kościoła miejskiego.¹⁸⁶ Z tego wnioskować można, że parafia godowska istniała już w ostatnich latach XIII w. W spisie świętopietrza z 1335 r. wykazany jest „Gdow” w dekanacie żorskim.¹⁸⁷ W 1418 r. dekanat żorski dołączył się do odwołania biskupstwa wrocławskiego od dziesięciny, nakazanej przez papieża Marcina na rzecz cesarza Zygmunta. Wtedy proboszcz Stefan z Godowa referował w tej sprawie na zebraniu dekanalnym w Wodzisławiu.¹⁸⁸ W spisie świętopietrza z 1447 r. również figuruje.¹⁸⁹ Natomiast w protokole wizytacyjnym z 1652 r. zapisano, że kościół parafialny p. w. św. Jakuba Starszego w Godowie z powodu biednego uposażenia dołączony został do Skrzyszowa,¹⁹⁰ ale według protokołu wizytacyjnego z 1679 r. był znów samodzielną parafią.¹⁹¹

Gołkowice wymienione są w dokumencie biskupa wrocławskiego Wawrzyńca z 1223 r. przy zamianie dziesięciny w Gołkowicach na taką w Książenicach.¹⁹² Następnie dopiero w protokole wizytacyjnym z 1652 mowa jest o zrujnowanej kaplicy p. w. św. Michała,¹⁹³ której odbudowy według protokołu z 1687 r. jeszcze nie ukończono.¹⁹⁴ Obecnie Gołkowice są niezawisłą kuracją.

Łaziska, których w starszych dokumentach nie spotykamy, są według protokołu wizytacyjnego z 1652 r. filią Godowa, dołączone celem poprawy uposażenia w Mszanej do tamtejszego kościoła.¹⁹⁵ Natomiast ze sprawozdania wizytacyjnego z 1679 r. wynika, że w międzyczasie przywró-

¹⁸⁵ S. R., nr 5410.

¹⁸⁶ S. R., nr 3486.

¹⁸⁷ S. R., nr 5409.

¹⁸⁸ J. S a w i c k i, *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, 402 nn.

¹⁸⁹ Q., 220.

¹⁹⁰ J., 37.

¹⁹¹ J., 251.

¹⁹² KDS., III, nr 283.

¹⁹³ J., 37.

¹⁹⁴ J., 449.

¹⁹⁵ J., 36.

cone zostały parafii godowskiej.¹⁹⁶ Łaziska nie posiadały żadnego beneficium i tamtejszy kościół p. w. Wszystkich Świętych, wybudowany w XVI w., był od swych początków filią Godowa.

GOLASOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, kościół pod wezwaniem Narodzenia M. B. należy jako filia do Pielgrzymowic.

Schematyzm 1857: Adjunkta p. w. Narodzenia NMP. i św. Marcina Pielgrzymowic. Katolików 528, ewangelików 800, żydów 9.

W ostatnich latach XIII w. przeprowadzono lokację w sąsiedztwie Golasowic,¹⁹⁷ którą w następnych latach objęte zostały również Golasowice, gdyż L. F. zaznacza, że w „Golos” powinno być 40 łanów. Przy tej sposobności wydzielono pole na potrzeby kościoła i jego rektora. Z nieznanymi bliżej powodów parafia podupadła i przyłączona została w pierwszej połowie XV stulecia do Pielgrzymowic. W 1466 r. doszło do sporu pomiędzy Anną i jej synem Mikołajem z Pielgrzymowic, a Piotrem zw. Judaszem z Golasowic o patronat nad kościołem golasowskim. Książę Wacław opawsko-raciborski rozstrzygnął sprawę na korzyść właściciela Golasowic. Po 20 latach wznowiono spór i w 1488 r. książę Kazimierz cieszyński, do którego wówczas ziemia pszczyńska należała, zdecydował, że siedzibą proboszcza mają być Pielgrzymowice. Zarazem przyobiecał, że postara się o potrzebną zgodę biskupa wrocławskiego.¹⁹⁸ Z tego wynika, że obydwie kościoły miały jeszcze równe prawa a zarządzane były tylko przez jednego duszpasterza. Pamiętano o tym nawet w czasach poreformacyjnych i protokół wizytacyjny z 1687 r. wyraźnie określa świątynię golasowską jako kościół parafialny.¹⁹⁹

GOLESZÓW

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Michała powstała w 1293 r. Miejscowości: Golezszów, Bażanowice, Cisownica, Godziszów, Kozakowice G. i D.

Schematyzm 1857: Kościół wybudowali w r. 1293 Jakub Smok i Maciej Pinode. Katolików 385, ewangelików 2370, żydów 4.

Wśród wsi cieszyńskich, z których dziesięcinę biskup wrocławski Wawrzyniec przydzielił w 1223 r. klasztorowi Zbawiciela w Rybniku, znalazł się również Golezszów.²⁰⁰ O parafii w Golezszowie wspomina jednak dopiero spis świętopietrza z 1447 r.²⁰¹ W schematyzmach nowszych i starszych powtarzająca się data 1293 r. oparta jest na notatce parafialnej w księdze inwentarzowej, sporządzonej przez ks. proboszcza Jerzego Kubicę w 1769 r., który ją odczytał na starym, później skradzionym kielichu mszalnym.²⁰² Wprawdzie datę, wrytą w cyfrach arabskich, wów-

¹⁹⁶ J., 251.

¹⁹⁷ Patrz przyp. 154.

¹⁹⁸ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 104, 138, 186.

¹⁹⁹ J., 429.

²⁰⁰ KDS., III, nr 283.

²⁰¹ Z., XXVII (1893), 370.

²⁰² *Historisch-topographische Beschreibung des Breslauer k. k. Diöcesantheils...* Cieszyn 1828, 80 oraz Ks. J. Buryan, *Deska dokumentem*, Zaranie Śląskie, XIV (1938), 72.

czas jeszcze nie stosowanych, mylnie odczytał, mimo to nie popełnił wielkiej omyłki. W tym przecież okresie przeprowadzono akcję kolonizacyjną w północnej części księstwa cieszyńskiego i organizowano liczne parafie. Jest jeszcze inna okoliczność, pozwalająca na przybliżone ustalenie budowy kościoła goleszowskiego. Mianowicie przy rozbiórce w 1921 r. starodawnego i masywnego kościoła znaleziono w wnęce zewnętrznego muru około 20 sztuk praskich groszy, wszystkie z napisem „Wencelaus Tertius” (1305/6), które jednak ze względu na jego krótkie rządy przypisuje się Waławowi IV (1378—1419). W kryjówce schowano pieniądze, kiedy kościół już stał.²⁰³ Parafia musiała więc istnieć w połowie XIV w. Z przynależnych do parafii wsi wykazane są Kozakowice i Cisownica w L. F.

GÓRKI WIELKIE

Schematyzm 1958: dekanat skoczowski, parafia Wszystkich Świętych zniesiona w czasie reformacji powstała na nowo w 1870 r.

Schematyzm 1857: filia Grodzca, przed reformacją osobna parafia, przydzielona w 1660 r. jako filia do Grodzca. Katolików 664, ewangelików 101.

Górki W., wykazane w L. F. jako „wieś włodarza” bez dalszego wyjaśnienia, naprowadzone są dopiero w spisie świętopietrza w dekanacie cieszyńskim z 1447 r. jako samodzielna parafia.²⁰⁴ Poreformacyjne protokoły wizytacyjne nie zawierają bliższych wiadomości. Można więc tylko ustalić, że kościół tamtejszy wybudowany został po powiększeniu się osady o Małe Górki w XIV wieku.

GORZYCE

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia Anioła Stróża i Narodzenia NMP. powstała w XIII w. Miejscowości: Gorzyce, Gorzyczki i Uchylsko.

Schematyzm 1857: Po pożarze kościoła w 1800 r. przeniósł hr. Węgierski kościół z Pilchowic do Gorzyc, a po jego rozbiórce stanął tymczasowy kościółek. Nowa budowla przewidziana. Katolików 1911, ewangelików 13, żydów 16. Miejscowości: Gorzyce, Gorzyczki, Uchylsko, kolonie Kraskowiec i Osiny oraz Olza.

Gorzyce i Uchylsko to staropolskie wsi, które według bulli protekcyjnej papieża Grzegorza IX z 26. V. 1229 r. dostarczać miały dziesięcinę klasztorowi tynieckiemu.²⁰⁵ Następną wzmiankę spotykamy w L. F., gdzie znowu razem są wymienione Uchylsko i Gorzyce, które w międzyczasie zmieniono na „Berglyndorff”. W jednej i drugiej wsi dokonano przeniesienia na prawo niemieckie, ale lata wolnizny jeszcze nie upłynęły. Co prawda o parafii w Gorzycach wspomina dopiero spis świętopietrza z 1447 r. w dekanacie żorskim i to pod zniekształconą nazwą „Bestimdorff”,²⁰⁶ ale ustanowienie parafii nastąpić mogło jedynie w trakcie lokacji. Pewnego wyjaśnienia dostarcza nam protokół wizytacyjny z 1652 r. Komendantem parafii jest wtedy z polecenia rezydującego w Boguminie opata orłowskiego członek zakonu benedyktyńskiego. Meszne płacą

²⁰³ V. Karger, Ein Münzfund in Golleschau, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens, XVI (1921), 138.

²⁰⁴ Z., XXVII (1893), 371.

²⁰⁵ S. R., nr 349.

²⁰⁶ Q., 220.

mieszkańcy Corzyc, Gorzyczek i Uchylska.²⁰⁷ Jest również pole beneficjalne.²⁰⁸ Z tego wynika, że Gorzyce i Uchylsko już przeszło 400 lat były w posiadaniu benedyktynów i przynależały początkowo do istniejącej od XIII w. parafii bogumińskiej, dopóki nie wyodrębniono na przełomie XIII i XIV w. parafii w Gorzycach.

GRODZIEC

Schematyzm 1958: dekanat skoczowski, parafia św. Bartłomieja powstała przed reformacją. Miejscowości: Grodziec, Bielowicko, Biery, Łazy, Świętoszówka Wieszcza.

Schematyzm 1857: Kościół był przed reformacją kaplicą zamkową i w 1660 r. został kościołem parafialnym. Katolików 967, ewangelików 120, żydów 10 (bez W. Górek).

Grodziec, tak samo jak wyżej naprowadzone Gorzyce, należy do tych wsi, które według bulli z 1229 r. świadczyć miały na rzecz benedyktynów tynieckich. W L. F. nazywany jest Grodziec wsią Snesa. Schipp jako redaktor rocznika cieszyńskiego wikariatu generalnego powołuje się na legendę, że Grodziec był pierwotnie siedzibą templariuszy, którzy przy kaplicy zamkowej utrzymywali kapelana. Miał on w czasie jakiegoś prześladowania uciec do Polski. Właściwy kościół parafialny miał być w W. Córkach.²⁰⁹ Wprawdzie sama nazwa wsi na to wskazuje, że był tutaj kiedyś gród i że przy grodzie był kapelan, ale z pewnością zachodzi pomyłka odnośnie do zakonników, którymi nie byli templariusze, tylko benedyktyni. Widocznie w czasie zawieruchy husyckiej schronił się ówczesny kapelan w swoim macierzystym klasztorze w Tyńcu, a odtąd zarządzali stworzoną w międzyczasie parafią świeccy kapłani, gdyż w spisie świętopietrza z 1447 r. figuruje obok W. Górek również parafia w Grodźcu.²¹⁰

HAŻLACH

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Bartłomieja istniała przed reformacją, zgasła podczas reformacji i została przydzielona jako filia do W. Kończyc. Reaktywowano ją 1. I. 1932 r.

Schematyzm 1857: Filia W. Kończyc, wspomniana w 1500 r.

O „Hesleth” wspomina pierwszy raz L. F. i z nazwy niemieckiej wynika, że założona została przez obcego zasadźcę na surowym pniu w czasie kolonizacji księstwa cieszyńskiego, jaka miała miejsce z końcem XIII w. Zarazem został wybudowany kościół parafialny, gdyż w 1365 r. sprzedał Emerych z Hażlacha połowę swojej wsi Jeszkowi Bielikowi,²¹¹ a po podziale osady trudno już było o budowę wspólnego kościoła. Parafia powstała więc z początkiem XIV w., choć wylicza ją dopiero spis świętopietrza z 1447 r. w obrębie dekanatu cieszyńskiego.²¹²

²⁰⁷ J., 37—38.

²⁰⁸ J., 246.

²⁰⁹ *Historisch-topographische Beschreibung des Breslauer k. k. Diöcesantheils...* Cieszyn 1828, 67.

²¹⁰ Z., XXVII (1893), 370.

²¹¹ L. Ho s á k, *Historický místopis zeme moravskoslezské*, Praha 1937, 883.

²¹² Z., XXVII (1893), 371

JASIENICA

Schematyzm 1958: dekanat bielski, parafia św. Jerzego reaktywowana w 1785 r.

Schematyzm 1857: Kościół wybudowany w 1784 r. Katolików 350, ewangelików 950, żydów 62.

Pomiędzy wsiami, których zwrotu domagał się biskup wrocławski Tomasz II w 1284 r. od księcia Henryka IV, znajdowała się również Jasionica.²¹³ Z końcem XIII w. przechodziła Jasionica proces lokacyjny i według L. F. miało tam być 12 łanów. Obszar niewielki, toteż wieś była mała. Mimo to wykazana już jest w spisie świętopietrza z 1335 r. jako samodzielna parafia.²¹⁴ W czasie reformacji cała okolica pod wpływem wolnostanowego państwa bielskiego była zupełnie zluteryzowana. Dlatego w następnym okresie złączyły się Rudzica, Międzyrzecze, Mazanowice, Jasionica i Jaworze w jeden duży zespół parafialny, który jednak jeszcze przed 1719 r. się rozdzielił a jedynie Jasionica z filią w Jaworzu pozostała nadal pod zarządem proboszcza w Międzyrzeczu.

JASTRZĘBIE GÓRNE

Schematyzm 1958: dekanat jastrzębski, parafia św. Katarzyny powstała przed r. 1447.

Schematyzm 1857: dekanat wodzisławski, Katolików 934, ewangelików 25, żydów 4.

Aż do końca średniowiecza nie mamy żadnych wiadomości o Jastrzębiu. Dopiero protokół wizytacyjny z 1679 r. stwierdza, że do beneficjum kościoła parafialnego należy jeden łan ziemi, a koloniści odstawiają meszne.²¹⁵ Z protokołu z 1687 r. zaś wynika, że parafię stanowi wyłącznie samo Jastrzębie.²¹⁶ Są to znamiona pozwalające na wyprowadzenie wniosku o powstaniu parafii w czasie kolonizacji, co nastąpić mogło w połowie XIV wieku.

JEDŁOWNIK

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia M. B. Wszecpośredniczki i św. Antoniego Padewskiego powstała w XIII w. Miejscowości: Jedłownik, Turza, Olszenica, Turzyczka, Marusze, Karkoszka. Inne kościoły: Turza i w Jedłowniku drewniany św. Barbary z XIII w.

Schematyzm 1857: Kościół drewniany ma około 1000 lat. Katolików 1558, ewangelików 60. Miejscowości: Jedłownik, Czyżowice, Turza, Turzyczka, Karkoszka i Marusze.

Potwierdzenie na istnienie parafii w Jedłowniku odnajdujemy dopiero w spisie świętopietrza z 1447 r. w dekanacie żorskim pod nazwą „Gedlaw”.²¹⁷ Wcześniejsze wiadomości są tylko o proboszczach tamtejszych, zachowane w tzw. *Liber Albus* bractwa literackiego w Raciborzu, gdzie wśród członków około 1350 r. zapisany jest Mikołaj, proboszcz w „Yedelow” a około 1416 r. Filip, proboszcz w „Yedelow”.²¹⁸ Są jednak rozmaite

²¹³ S. R., nr 1815.

²¹⁴ S. R., nr 5409.

²¹⁵ J., 250. Niektórzy, jak p. L. Musioł, utożsamiają Jastrzębie z występującym w spisie świętopietrza z 1447 r. Hermansdorff w ówczesnym dekanacie żorskim.

²¹⁶ J., 444—445.

²¹⁷ Q., 220.

²¹⁸ H. Schaffer *Geschichte einer schlesischen Liebfraueugilde seit dem Jahre 1343*, Racibórz 1883, I.

okoliczności świadczące za znacznie wcześniejszym powstaniem parafii. Tutaj mimo licznych innych posiadłości miał swoją siedzibę komes Gosław, który często występuje jako świadek w dokumentach z lat 1222—1247.²¹⁹ Wiadomo również o nim, że czynił darowizny na rzecz joannitów w Grobnikach pod Głubczycami.²²⁰ Tym bardziej można przypuszczać, że tak samo w swoim gródku założył kościół.

Są jednak jeszcze inne dowody na wczesnośredniowieczne początki parafii. Na równi z najstarszymi parafiami także na rzecz Jedłownik świadczyć musiały odległe nawet miejscowości. Z braku dekretu erekcyjnego trudno o dokładne zestawienie i tylko z znacznie późniejszych danych wiadomo, że jeszcze w XVII w. proboszcz jedłownicki pobierał dziesięcinę nie tylko z okolicznych wiosek, ale również z Bojanowa i Wojnowic w księstwie raciborskim.²²¹ Nawet sam Wodziszław dostarczać musiał tzw. biskupi grosz, co było możliwe jedynie przed ustanowieniem parafii wodzisławskiej.²²² Skoro więc komes Gosław był fundatorem kościoła, parafia datuje się z około 1230 r. Natomiast obecny kościół zabytkowy pochodzi dopiero z pierwszej połowy XVII w. i był pod wezwaniem św. Marka,²²³ a później pojawiło się jeszcze drugie wezwanie św. Barbary.²²⁴

KAMIEŃ-BRZOSOWICE

Schematyzm 1958: dekanat piekarski, parafia św. apostołów Piotra i Pawła powstała w r. 1277.

Schematyzm 1857: Kościół konsekrowany w 1275 r. Katolików 1759, ewangelików 102, żydów 73. Miejscowości: W. Dąbrówka, Brzozowice.

Henryk, zasadzca Bytomia, który na mocy aktu lokacyjnego księcia Władysława opolskiego z 1254 r. dokonał osadzenia Bytomia na prawie niemieckim, przeprowadził następnie taką samą akcję w Kamieniu i równocześnie ufundował tamtejszy kościół. Dokument erekcyjny wystawiony został w dniu 4. X. 1277 r. a konsekracji kościoła dokonał ks. biskup Paweł z Przemankowa, przydzielając równocześnie parafii dziesięcinę z Koszęcina.²²⁵ Do nowej parafii dołączone zostały Piekary, Orzech, Odoł, Bobrowniki, Żychcice, Dąbrówka W. i Brzezowy Jaz, zwany też folwarkiem Ruperta.

KISIELÓW

Schematyzm 1958: Kościół filialny parafii w Ogrodzonej.

Schematyzm 1857: Kościół Podwyższenia św. Krzyża wybudowany w 1707 r.

Parafia w Kisielowie założona została najprawdopodobniej przez księcia Przemysława cieszyńskiego przed sprzedażą w 1447 r. części tej wsi Jaśkowi z Kisielowa.²²⁶ W tymże roku pojawia się też „Kyselaw” pierw-

²¹⁹ KDS., nr 269, 284, oraz S. R., 337, 354, 551 i 659.

²²⁰ A. W e l t z e l, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor*, Racibórz 1881, 16

²²¹ J., 33.

²²² J., 33.

²²³ J., 32.

²²⁴ J., 442.

²²⁵ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*. Cz. I.: 1063—1415, wyd. St. K u r a s, Lublin 1965, nr 12.

²²⁶ L. H o s á k, dz. cyt. 887.

szy raz jako parafia w spisie Świętopietrza w dekanacie cieszyńskim,²²⁷ ale jako nowo założona nie potrzebowała jeszcze odprowadzać daniny. W czasie tzw. reformacji zupełnie zapomniano o samodzielnej kiedyś parafii i przy wizytacji w 1652 r. uważano ją za dawną filię kościoła w Cieszynie²²⁸, a w protokołach z r. 1679 i 1687 twierdzi się nawet, że kaplicę w Kieselowie wybudowali ewangelicy,²²⁹ choć się równocześnie zaznacza, że w Kieselowie jest beneficjum składające się z pola, łąki i ogrodu.

KNURÓW

Schematyzm 1958: dekanat knurowski, parafia św. Cyryla i Metodego powstała przed r. 1447, reaktywowana w 1916 r.

Schematyzm 1857: Kościół pod wezwaniem św. Wawrzyńca, filia Gierałtowic. Katolików 710, ewangelików 3.

Kiedy najstarsza wzmianka o „Knurowiczu” znalazła się w L. F., przeniesienie starej wioski na nowe prawo kolonizacyjne było już dokonane. O samodzielnej parafii słyszymy dopiero w 1447 r. przy spisaniu świętopietrza w dekanacie gliwickim.²³⁰ W aktach wizytacyjnych z 1679 r. podane jednak są dwa fakty, które pozwalają na ustalenie znacznie wcześniejszej daty początków parafii knurowskiej.²³¹ Wprawdzie wizytator traktuje Knurów jako filię gierałtowską, ale zaznacza, że jest łąn ziemi beneficjalnej, czyli pozostałość po lokacji i jest kościół, wybudowany w 1599 r. Mało prawdopodobne, aby budowa nowej świątyni nastąpiła na skutek pożaru poprzedniego kościoła — takie dla parafii bolesne wydarzenia wizytator zazwyczaj w protokole podkreślał — lecz nowa budowa była po prostu koniecznością z powodu rozkładu pierwotnej świątyni. Nie byłoby to aktualne, gdyby liczyła dopiero jakieś 130 lat. Toć ówczesny kościół jeszcze dzisiaj jest ozdobą parku chorzowskiego i wykorzystany w celach duszpasterskich. Brak wzmianki o Knurowie w spisie świętopietrza z 1335 r. jest wy tłumaczalny oporem nowych kolonistów przeciwko płaceniu daniny.²³²

KOŃCZYCE MAŁE I WIELKIE

Schematyzm 1958: Kończyce Małe: dekanat strumiński, parafia Narodzenia NMP. powstała w 1910 r. Kończyce Wielkie: dekanat strumiński, parafia św. Michała Archanioła powstała w 1300 r.

Schematyzm 1857: Kończyce Małe: Kościół Wszystkich Świętych, dołączony do Pruchnej jest nowo wybudowany w 1568 r. Katolików 1200, ewangelików 20, żydów 7. Kończyce Wielkie: parafia istniała już w 1500 r., nowy kościół z 1777 r. Katolików 2180, ewangelików 568, żydów 6 (razem z Hażlachem).

Są to miejscowości bliźniacze, różniące się tylko obszarem, którym ten sam zasadzca rozporządzał przy organizacji wsi na prawie niemiec-

²²⁷ Q., 195.

²²⁸ J., 19.

²²⁹ J., 253.

²³⁰ Q., 215.

²³¹ J., 113. Ks. A. Koziółek, *Knurów i Krywałd*. Kronika na tle historii ziemi gliwickiej, Katowice 1937, zadawała się stwierdzeniem, że parafia knurowska powstała przed 1447 r.

²³² S. R., nr 5410.

kim, choć według L. F. do dwóch różnych należały właściciele. Jednych właścicielem był jakiś bliżej nieznany Paszko i ze względu na mniejszy areal nazwano je później Kończycami Małymi, drugie należały do samego księcia jako późniejsze Wielkie Kończyce. Początkowo prowadzono je jednak pod wspólną nazwą „Cunczendorf”, zawierającą imię zasadzcy. Stąd trudno rozstrzygnąć, które z nich w danym dokumencie zachodzą. Zarówno w spisie świętopietrza z 1335 r. jako też z 1447 r.²³³ wymienione są jedynie tylko Kończyce, ale znacznie wyższa od innych okolicznych parafii stawka pozwala przyjąć, że w wpłaconej kwocie mieściła się jedna i druga parafia.

Powstanie parafii wielkokończyckiej w łączności z lokacją na przełomie XIII i XIV stulecia nie ulega najmniejszej wątpliwości ze względu na duży obszar i tym samym większą ilość kolonistów. Tak samo Paszko względnie jego lokator nie zwlekał z utworzeniem oddzielnej parafii, choćby dla podkreślenia odrębności nowej wsi. W 1388 r. podzielone zostały Kończyce Małe na dwie części, z których jedna nadal pozostała przy księdzu Mikołaju, synu Miłosa i proboszczu w Lubonii, oraz jego bracie Janiku z Krzyżanowic, a drugą część odsprzedano Piotrowi z Golasowic.²³⁴ Toteż późniejsza budowa wspólnego kościoła byłaby mało prawdopodobna. W każdym razie Kończyce były przed tzw. reformacją samodzielną parafią i o tym dobrze pamiętano, skoro wizytator w 1679 r. wyraźnie podkreśla, że w Małych Kończycach jest kościół parafialny, dołączony do Pruchnej.²³⁵

KRZYŻOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Michała Archanioła, powstała przed rokiem 1300. Miejscowości: Krzyżowice, Borynia, Osiny, Skrzeczkowice.

Schematyzm 1857: Kościół wspomniany w 1580 r., nowo wybudowany w 1801 r. Miejscowości: Borynia, Skrzeczkowice i filia w Szerokiej. Katolików 1498, ewangelików 237, żydów 13 (bez Szerokiej).

Pierwsza wzmianka o Krzyżowicach jest w L. F., gdzie nazwane są „Grisowitz” z dodatkiem, że areal wynosić będzie 69 łanów. Wobec tego przeniesienie starej polskiej wsi na nowe prawo jeszcze nie było ukończone, ale wykazany duży obszar znacznie przewyższał inne osiedla. Obok Krzyżowic znalazła się w L. F. Borynia, gdzie miało być 39 łanów, i Osiny. Chociaż więc Krzyżowice jako parafia zadokumentowane są dopiero spisem świętopietrza w obrębie dekanatu żorskiego w 1447 r.,²³⁶ to już nawet duża ilość łanów i tym samym nowych kolonistów świadczy o tym, że parafia powstała wraz z skolonizowaniem terenu w ostatnich latach XIII w. Rzeczywiście w sprawozdaniu dziekana Gabriela z Rimini z pobranych od wakujących w diecezji wrocławskiej beneficjów opłat spotykamy się w 1318 r. z Kwirinusem, rektorem kościoła w „Cristorf”.²³⁷ W dniu 27. X. 1390 r. książę Jan II raciborski, znany pod przydomkiem „Kata”, który mniej więcej w tym samym czasie napadł na dobra bis-

²³³ S. R., nr 5409 i Z. XXVII (1893), 371.

²³⁴ L. Ho s á k, dz. cyt. 921.

²³⁵ J., 221.

²³⁶ Q., 220.

²³⁷ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* ed. Theiner, I, Roma 1861, 143.

kupstwa krakowskiego i za to jako odszkodowanie odstąpić musiał biskupowi Kosztowy, Imielin i Chełm, kazał utopić proboszczów Konrada z Żor i Macieja z Krzyżowic.²³⁸

LESZCZYNY

Schematyzm 1958: dekanat rybnicki, parafia św. Andrzeja Boboli, powstała w r. 1919. Stary kościół wybudowany w r. 1446.

Schematyzm 1857: dekanat dębiński, kościół pod wezwaniem św. Trójcy, wspomniany w 1680 r. jest dołączony do parafii w Bełku. Katolików 611, ewangelików 17.

Leszczyzny występują pierwszy raz i to jako samodzielna parafia w spisie świętopietrza z 1447 r. w dekanacie żorskim.²³⁹ W czasach poreformacyjnych znalazły się Leszczyzny w obrębie dekanatu gliwickiego. Według protokołu z 1679 r.²⁴⁰ do parafii należą tylko Leszczyzny, a kościół jest pod wezwaniem św. Trójcy. Proboszcz żyje w ostatecznej nędzy i dlatego prosi przy następnej wizytacji o przyłączenie do parafii należących do parafii rybnickiej Książenic, Przegędzy i Kamienia.²⁴¹ Wtedy też wspomina się o tym, że kiedyś Książenice należały do Bujakowa. Z braku jakichkolwiek dokładniejszych danych trudno coś powiedzieć o początkach parafii. Wydaje się jednak, że parafia nie powstała wcześniej, jak w pierwszych latach XV w.

ŁĘDZINY

Schematyzm 1958: dekanat tyski, parafia św. Klemensa powstała w XII w.

Schematyzm 1857: dekanat mikołowski, katolików 3900, ewangelików 115, żydów 80. Miejscowości: Łędziny, Wesoła, Krasowy, Goławiec.

Łędy to obszary wykarczowane i świeżo zagospodarowane. Już od zarania swoich dziejów zmieniały często właściciela. Według Długosza²⁴² sławny Jaks z Miechowa²⁴³ darował Łędziny w r. 1150, po wybudowaniu na wzgórzu kościółka, klasztorowi benedyktyńskiemu w Sieciechowie pod Kielcami. Benedyktyni znowu zamienili w 1222 r. z biskupem krakowskim Iwonem Łędziny na inną wieś, a biskup Prandota oddał je w 1242 r. w zamian za bliższą osadę benedyktynek w Staniątkach²⁴⁴ pod Krakowem z wyraźnym zaznaczeniem „Luzini cum ecclesia beati Clementis ibidem” W 1260 r. zezwolił książę Władysław opolski benedyktynek na kolonizację wsi według prawa niemieckiego.²⁴⁵ W 1295 r. sprzedały benedyktyнки dolną część Łędzin z terenem, na którym po-

²³⁸ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 77 n.

²³⁹ Q., 220.

²⁴⁰ J., 116—117.

²⁴¹ J., 418—419.

²⁴² J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*, wyd. A. Przędziewicz, III, Kraków 1863/4, 58n.

²⁴³ Zagadkowej postaci Jaksy z Miechowa poświęcił ostatnio dużo uwagi J. Pęcowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do r. 1914*, Kraków 1967, 13—30.

²⁴⁴ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 167—168. E. Wiśniewski, *Z dziejów opactwa benedyktyńców w Sieciechowie*. Roczniki Humanistyczne KUL, Lublin 1960, VII, z. 2, 23 nn. K. Potkański, *Lechici, Polanie, Polska*. Wybór pism, Warszawa 1965, 321.

²⁴⁵ S. R., nr 961, 979 i 1048.

wstały później Krasowy, oraz z sołectwem z tym zastrzeżeniem, że przy osadzeniu tego obszaru na prawie flamandzkim mają być wykrojone dwa łąny dla przyszłego kościoła.²⁴⁶ Natomiast proboszcz lędziński miał pole beneficjalne wraz z łąką na górcie obok kościoła, a pobierał dziesięcinę snopową od 40 łąnów kmiących, od gospód, ogrodników i folwarku mniszek.²⁴⁷ Ponownie poświęcona jest parafia w Lędzinach w 1326 r. w spisie świętopietrza w dekanacie oświęcimskim.²⁴⁸

O ile wiadomość Długosza o początkach parafii lędzińskiej oparta jest na faktach, wtedy kościół powstał jeszcze przed 1150 r. i obejmował swym zasięgiem duszpasterskim duże połacie ziemi pszczyńskiej i małopolskiej. Nikłe ślady dawniejszego zasięgu parafii lędzińskiej zachowały się w protokole wizytacyjnym z 1598 r.²⁴⁹ w dziesięcinie odstawianej Lędzinom z Imielina, Jaworzna, Ciężkowic, Szczakowej, Chełma, a do parafii należały jeszcze wtedy Urbanowice, Chełm, Stary Bieruń i Paprocany.

LESZNA GÓRNA

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Marcina powstała przed 1335 r. Schematyzm 1857 r. Katolików 868, ewangelików 697, żydów 11.

Zapis w L. F. mówi już o dokonanej lokacji Lesznej. Musiało to więc nastąpić przed 1300 r. Równocześnie utworzono parafię, gdyż już w 1328 r. ks. Kazimierz cieszyński zatwierdza ugodę między proboszczem Wythkowiczem z Lesznej i Sobkiem Korniczem, a w rejestrze świętopietrza z 1335 r. wymieniona jest w dekanacie cieszyńskim „Lezna”.²⁵⁰ Tak samo zarejestrowana jest Leszna w spisie świętopietrza z 1447 r.²⁵¹

LIPOWIEC

Schematyzm 1958: dekanat skoczowski, parafia Podwyższenia św. Krzyża powstała w 1335 r.

Schematyzm 1857: Katolików 886, ewangelików 68, żydów 7. Miejscowości: Lipowiec i Małe Górki.

W L. F. jest wprawdzie mowa o „Lypowetz”, należącym do księcia, ale bez jakiegos dalszego komentarza o dziesięcinie. Widocznie kancelaria biskupia jeszcze nie była poinformowana o wynikach kolonizacji, którą w tym czasie przeprowadzano. Jednakże wyszczególniono parafię już w 1335 r.,²⁵² czyli powstać musiała w pierwszych latach XIV w. Płaciła wtedy dwa szkójce jako najmniejsza parafia w dekanacie cieszyńskim. Jako mało żywotna została widocznie zlikwidowana i dołączona do parafii skoczowskiej, gdyż nie spotykamy jej już w spisie świętopietrza w 1447 r. W protokołach wizytacyjnych z 1652 r. i następnych lat stwierdza się tylko na miejscu kaplicę drewnianą p. w. Podwyższenia

²⁴⁶ S. R., nr 2361.

²⁴⁷ E. Zivier, dz. cyt. 167.

²⁴⁸ S. R., nr 4586.

²⁴⁹ W., 1598, 97—100.

²⁵⁰ S. R. nr 4719 i 5409.

²⁵¹ Z., XXVII (1893), 371.

²⁵² S. R. 5409.

Krzyża.²⁵³ O uposażeniu i polu beneficjalnym nie ma żadnej wzmianki. Zagadkę rozwiązuje najstarszy urbarz państwa skoczowsko-strumińskiego, który obok „od starodawna wystawionego” folwarku książęcego naprowadza jeszcze drugi, szlachecki folwark.²⁵⁴ Jeden z nich pochłoniął majątek kościelny w czasie tzw. reformacji.

LUBECKO

Schematyzm 1958: dekanat lubliniecki, parafia Wniebowzięcia NMP, Parafia powstała około 1362 r. Miejscowości: Draliny, Glinica, Lisowice, Lubecko, Łągiewniki W., Pawelki. Inne kościoły: filialny św. Jana Chrzciciela, wybudowany w XVII w.

Schematyzm 1857: Katolików 3707, ewangelików 80, żydów 43. Miejscowości: Glinica, Zborowskie, Bogdała, Lidowice, Draliny, Lubecko, Ciasna i dołączony kościół w Łągiewnikach W.

W alfabetycznym porządku dopiero teraz pojawiają się pierwsze miejscowości w Lublinieckiem i to od razu trzy o tym samym rdzeniu „lub”, czyli miły i to Lubecko, Lubliniec i Lubsza

Lubecko zalicza się do staropolskich wsi i sięga swoją przeszłością dalej od innych okolicznych osad. Nawet na równi z Siewierzem i Olesnem pobierało opłaty celne od wszelkiego tranzytowego towaru i na prośbę księcia Kazimierza opolskiego musiał biskup wrocławski Wawrzyniec w 1226 r. zlikwidować komorę celną w Lubecku jako sprzeczną z prawem świeckim i kościelnym.²⁵⁵ Fakt, że dekret taki na życzenie księcia wydał biskup i przy tym powołał się również na przepisy kościelne, zmusza do zastanowienia, czy nie istniał już wtedy choć od niedawna kościół w Lubecku, który oprócz dziesięciny zbożowej pobierał dziesięcinę z opłat celnych. Przy ówczesnym bardzo słabym zaludnieniu tych stron stanowiła ona poważny dochód dla tamtejszego kapłana. Dlatego biskup skądinąd zabezpieczyć musiał utrzymanie duszpasterza. W takim wypadku wytłumaczalny jest brak Lubecka i kilku innych wsi okolicznych w L. F. W międzyczasie jednak nastąpiła kolonizacja wsi i parafia otrzymała dwa łany pola beneficjalnego, a parafianie z Lubecka i przynależnych wsi płacili małdratowe.²⁵⁶ Pierwszy raz wymieniony jest proboszcz w Lubecku jako świadek w dokumencie księcia Wojciecha opolskiego w 1362 r.,²⁵⁷ a parafia zachodzi w rejestrze świętopietrza w dekanacie oleskim w 1447 r.²⁵⁸

LUBLINIEC

Schematyzm 1958: dekanat lubliniecki, parafia św. Mikołaja powstała około r 1300, kościół przypuszczalnie w XIII w. Miejscowości: część Lublińca, Droniowiczki, Jawornica, Kokotek i Steblów.

Schematyzm 1857: kościół istniał już w 1250 r., w 1500 r. nowo zbudowany. Katolików 3453, ewangelików około 120, żydów przeszło 500.

²⁵³ J., 26, 259, 584.

²⁵⁴ F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice, 1939, 179.

²⁵⁵ KDS. nr 309.

²⁵⁶ J., 52.

²⁵⁷ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Wrocław 1902, 179.

²⁵⁸ Q., 209.

Kancelista, sporządzający spis dziesięciny biskupiej, uwidocznili w nagłówku ważniejsze miejscowości w danym okręgu, a następnie wpisywał przynależne wioski. Skoro Lubliniec obok Olesna figuruje na czele, wniosek z tego oczywisty, że około 1300 r. Lubliniec był już ośrodkiem miejskim, osadzonym na prawie niemieckim, prawdopodobnie przez księcia Władysława opolskiego, znanego również pod tym względem z szczególnej działalności. Tak samo wiekowa legenda łączy założenie miasta z imieniem tego władcy. Założona wtedy parafia była bardzo hojnie wyposażona, jak to kilkakrotnie podkreślają poreformacyjne protokoły wizytacyjne.²⁵⁹ L. F. przedstawia lokację miasta jako fakt już dokonany, ale zaznacza, iż z należytą biskupowi dziesięciny potrąca się dwie marki jako dziesięcinę przyznaną znacznie starszej parafii w Dąbrowie koło Niemodlina. Według wspomnianej legendy pierwszymi duszpasterzami Lublińca mieli być jacyś zakonnicy. Nie mógł to być kto inny, jak sprowadzeni przez księcia Władysława paulini, wypędzeni ze swej placówki po objęciu Opolszczyzny przez margrabiego Jerzego Brandenburskiego.²⁶⁰ Nie wiadomo, czy wymieniony w 1423 r. w jednym z dokumentów augustianów oleskich proboszcz lubliniecki Henryk Bang był mnichem.²⁶¹ Jako parafia wyliczony jest Lubliniec w spisie świętopietrza w dekanacie oleskim w 1447 r.²⁶²

LUBOMIA

Schematyzm 1958: dekanat pogrzebiński, parafia św. Marii Magdaleny powstała w r. 1303. Miejscowości: Lubomia, Buków, Ligota i Grabówka.

Schematyzm 1857: katolików 2699. Miejscowości: Lubomia, Syrenia, Buków i Grabówka.

Lubomia zalicza się nie tylko do najstarszych śląskich osad ze względu na jedno z największych grodzisk, którego ślady jeszcze dzisiaj napotkać można w odległości dwóch kilometrów od obecnego kościoła, ale również do tych niewielu parafii, których początki są nam dokładnie znane. Pomiędzy zagadnienie, czy w zburzonym na przełomie X i XI w. grodzie był kapelan. Zachował się natomiast dokument zaświadczający, że ks. biskup-sufragan Mikołaj Zengg w zastępstwie biskupa wrocławskiego Henryka z Wrębna i na życzenie księcia Przemysława raciborskiego poświęcił w dniu 3. II. 1303 r. kościół w Lubomi p. w. św. Marii Magdaleny.²⁶³ Na uposażenie duszpasterza wyznaczono dziesięcinę z Lubomi według zwyczaju wsi lokowanych na prawie niemieckim, a z Bukowa i Syreni według prawa polskiego. Mimo to odnajdujemy parafię lubomską dopiero w spisie świętopietrza w dekanacie raciborskim w 1447 r.²⁶⁴

W Syreni jest jeden z najstarszych dokumentalnie stwierdzonych kościołów filialnych. Mianowicie w 1305 r. poświęca proboszcz raciborski Gizeler, że za zezwoleniem biskupa wrocławskiego Henryka i z powodu częstych napadów nieprzyjacielskich wybudował w Syreni kościół, który w czasach niebezpiecznych ma służyć jako schron dla

²⁵⁹ J., 54 i 322.

²⁶⁰ F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Wrocław 1965, 431.

²⁶¹ H. Neuling, dz. cyt., 180.

²⁶² Q., 209.

²⁶³ S. R., nr 2743.

²⁶⁴ Q., 222.

okolicznej ludności. Nowa świątynia pozostanie pod zarządem proboszcza lubomskiego, który z wyjątkiem mszy św. wszystkich innych Sakramentów udzielać ma wyłącznie w kościele parafialnym.²⁶⁵ Toteż Syrenia została filią lubomską aż do usamodzielnienia w 1923 r.

LUBSZA

Schematyzm 1958: dekanat jędrski, parafia św. Jakuba powstała w XIII w. Miejscowości: Lubsza, Babienica, Kamienica, Ligota Woźnicka, Piasek i Psary.

Schematyzm 1857: dekanat lubliniecki, kościół stoi około 500 lat. Katolików 3946, ewangelików 232, żydów 49.

Roczniki diecezjalne zaliczają Lubszę do najstarszych parafii, choć pozornie na to nie ma żadnego uzasadnienia. Twierdzenie takowe oparte było wyłącznie na przypuszczalnym wieku kościoła.²⁶⁶ Tak samo protokoły wizytacyjne nie rozwiązują zagadki. Kościół w Lubszy był przez długi czas w rękach ewangelickich feudałów i wieśniacy chodzili do kościoła w Koziegłowach. Dlatego w latach 1598, 1618 i nawet jeszcze 1657 był kościół dla wizytatorów niedostępny. Przy pierwszej oficjalnej wizytacji w 1665 r. jest świątynia w największym zaniedbaniu, a właściwe uposażenie kościoła jest nie znane. Dopiero po wizytacji w 1720 r. wykazuje protokół, że są trzy łany pola beneficjalnego, z których jeden leży obok Psar, a inne między polami kmiecymi. Parafianie płacą dawną dziesięcinę w przeliczeniu na pieniądź. Stąd wynika, że parafia powstać musiała jeszcze przed przeniesieniem Lubszy i okolicznych wsi na prawo kolonizacyjne.

Tajemnicę początków parafii wyjaśnić można dopiero po doszukaniu się pierwotnej parafii w innym miejscu. Mianowicie w spisie świętopietrza w dekanacie oleskim z r. 1335 wykazane są tylko dwie parafie: Lipowe, gdzie parafia wygasła na skutek pochłonięcia całej wsi przez folwark, oraz „Psalo”,²⁶⁷ które komentator tłumaczy jako pomyłkę pisarską zamiast Olesno. Takie wyjaśnienie nie jest do przyjęcia nie tylko ze względu na sztuczne naginanie nazwy, ale przede wszystkim z tego powodu, że Olesno jako duża parafia musiałaby znacznie więcej odprowadzać świętopietrza, aniżeli wykazane w spisie przy Psalo 3 szkojce. Psalo należy raczej czytać jako Psary, czyli wieś służebną, której mieszkańcy służyli wraz z psami jako naganiacze przy polowaniach władcy. Psary leżą przy dawnym szlaku handlowym między Woźnikami i Olesnem i dzięki swemu korzystnemu położeniu były pierwotną parafią. Po skolonizowaniu Lubszy i okolicy nastąpiło przeniesienie kościoła parafialnego do znacznie lepiej uposażonej Lubszy. Nowy kościół wspomniany już jest w urywkowym wykazie świętopietrza z 1373 r.^{267a} W takim

²⁶⁵ S. R. nr 2824.

²⁶⁶ H. Neuling, dz. cyt. 180 opiera się na H. Lutsch'u: *Kunstdenkmäler Schlesiens*, Wrocław 1894, IV, 264, że kościół został wybudowany około 1600 r. Tak samo J. Knosalla, *Das Dekanat Beuthen in seinem schlesischen Teil*, Katowice 1935, 54.

²⁶⁷ S. R. nr 5409.

^{267a} Ks. T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*. Kraków 1908, 330, n. Tę i kilka innych cennych uwag zawdzięczam p. L. Musiołowi, który również wskazuje na częste wzmianki o kościele w Lubszy w protokolarzu miasta Woźniki z lat 1483—1598. Wyjątki opublikował pt.: *Staropolskie teksty z protokolarza miasta Woźniki w województwie śląskim 1521—1570*, Katowice 1936.

razie początki parafii w Psarach-Lubszy sięgają jeszcze drugiej połowy XIII w.

LYSKI

Schematyzm 1958: dekanat pszowski, parafia św. Małgorzaty powstała przed 1335 r. Miejscowości: Lyski, Sumina, Bogunice.

Schematyzm 1857: dekanat pogrzebiński. Katolików 3083, ewangelików 4, żydów 2. Miejscowości: Lyski, Gaszowice, Górki, Zwonowice, Nowawieś, Sumina, Bogunice, Solarnia, Piece i Szymecice.

O Lyskach już we wczesnym średniowieczu spotykamy częste wzmianki. Najstarsza pochodzi z 1313 r. Wtedy książe Leszko raciborski w posagu oddał swej do klaszoru wstępującej siostrze Ofce m. i. Lyski, które jednak po jej śmierci wrócić miały do dzieci Leszka.²⁶⁸ W 1315 r. występuje proboszcz z „Lytz” jako świadek w dokumencie biskupa wrocławskiego Henryka.²⁶⁹ W rejestrach świętopietrza naprowadzone są Lyski w dekanacie raciborskim w 1335 r. z wysoką stawką 1 Mk. i 15 szkoców,²⁷⁰ tak samo w 1447 r.²⁷¹ Możemy nawet powstanie parafii przesunąć w głąb XIII w., gdyż z protokołu wizytacyjnego z 1679 r. dowiadujemy się o licznych, jeszcze wówczas dostarczających dziesięcinę kościołowi w Lyskach wioskach, jak Bogunice, Zwonowice, Gaszowice, Szerbice i Pogwizdów,²⁷² i to miejscami w dziesięcinie snopowej, co wskazuje na założenie parafii na prawie polskim, zmodyfikowanym w okresie kolonizacyjnym.

ŁĄKA

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia św. Mikołaja, powstała w 1327 r.

Schematyzm 1857: katolików 1128, ewangelików 65, żydów 6.

Znana dotychczas najstarsza wzmianka o parafii w Łące pochodzi z 1449 r., kiedy to Helena, księżna raciborska, wraz z swoimi synami Mikołajem i Wacławem, odstąpiła kościołowi w Pszczynie czynsz z Łąki, a świadkiem przy tym był Świętosław proboszcz w Łące.²⁷³ W czasie tzw. reformacji kościół był zajęty przez pana na Pszczynie. Toteż tylko na podstawie relacji stwierdza wizytator, że do kościoła należy jeden łan ziemi, trzy stawy oraz meszne od parafian.²⁷⁴ Parafia obejmowała tylko samą Łakę. Wszystko więc wskazuje na powstanie parafii w czasie lokacji. Dlatego podany w schematyzmie rok 1327 pokrywać się może z rzeczywistością, tym bardziej, że kościół był pod wezwaniem św. Mikołaja, wówczas bardzo często nadawanego patrona. Nowy kościół św. Mikołaja został konsekrowany według protokołu z 1720 r. w maju 1692 r.

²⁶⁸ S. R. nr 3348.

²⁶⁹ S. R. nr 3486.

²⁷⁰ S. R. nr 5409.

²⁷¹ Q., 222.

²⁷² J., 129.

²⁷³ E. Zivie'r, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 90, przyp. 10.

²⁷⁴ W., 1598, 109. Wizytator pomyłkowo podał św. Jadwigę zamiast św. Mikołaja jako patrona.

MARKLOWICE

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia św. Stanisława powstała w 1890 r.
Schematyzm 1857: Filia Wodzisławia.

Według danych w L. F. lokacja Markłowic była w toku i miała objąć 34 łany. Przy pożarze Wodzisławia spalił się jednak autentyk i przy odnawianiu dokumentu lokacyjnego w 1324 r. ustalono obszar lokacyjny na 50 łanów frankońskich.²⁷⁵ W rejestrach świętopietrza nie ma żadnej wzmianki o parafii w Markłowicach, a przecież kiedyś istnieć musiała, erygowana w łączności z lokacją jeszcze w pierwszej połowie XIV stulecia, skoro protokół wizytacyjny z 1679 r. wykazuje przy tamtejszym kościele pole, las i staw jako beneficjum.²⁷⁶ Tak samo rektor szkolny miał pole, na równi z innymi kmieciami. Oprócz tego schematyzm diecezjalny z 1857 r. przy Markłowicach umieszcza krótką uwagę, że archiwum parafialne w Wodzisławiu jest w posiadaniu pergaminu z 1425 r., zawierającego fundację mszalną przy markłowickim kościele.

MICAŁKOWICE

Schematyzm 1958: dekanat siemianowicki, parafia św. Michała powstała około 1274 r.
Miejscowości: Michałkowice, Bańgów i Bytków.

Schematyzm 1857: Katolików 7593, ewangelików 312, żydów 102. Miejscowości: Michałkowice, Maciejkowice, Bytków, Wełnowiec, Siemianowice, Sadržawki, Bańgów i Przelajka.

Michałkowice wzięły swoją nazwę niewątpliwie od założyciela Michała, a skoro obok Michałkowic położone są cośkolwiek późniejsze Siemianowice, nasuwa się przypuszczenie, że osoba ta jest identyczna ze wzmiankowanym w 1218 r. w dokumencie Henryka Brodatego, dotyczącym uposażenia klasztoru trzebnickiego, Michałem, ojcem Mścigniewa, Dalebora i Siemiana.²⁷⁷ Dokładniejszej daty powstania parafii nie da się ustalić. W każdym razie jest tworem XIII w. i to założona na prawie polskim i od samego początku niezależna od Bytomia. Mimo dalekiego zasięgu, gdyż do parafii należały m. i. Dąb,²⁷⁸ miała niewystarczające uposażenie i w 1326 r. określona jest jako opuszczona,²⁷⁹ a w 1336 r. płaciła tylko trzy grosze świętopietrza.²⁸⁰ Cośkolwiek później zupełnie upadła i pamięć o niej zaginęła. W dniu 14. II. 1402 r. właściciel Michałkowic ufundował nowy kościół parafialny i uposażył go w dziesięcinę snopową z folwarku i karczmy michałkowskiej oraz w meszne od sołectwa i kmieci tamtejszych, a biskup krakowski Piotr Wesz potwierdził fundację w dniu 1. X. 1402 r.²⁸¹

²⁷⁵ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor, Racibórz* 1881, 58.

²⁷⁶ J., 241.

²⁷⁷ KDS nr 193.

²⁷⁸ J. Długosz, dz. cyt. III, 37.

²⁷⁹ S. R., nr 4586.

²⁸⁰ S. R. 5530.

²⁸¹ E. Zivier, *Die Begründung der Pfarrkirche in Michalkowitz vor 500 Jahren*, Oberschlesien, I (1902), 297 nn.

MIEDŹNA

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia św. Klemensa powstała przed 1325 r. Miejscowości: Miedźna, Grzawa, Frydek, Gilowice.

Schematyzm 1857: Katolików 2657, ewangelików 35, żydów 49. Miejscowości: Miedźna, Międzyrzecze, Wola, Góra, Frydek, Gilowice, i Zawadka.

W 1326 r. pierwszy raz wspomniany jest kościół parafialny oraz proboszcz Bernard w „Miedźwa” w dekanacie oświęcimskim.²⁸² W 1568 r. był tu jeszcze proboszcz podpisujący się „in Rdzawa et Medzna plebanus”.²⁸³ Potem z nakazu Promniców, panów na Pszczynie, został kościół zajęty przez ewangelickich duchownych. Toteż wizytator w 1598 r. tylko na podstawie udzielonych mu informacji zanotował, że w Miedźnej jest jeden, a w Grzawie drugi łąn beneficjalny. Oprócz tego jest w Górze kaplica drewniana p. w. św. Barbary, która nie ma żadnego uposażenia. Tym samym trzeba przyjąć, że parafia powstała w łączności z kolonizacją na przełomie XIII i XIV w. W Grzawie starano się widocznie jeszcze przed tzw. reformacją o oddzielną parafię.

MIĘDZYRZECZE

Schematyzm 1958: dekanat bielski, parafia św. Marcina powstała przed 1335 r.

Schematyzm 1857: Kościół po raz drugi wybudowany w 1522 r. Katolików 1964, ewangelików, 2016, Żydów 30. Filia w Mazańcowicach p. w. św. Magdaleny. Miejscowości: Międzyrzecze, Mazańcowice, Jaworze, Ołtarz z XII w., bizantyński.

W L. F. nazwane jest jeszcze „Mesisrozha”. Było więc starą polską wsią, która w pierwszych latach XIV w. znajdowała się w stadium przenoszenia na prawo osiedlcze i objąć miała 40 łąnów. Międzyrzecze w spisie świętopietrza z 1335 r. nie jest wykazane, choć w tym czasie parafia już musiała istnieć. Cieszyńskie należy do tych dekanatów, w których na skutek dużego napływu obcego elementu w okresie kolonizacyjnym większość nowo założonych parafii sprzeciwiała się płaceniu świętopietrza.²⁸⁴ Parafia w Międzyrzeczu pojawia się dopiero w rejestrze świętopietrza w 1447 r. jako „Conradswalde”. Podkreślony w protokole wizytacyjnym z 1679 r. oraz w starszych schematyzmach wiekowy ołtarz w tamtejszym kościele pochodzi według oceny znawców z końca XV stulecia²⁸⁵ i tym samym jest późniejszy od pierwotnego kościoła.

MIKOŁÓW

Schematyzm 1958: dekanat mikołowski, parafia św. Wojciecha powstała w 1222 r. Miejscowości: Łaziska Dolne, Smiłowice, Wilkowyje, Zarzeczce. Inne kościoły: Stary kościół św. Wojciecha wybudowany około 1270 r.

Schematyzm 1857: Katolików 11604, ewangelików 511, żydów 499. Miejscowości: Łaziska Górne, Gostyń, Wyry, Wilkowyje, Podlesie, Piotrowice, Panewniki, Ligota, St. Kuźnia, Kamionka, Zarzeczce, Łaziska Dolne i Mikołów.

²⁸² S. R. nr 4586.

²⁸³ L. Musioł, *Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim*, Katowice 1933, 132.

²⁸⁴ S. R. nr 5410.

²⁸⁵ T. Dobrowolski, *Rzeźba i malarstwo gotyckie w województwie Śląskim*, Katowice 1937, 72.

Nazwa późniejszego miasta wywodzi się od założyciela grodu. Przeprowadzane obecnie badania archeologiczne wykazały, że warownia pochodzi z XII w. W owym czasie znany jest tylko jeden komes o tym wówczas rzadkim imieniu, gdyż kult św. Mikołaja dotarł do Polski dopiero w początkach XII stulecia. Był nim Mikołaj względnie Mikora, występujący w dokumentach z lat 1145—1175, dobrodziej klasztorów w Jędrzejowie, Lubiążu, Miechowie i Lubiniu.²⁸⁶ Jemu też przypisać możemy budowę pierwotnego kościoła, oddanego pod opiekę jego Patrona. Dla dziejów parafii mikołowskiej najważniejszy jest zachowany w oryginalnym dokumencie z 23. III. 1287 r., w którym książę Mieszko raciborski zatwierdza wszelkie kościołowi w Mikołowie poczynione fundacje.²⁸⁷ Stamtąd dowiadujemy się, że dotychczasowy kościół parafialny był pod wezwaniem św. Mikołaja, ale w międzyczasie wszelkie prawa parafialne przeniesiono na nowy kościół pod wezwaniem św. Wojciecha. Tenże kościół dziedzic mikołowski Jan z Grabia oraz Borko, pan na Łaziskach, wyposażyli w ziemię i dziesięcinę jako dodatek do dawnego beneficjum. W tym samym mniej więcej czasie przeznaczył jeszcze biskup krakowski Paweł Prandota dziesięcinę z Przeczyc, Toporowic i Targoszyc koło Siewiera dla kościoła mikołowskiego. W spisach świętopietrza wykazany jest Mikołów w 1326 r. w dekanacie sławkowskim.²⁸⁸ Po utworzeniu dekanatu pszczyńskiego w 1350 r. parafia mikołowska dołączona została do tegoż dekanatu ok. połowy XV w:

MOKRE

Schematyzm 1958: dekanat mikołowski, parafia św. Wawrzyńca powstała przed r. 1327. Miejscowości: Mokre, Kolonia Goj, Sośniagóra, Huta, Hucisko.
Schematyzm 1857: Katolików 1438, ewangelików 42, żydów 20.

W spisie świętopietrza w dekanacie sławkowskim z 1326 r. parafia w Mokrem jeszcze nie figuruje. Natomiast kilkanaście lat później płaci proboszcz zaległości od 1337 r.²⁸⁹ Wobec tego można przyjąć, że parafia powstała przed 1337 r. Zasięg parafii ograniczał się wtedy do samej miejscowości. Protokół wizytacyjny z 1598 r. zaznacza, że do beneficjum należy jeden łan pola, a parafianie płacą meszne.²⁹⁰ Z tego wynika, że parafia powstała przy kolonizacji wsi.

MOSZCZENICA

Schematyzm 1958: dekanat jastrzębski, parafia M. B. Różańcowej powstała na nowo 1. VIII. 1925 r. Kościół stary św. Mikołaja, wybudowany w 1236 r., drewniany, sło-
nął 8. VIII. 1938 r.

Schematyzm 1857: Filia Ruptawy.

L. F. podaje, że przy przeniesieniu Moszczenicy na prawo kolonizacyjne areał wynosić powinien 24 łany. Jest to obszar niewielki i dlatego mimo

²⁸⁶ Literaturę podaje KDS., I, 67, przyp. 50.

²⁸⁷ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 171.

²⁸⁸ S. R. nr 4586.

²⁸⁹ L. Musioł, *Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim*, Katowice 1933, 145.

²⁹⁰ W., 1598, 108.

potwierdzenia istnienia parafii w 1447 r. w spisie świętopietrza dekanatu żorskiego²⁹¹ zaznacza protokół wizytacyjny z 1652 r., że dawniejszy kościół parafialny w Moszczenicy z powodu niedostatecznego uposażenia dołączony został do parafii ruptawskiej. O polu wizytator pisze, że ciągnie się od kościoła aż do granic Jastrzębia.²⁹² W dodatku zasięg parafii ograniczał się do samej Moszczenicy. Dlatego uważamy, że parafia erygowana została w pierwszej połowie XIV wieku.

MSZANA

Schematyzm 1958: dekanat jastrzębski, parafia św. Jerzego powstała w XIII w.

Schematyzm 1857: dekanat wodzisławski. Katolików 912, ewangelików 29, żydów 1 (bez Skrzyszowa). Filia w Skrzyszowie.

Pierwszą wzmiankę o Mszanej spotykamy w L. F., w którym zaznaczono, że po dokonanej kolonizacji będzie tam 30 łąnów. O parafii donosi jednak dopiero rejestr świętopietrza dekanatu żorskiego z 1447 r.²⁹³ Podane w protokóle wizytacyjnym z 1652 r. szczegóły o polu beneficjalnym, które równolegle z gruntem organistowskim, względnie szkolnym, ciągnie się od plebanii aż do granic Moszczenicy, oraz pobierane od parafian meszne, jako też obwód parafii, zamykający się w obrębie jednej tylko wsi,²⁹⁴ są typowym zjawiskiem przy parafiach, powstałych wraz z kolonizacją wsi. Dlatego początki parafii leżą w granicach pierwszej połowy XIV wieku.

MYSŁOWICE

Schematyzm 1958: dekanat myśłowicki, parafia najśw. Serca P. J. powstała w XI w. Kościoły Narodzenia NMP. oraz św. Krzyża wybudowano w XII wieku.

Schematyzm 1857: dekanat bytomski, kościół NMP. wspomniany w 1395 r. Katolików 9010, ewangelików 365, żydów 736. Kaplica św. Krzyża. Miejscowości: Myśłowice, Janów, Szopienice, Słupna, Brzęczkowie, Rożdzień, Brzezinka. Na mocy bulli *De salute animarum* pozostała duża część parafii przy diecezji krakowskiej.

Przez długi czas utożsamiano wymienione w dokumencie z 1105 r. kardynała legata Egidiusza Misslosowice z Myśłowicami.²⁹⁵ Mimo sprostowania pomyłki doszukać się chciano powstania parafii myśłowickiej w najwcześniejszych wiekach chrześcijańskich i to przez połączenie początków parafii z kościołkiem św. Krzyża.²⁹⁶ Tymczasem rozkład starego miasta oraz próbné poszukiwania dowodzą, że przeniesienie osady na prawo miejskie nastąpiło bez zmiany lokalizacji. Kaplica św. Krzyża znalazła się daleko poza domostwami i stała zgodnie z duchem czasu na rozwidleniu dróg i to najwcześniej w XV stuleciu. Istotnego dowodu dostarczają zachowane akta procesu o prawo patronatu kościoła w Myśłowicach z końca XIV w. Nie ma w nich żadnej wzmianki o rzekomym pierwotnym kościele św. Krzyża jako parafialnym czy też w ogóle o ja-

²⁹¹ Q., 220.

²⁹² J., 35—36.

²⁹³ Q., 220.

²⁹⁴ J., 36.

²⁹⁵ S. R., nr 18.

²⁹⁶ Ks. J. Kuder a, *Historia parafii myśłowickiej*, Myśłowice, 1934, 31 nn.

kimś innym sakralnym budynku oprócz spornego kościoła NMP.²⁹⁷ Współczesne kaplice pod tym samym wezwaniem spotykamy również w innych okolicznych miastach, jak pod Wodzisławiem (1525 r.), przy szpitalu w Lublińcu (1505 r.), w Pszczynie i Koziegłowach; żadna z nich nie miała nic wspólnego z organizacją parafialną.

Pierwszy więc kościół parafialny w Mysłowicach był Mariacki. Z początku Mysłowice odgrywać musiały podrzędną rolę i były zwykłą otwartą wsią. Jeszcze w 1327 r., kiedy Mysłowice znajdowały się w granicach księstwa raciborskiego, w akcie przyjęcia księcia Leszka raciborskiego pod zwierzchnictwo króla czeskiego Jana wyliczone są wszystkie miasta, grody i warownie ziemi raciborskiej, a brakuje Mysłowic.²⁹⁸ Istniała jednakże już parafia i to założona na prawie polskim, jak na to wskazują liczne miejscowości, świadczące dziesięcinę na rzecz kościoła myśłowickiego. Pierwsza wzmianka o parafii łączy się z wymienionym w 1308 r. proboszczem Hunoldem.²⁹⁹ Nieco późniejszą wiadomość spotykamy w spisach świętopietrza z 1326 i 1335 r.³⁰⁰ Według wszelkiego prawdopodobieństwa początki parafii myśłowickiej nie sięgają dalej jak do połowy XIII w.

OCHABY

Schematyzm 1958: dekanat strumiński, parafia św. Marcina powstała w 1785 r.
Schematyzm 1857: lokalia. Katolików 1014, ewangelików 853, żydów 4.

Skoro w L. F. „Ochabe” umieszczone są bez bliższego wyjaśnienia, trzeba przyjąć, że jeszcze nie były objęte lokacją. Jako parafia figurują Ochaby w rejestrze świętopietrza dekanatu cieszyńskiego z 1447 r.³⁰¹ W czasie poreformacyjnym dołączone zostały do parafii w Grodźcu, ale z wyraźnym podkreśleniem parafialnego charakteru kościoła.³⁰² Ze względu na zagrażające mu powodzie przeniesiony został, a właściwie na nowo wybudowany w 1687 r. w innym i bezpieczniejszym miejscu.³⁰³ Protokoły wizytacyjne nie mówią o polu beneficjalnym, a tylko o mesznie, które pobiera proboszcz grodziecki. Jedynym wskaźnikiem przy bliższym oznaczeniu czasu powstania parafii jest fakt, że w 1392 r. podzielone Ochaby dostały się w inne ręce³⁰⁴ i w takim wypadku jeszcze wcześniej stanął kościół, przypuszczalnie w łączności z kolonizacją wsi około połowy XIV wieku.

OGRODZONA

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Mateusza istniała przed reformacją. Miejscowości: Ogrodzona, Gumna, Kisielów i Łączka.

Schematyzm 1857: lokalia. Katolików 549, ewangelików 503, żydów 9. Miejscowości: jak wyżej.

²⁹⁷ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, Cz. I: 1063—1415*, wydał St. Kuraś, Lublin 1965, nr 117 i 125.

²⁹⁸ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 176—177.

²⁹⁹ Ks. J. Kuder, *Historia parafii myśłowickiej*, Mysłowice 1934, 55—56.

³⁰⁰ S. R., nr 4586 i 5411.

³⁰¹ Z., XXVII/1893, 371.

³⁰² J., 276—277.

³⁰³ J., 554.

³⁰⁴ L. Hosák, dz. cyt. 890.

Już w 1223 r. wykazana jest Ogrodzona pomiędzy wsiami, które z zarządzenia biskupa wrocławskiego Wawrzyńca odprowadzać miały dziesięcinę klasztorowi mniszek w Rybniku.³⁰⁵ Natomiast jako parafię odnajdujemy Ogrodzoną dopiero w spisie świętopietrza dekanatu cieszyńskiego w 1447 r.³⁰⁶ W archiwalnych aktach katowickiej Kurii Diecezjalnej jest jednak wzmianka o zburzonym w 1529 r. starym kościele w Ogrodzonej,³⁰⁷ czyli liczyć musiał już jakieś 200 lat, skoro jego rozbiórka okazała się konieczna. Stąd też w Ogrodzonej, jak u większości kościołów na Cieszyńskim, przyjąć można początki parafii około połowy XIV wieku.

ORNONTOWICE

Schematyzm 1958: dekanat dębieński, parafia św. Michała powstała w 1907 r.
Schematyzm 1857: Filia parafii w Dębieńsku.

W L. F. figurują wśród wsi w okolicy Gliwic jako „Renoltowitz” i wykazują 30 łanów, z których trzy czynszują na rzecz prepozytury opolskiej, a z 27 pozostałych dziesięcinę uiszczają się będzie biskupowi po upływie wolnizny.³⁰⁸ Ornontowice były wobec tego już po przeniesieniu na prawo kolonizacyjne i zmianie nazwy. Około 1235 r. odprowadzały dziesięcinę kolegiacie opolskiej. W parze z akcją kolonizacyjną szła organizacja nowej parafii, gdyż w spisie świętopietrza dekanatu gliwickiego z 1335 r. zapisana jest jako „Rincolovicz” z 6 szkojcami³⁰⁹, a w 1447 r. znowu jako „Reynsdorff”.³¹⁰

PANIOWY

Schematyzm 1958: dekanat dębieński, parafia śś. Piotra i Pawła powstała w XIII w.
Schematyzm 1857: filia Bujakowa.

Paniowy należały do biskupstwa krakowskiego i w spisie świętopietrza pojawiają się już w 1326 r. w dekanacie sławkowskim³¹¹. Potem nie słyszymy o Paniowach aż do pierwszego poreformacyjnego protokołu wizytacyjnego w 1598 r., w którym wizytator stwierdza, że kolatorzy oddali kościół duchownym tułaczom, płacąc im roczną pensję i beneficjum zagarnęli.³¹² To samo powtarza wizytator w 1618 r. Następnie przy wizytacji z polecenia biskupa wrocławskiego stwierdza protokół w 1679 r., że Paniowy są filią Bujakowa, ale należą do diecezji krakowskiej.³¹³ W międzyczasie za porozumieniem Krakowa z Wrocławiem włączono Paniowy do biskupstwa wrocławskiego i przy wizytacji w 1687 r. zaznacza wizytator, że do paniowskiego kościoła filialnego należą tylko same W. i M. Paniowy.³¹⁴ Z całości wynika, że parafia powstała na przełomie XIII i XIV wieku.

³⁰⁵ KDS., III, nr 283.

³⁰⁶ Z., XXVII (1893), 371.

³⁰⁷ *Akta lokalne Cieszyn*, Ogólne, t. I, nłb.

³⁰⁸ Z., XXXVI (1902), 416.

³⁰⁹ S. R., nr 5409.

³¹⁰ Q., 215.

³¹¹ S. R., nr 4586.

³¹² W., 77.

³¹³ J., 114.

³¹⁴ J., 414.

PAWŁOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Jana Chrzciciela powstała w 1293 r.
Schematyzm 1857: katolików 927, ewangelików 41, żydów 13.

W 1293 r. książę Przemko raciborski ponownie zatwierdził Wojanowi z Pawłowic przywilej na osadzenie 50 łanów frankońskich na prawie niemieckim.³¹⁵ W tymże dokumencie zachodzi znamienne zdanie: „na uposażenie kościoła wyznaczamy jeden wolny łan”, który to kościół oczywiście stanąć miał dopiero w łączności z lokacją. Według L. F. kolonizacja była w toku. W spisie świętopietrza z 1335 r. jeszcze nie ma wymienionego kościoła w Pawłowicach. Wprawdzie dekanat żorski należał do tych dekanatów, w których niemieccy koloniści odmówili złożenia danin, należy jednak wątpić, czy Wojan względnie jego następcą sprowadzili Niemców, możemy raczej przypuszczać, że wtedy nie było zorganizowanej parafii. Wykazany jest kościół parafialny dopiero w rejestrze świętopietrza z 1447 r.³¹⁶ w dekanacie żorskim. Z protokołu wizytacyjnego z 1652 r. wynika, że parafia uposażona była według praktyki kolonizacyjnej, gdyż pole beneficjalne położone było między kościołem i granicą gminy, a obok znalazło się pole rektora szkolnego. Parafianie odstawiali meszne, a do kościoła należały same tylko Pawłowice.³¹⁷ Według tych danych początki parafii przypadają na lata między 1335 i 1350.

PAWONKÓW

Schematyzm 1958: dekanat lubliniecki, parafia św. Katarzyny powstała w 1550 r.
Schematyzm 1857: katolików 3326, ewangelików 46, żydów 28. Miejscowości: Pawonków, Skrzydlowice, Kośmidry, Łągiewniki Małe, Pludry, Dzielna i Piotrowina.

L. F. zalicza Pawonków do wsi skolonizowanych. O kościele wspomina jednak dopiero spis świętopietrza z 1447 r.³¹⁸ w dekanacie oleskim, a jeden z dokumentów kolegiaty opolskiej z 1468 r. podaje, że jest pod wezwaniem św. Katarzyny.³¹⁹ Dokładniejsze dane o parafii zawarte są w protokole wizytacyjnym z 1679 r.³²⁰ Proboszcz obrabiał pół łana, sięgającego od kościoła aż do granic wsi, był tam również las i stawy rybne, a parafianie Pawonkowa i najbliższych kolonii składali małądatową dziesięcinę. Stara część kościoła zapadła się już głęboko w ziemię, a do zakrystii wchodziło się jak do krypty. Parafia była więc tworem kolonizacyjnym z końca XIII w.

PIEKARY

Schematyzm 1958: dekanat piekarski, parafia Imienia NMP i św. Bartłomieja powstała w 1300 r.

Schematyzm 1857: dekanat tarnogórski. Kościół wspomniany w 1303 r., katolików 2405, ewangelików 118, żydów 30. Miejscowości: Piekary, Szarlej i Józefka.

³¹⁵ E. Zivier, *Geschichte des Fürstentums Pless*, Katowice 1906, 174—175.

³¹⁶ Q., 220.

³¹⁷ J., 18—19

³¹⁸ Q., 209.

³¹⁹ H. Neuling, dz. cyt. 228.

³²⁰ J., 56—57.

Przy usamodzielnieniu w 1277 r. Kamienia dołączono do nowej parafii również Piekary.³²¹ Według tradycji kościół piekarski wybudowano w 1303 r., a konsekrowano w 1318 r.³²² Kilka lat później mamy już dokumentalne potwierdzenia na istnienie parafii, gdyż w wszystkich zachowanych spisach świętopietrza dekanatu sławkowskiego z lat 1326, 1336 i 1337 wymienione są Piekary.³²³ Tym samym początki parafii w 1303 r. są prawie że pewne.

PIELGRZYMOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Katarzyny powstała przed 1335 r.

Schematyzm 1857: Katolików 816, ewangelików 30, żydów 9 (bez Golasowic). Miejscowości: Pielgrzymowice, Jarząbkowice i adjunkta Golasowice.

Według zapisu w L. F. kolonizacja Pielgrzymowic była na ukończeniu. Równocześnie organizowano parafię, gdyż zarówno w rejestrze świętopietrza z 1335 r.³²⁴ jako też z 1447 r.³²⁵ wyszczególnione są w dekanacie żorskim Pielgrzymowice. Nie ulega więc wątpliwości powstanie parafii około 1320 r.

POGRZEBIEŃ

Schematyzm 1958: dekanat pogrzebieński, parafia św. Bartłomieja powstała przed XIV w.

Schematyzm 1857: Katolików 729, ewangelików 4 (bez Brzezia). Miejscowości: Pogrzebień, Kornowac i adjunkta Brzezie.

Kiedy w 1264 r. biskup wrocławski Tomasz z klasztorem w Rudach przeprowadzał zmianę dziesięciny z Poniszowic na takąż z innych wsi, wyliczony jest między nimi również Pogrzebień.³²⁶ Natomiast o tamtejszej parafii milczą znane spisy świętopietrza z lat 1335 i 1447 w dekanacie raciborskim. Dopiero w 1486 r. dowiadujemy się, że zmarł Kasper Kinzel, proboszcz w Pogrzebieniu i kanonik kolegiaty raciborskiej, dlatego potrzebny jest wybór następcy w kanonikacie.³²⁷ Cośkolwiek wyjaśnia zagadkę protokół wizytacyjny z 1652 r., z którego wywnioskować można, że parafia zawdzięcza swoje powstanie przeniesieniu wsi na prawo kolonizacyjne, ma bowiem półtora łana pola beneficjalnego, a parafianie uiszczają małdratowe.³²⁸ Musiało to jednak nastąpić stosunkowo późno. W L. F. został Pogrzebień pominięty, skoro dziesięcinę pobierał klasztor w Rudach. Natomiast zapisany jest Kornowac, że świadczy jeszcze według prawa polskiego z czterech odmian zbóż o wartości trzech marek. Nawet w r. 1334 przy poświęceniu nowego kościoła klasztorowego św. Du-

³²¹ S. R., nr 1547.

³²² H. Schindler, *Quellen und Forschungen zur Geschichte v. Deutsch Piekar*, Piekary 1912, 9 przyp. 4.

³²³ S. R., nr 4586, 5530, 5778

³²⁴ S. R., nr 5409.

³²⁵ Q., 220.

³²⁶ A. Potthast, *Geschichte der ehemaligen Cisterzienserabtei Rauden*, Głubczyce 1858, 219 oraz S. R., nr 1182.

³²⁷ A. Weltzel, *Chronik der Parochie Pogrzebin*, Racibórz 1888, 26. Podany u H. Neulinga, l. c. 235 rok 1358 nie ma pokrycia.

³²⁸ J., 3—4.

cha w Raciborzu przydzielił mu biskup m. i. dziesięcinę snopową z Kornowaca.³²⁹ Toteż w sąsiednim Pogrzebieniu nie nastąpiła kolonizacja wcześniej jak w połowie XIV w. i do tego czasu należy odnieść początki parafii.

POŁOMIA

Schematyzm 1958: dekanat Jastrzębski, parafia Nawiedzenia NMP. powstała przed r. 1447.

Schematyzm 1857: dekanat wodzisławski, Katolików 1229, ewangelików 41, żydów 4 (bez Świerklan). Miejscowości: G. i D. Gogołowa oraz filia w D. Świerklanach.

L. F. stwierdza, że akcja kolonizacyjna w Połomii jeszcze nie jest ukończona. Dlatego mimo wykazania parafii dopiero w rejestrze świętopietrza w dekanacie żorskim w 1447 r.³³⁰ przenieść możemy początki parafii na pierwszą połowę XIV w., czyli na okres lokacji. Potwierdzają to protokoły wizytacyjne z 1652 r. i 1679 r.,³³¹ które piszą o polu beneficjalnym, równoległym do pól innych kmieci, o lesie, łąkach i stawach plebańskich oraz parafianach płacących dziesięcinę małdratową.

PRUCHNA

Schematyzm 1958: dekanat strumiński, parafia św. Anny powstała w XII w. Miejscowości: Knaj-Drogomyśl, Rychułd-Bąków i Pruchna.

Schematyzm 1857: katolików 847, ewangelików 518, żydów 8 (bez Kończyc Małych). Miejscowości: Pruchna, Rychułd, Knaj i adjunkta w Kończycach Małych.

W chwili spisowywania L. F. nie było wiadomo, kiedy plan kolonizacyjny będzie zrealizowany w Pruchnej i dlatego wypisano tylko miejscowość bez dalszego komentarza. Parafię wykazał dopiero rejestr świętopietrza dekanatu cieszyńskiego w 1447 r.³³² W czasie wizytacji w 1679 r. był już kościół bardzo stary i chylił się ku upadkowi, pole beneficjalne ciągnęło się od plebanii aż do lasu, a parafianie mieli wyznaczone małdratowe.³³³ Wszystko więc wskazuje na początki parafii w czasie przeniesienia wsi na prawo lokacyjne, co nastąpić mogło jeszcze w pierwszej połowie XIV wieku. Pozornie zaprzecza temu wezwanie kościoła, gdyż kult św. Anny zaczął się szerzyć w naszych stronach pod koniec XIV stulecia. Pierwotne wezwanie musiało być jednak inne, skoro w 1679 r. nawet wizytator nie dowierzał, czy obraz w głównym ołtarzu przedstawia św. Annę.

PRZYSZOWICE

Schematyzm 1958: dekanat knurowski, parafia św. Jana Nepomucena powstała przed r. 1335. Stary kościół p. w. św. Mikołaja przeniesiono do Borowej Wsi.

Schematyzm 1857: dekanat dębieński, katolików 1647, żydów 15. Miejscowości: Przyszowice, Makoszowy i Borowa Wieś.

L. F. wylicza „Przyssovitz” wśród osad w okolicy Gliwic, które już były skolonizowane. Widocznie była również parafia w trakcie powsta-

³²⁹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor*, Racibórz 1881, 818.

³³⁰ Q., 220.

³³¹ J., 35 i 241—242.

³³² Z., XXVII (1893), 371.

³³³ J., 220—221.

wania, skoro spotykamy ją w rejestrach świętopietrza w 1335 r.³³⁴ i 1447 r.³³⁵ Protokół wizytacyjny z r. 1679 potwierdza kolonizacyjny charakter parafii, gdyż wymienia jeden łan pola beneficjalnego.³³⁶ Początki parafii datują się więc z pierwszych lat XIV stulecia.

PSTRĄŻNA

Schematyzm 1958: dekanat pogrzebieński, parafia św. Mikołaja powstała w 1335 r. Miejscowości: Dzimierz, Łańce, Rzuchów-Legów, Żytna i Pstrążna.

Schematyzm 1857: katolików 2330, ewangelików 11. Miejscowości: Pstrążna, Dzimierz, Łańce, Rzuchów, Łuków, Żytna, Pilerkowice i Busowice.

Rejestry świętopietrza z 1335 r.³³⁷ i 1447 r.³³⁸ wymieniają pierwszy raz „Psdrazno” a drugi raz „Pstrz” w dekanacie raciborskim. W 1461 r. proboszcz Jan z Pstrążnej zakłada fundację przy głównym ołtarzu kolegiaty raciborskiej.³³⁹ Tym samym mamy udowodnioną ciągłość parafii w Pstrążnej, która dopiero w czasie kontrreformacyjnym dołączona została do Lysek. Trudno jednak o ustalenie początków tamtejszego kościoła. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, że ani sama Pstrążna, ani przyległe osady nie są wykazane w L. F., choć są staropolskimi wsiami. Wytłumaczyć to można jedynie tym, że parafia w Pstrążnej już wtedy była formalnie erygowana i miała przydzieloną dziesięcinę snopową z wszystkich otaczających ją miejscowości. Toć jeszcze w protokole wizytacyjnym z 1652 r. zanotowano, że Żytna, Dzimierz i Pstrążna dostarczały proboszczowi dziesięcinę snopową, dopóki ewangelicki duchowny nie zawarł umowy z feudałem i nie zamienił naturalistów na pieniężne wynagrodzenie.³⁴⁰ Wobec tego parafia w Pstrążnej powstać musiała przynajmniej w drugiej połowie XIII w.

PSZCZYNA

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia Wszystkich Świętych powstała w XIII w. Miejscowości: Pszczyzna, Stara Wieś, Czarków, Radostowice, Poręba i Studzienice.

Schematyzm 1857: katolików 6669, ewangelików 1642, żydów 309. Miejscowości: Pszczyzna, Stara Wieś, Czarków, Jankowice, Kobiór, Poręba, Radostowice, Piasek, Studzienice i filjałny kościół św. Jadwigi, wybudowany prawdopodobnie w 1201 r.

Pierwszą wiadomość o parafii pszczyńskiej zawiera spis świętopietrza w dekanacie oświęcimskim z 1326 r.³⁴¹ Jest to jednak znacznie spóźniona wzmianka i ze względu na organizację parafii według polskiego zwyczaju przez uposażenie kościoła dziesięciną z szeregu okolicznych wsi musimy datę powstania parafii przesunąć na wcześniejszy okres.³⁴² O ile byśmy przyjęli, że pierwotnym kościołem był spalony w czasie okupacji

³³⁴ S. R., nr 5409.

³³⁵ Q., 215.

³³⁶ J., 103—104.

³³⁷ S. R., nr 5409.

³³⁸ Q., 222.

³³⁹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt u. Herrschaft Ratibor*, Racibórz 1881, 648.

³⁴⁰ J., 2—3.

³⁴¹ S. R., nr 4586.

³⁴² L. Musioł, *Pszczyzna. Monografia historyczna*. Katowice 1936, 275—278.

kościół św. Jadwigi, wtedy najwcześniejszą datą może być r. 1267, czyli rok kanonizacji patronki Śląska. Jest to mało prawdopodobne, skoro nawet kaplica św. Jadwigi w Trzebnicy pochodzi dopiero z 1268 r. Tradycja jednak mówi o wcześniejszym, jeszcze pod wezwaniem św. Bartłomieja wybudowanym kościele. Ale nawet w takim wypadku nie mamy podstaw do ustalenia innego czasokresu, jak pierwszą połowę XIII w.

PSZÓW

Schematyzm 1958: dekanat pszowski, parafia Narodzenia NMP. powstała około r. 1205.

Schematyzm 1857: dekanat wodzisławski, katolików 2944, ewangelików 14, żydów 27 (bez Rydułtów). Miejscowości: Pszów Pszowskie Doły, Zawada, Krzyżkowice i adjunkta w Rydułtowach z Biertułtówami i Orłowcem.

Kolegiata opolska, erygowana przed 1240 r., pobierała dziesięcinę m. i. z Pszowa.³⁴³ Z tego powodu jest rzeczą wykluczoną, aby wtedy już istniała parafia pszowska i była obciążona podwójnym świadczeniem. Natomiast dowiadujemy się z dokumentu księcia Władysława opolskiego z 1265 r., że sprzedał „Psow” sołtysowi Richolfowi celem przeniesienia wsi na prawo osadnicze.³⁴⁴ Wtedy też w toku rozparcelowania gruntów wydzielono odpowiedni obszar dla mającej powstać parafii i już w 1293 r. występuje „*Jasco de Psow, cappelanus*” Przemysława, ks. raciborskiego a w 1308 r. Albert „*rector ecclesiae de Psow*” jako świadek w dokumencie księcia Leszka raciborskiego, dotyczącym darowizny Kornowaca dominikanom w Raciborzu.³⁴⁵ Z urzędowym potwierdzeniem parafii w Pszowie spotykamy się dopiero w spisie świętopietrza w dekanacie żorskim z 1447 r.³⁴⁶ Protokół wizytacyjny z 1652 r. wymienia dwa łany pola beneficjalnego oraz dziesięcinę wymiarną³⁴⁷ i tym samym dowodzi, że parafia pszowska zaistniała w chwili lokacji, czyli około 1280 r

RADLIN

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia św. Marii Magdaleny powstała w 1904 r.

Schematyzm 1857 r. Filia Wodzisławia, katolików 1543, ewangelików 20, żydów 2.

Według L. F. kolonizacja Radlina była dopiero w rozwoju. Poza tą jedyłą wzmianką nie mamy żadnych dokumentalnych wiadomości o samej parafii radlińskiej. Jedynie z protokołu wizytacyjnego z 1652 r. wynika, że filialny kościół w Radlinie, który od niewiadomego czasu pozostał w łączności z parafią wodzisławską aż do 1904 r., posiada pole plebańskie i szkolne, ciągnące się równolegle do kmiecych pól od kościoła aż do granic gminy.³⁴⁸ Jest to dostatecznym dowodem na okoliczność, że parafia radlińska powstała przy kolonizacji wsi w pierwszej połowie XIV w.

³⁴³ E. Schramek, *Das Kollegiatstift zum hl. Kreuz in Oppeln*, Wrocław 1915, 52.

³⁴⁴ S. R., nr 1198.

³⁴⁵ S. R., nr 2978a oraz Cod. dipl. Sil. I, Wrocław 1857, nr XXI, s. 21.

³⁴⁶ Q., 220.

³⁴⁷ J., 33, 34

³⁴⁸ J., 31.

RADZIONKÓW

Schematyzm 1958: dekanat piekarski, parafia św. Wojciecha powstała przed r. 1326.

Schematyzm 1857: dekanat tarnogórski, katolików 3893, ewangelików 42, żydów 64. Miejscowości: Radzionków, Rudne Piekary, Sucha Góra, Orzech i Kozłowagóra.

Przy erekcji nowej parafii w Kamieniu w 1277 r. sąsiadujący z Radzionkowem Orzech dołączony został do Kamienia, a Radzionków pozostał nadal w parafialnej łączności z Bytomiem. Dopiero z początkiem XIV w. nastąpiło dalsze rozdrobnienie sieci parafialnej i podobnie jak Piekary odłączyły się wtedy od Kamienia, tak też Radzionków uniezależnił się od Rept i w łączności z akcją kolonizacyjną utworzona została oddzielna parafia i uposażona w trzy łany gruntu beneficjalnego.³⁴⁹ Toteż w 1326 r. wymieniona jest parafia radzionkowska w spisie świętopietrza w dekanacie sławkowskim.³⁵⁰

RASZCZYCE

Schematyzm 1958: dekanat pogrzebieński, parafia św. Szymona i Judy powstała w 1925 r.

Schematyzm 1857: Adjunkta Markowic. Miejscowości: Raszczyce, Adamowice i Nędza.

Parafia zaświadczona jest dopiero w spisie świętopietrza z 1447 r.³⁵¹ W okresie poreformacyjnym została filią Markowic, ale jeszcze w r. 1679 stała plebania, do której należało pół łana pola.³⁵² Parafia pochodziła więc z czasów kolonizacji, którą w tamtejszej okolicy przeprowadzono dopiero koło połowy XIV stulecia.

REPTY STARE

Schematyzm 1958: dekanat tarnogórski, parafia św. Mikołaja powstała około 1200 r.

Schematyzm 1857: katolików 3788, ewangelików 51, żydów 76. Miejscowości: Stare i Nowe Repty, Ptakowice, Stolarzowice, Bobrowniki i Górniki.

W dn. 12. VIII. 1201 r. zatwierdził papież Innocenty III wszystkie ówczesne posiadłości wrocławskiego klasztoru św. Wincentego, m. i. również wieś „Reptones”.³⁵³ Dokument jednak wyraźnie rozróżnia miejscowości, w których już były kościoły i nawet podaje wezwania poszczególnych świątyń, jak np. „sancte Margarite in Bitom”, od osad, w których kościołów jeszcze nie było. Wśród tych ostatnich znalazły się Repty, czyli wtedy Repty parafią jeszcze nie były. Parafia z kościołem wspomniana jest dopiero w spisie świętopietrza dekanatu sławkowskiego w 1326 r. i tamże jest naprowadzony jako „plebanus” Wiesław, czyli parafia była zarządzana przez świeckiego kapłana.³⁵⁴ Tak samo wyliczone są Repty w spisach świętopietrza z 1336 i 1337 r.³⁵⁵

Po tzw. reformacji kościół w Reptach dostępny był dla wizytatora

³⁴⁹ W., 1657.

³⁵⁰ S. R., 4586. Ks. J. Knośała, *Parafia radzionkowska, jej dawniejsze i dzisiejsze stosunki*, Katowice 1926, 126, mylnie umieścił dane o daninie.

³⁵¹ Q., 222.

³⁵² J., 1—2 i 143.

³⁵³ KDS., I, nr 87.

³⁵⁴ S. R., nr 4586.

³⁵⁵ S. R., nr 5530 i 5778

biskupiego dopiero w 1657 i następnych latach. Jeszcze protokół z 1665 r. stwierdza, że pole beneficjalne jest pod zarządem właściciela wsi, a proboszcz pobiera jedynie meszne z pól kmiecyh w Reptach, Ptakowicach, Stolarzowicach i Bobrownikach. Natomiast znalazła się w protokole wizytacyjnym z 1619 r. bardzo ciekawa uwaga ks. wizytatora o niedostępnej mu wtedy parafii repteckiej. Mianowicie stwierdza, że do kościoła w Reptach należy dziesięcina ze wsi Biskupice w królestwie polskim, czyli położonych pod Wieliczką, która jednak przed 15 laty odstąpiona została biskupowi krakowskiemu do dowolnego rozporządzenia, dopóki Repty nie wrócą do wyznania katolickiego. O ile powyższa wzmianka nie jest mylna, należy przyjąć, że parafia w Reptach ustanowiona została jeszcze na prawie polskim przed kolonizacją, która nastąpiła w 1247 r.³⁵⁶ i w takim wypadku termin erekcji przypadałby na pierwsze lata XIII w. Za utworzeniem parafii na prawie polskim przemawia również mnogość wsi, świadczących dawniej na rzecz kościoła repteckiego.

ROGÓW

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia najśw. Serca P. Jezusa powstała przed 1392 r.

Schematyzm 1857: dekanat pogrzebieński, parafia św. Marcina, katolików 1852, ewangelików 6, żydów 6. Miejscowości: Rogów, Belsznica, Bluszczów, Kamień i Odra.

Pierwsza wiadomość o parafii pochodzi z 1391 r., kiedy mimochodem wzmiankowano proboszcza Mikołaja Baworowskiego w Rogowie.³⁵⁷ W spisie świętopietrza naprowadzony jest Rogów w dekanacie żorskim w 1447 r.³⁵⁸ Dokładniejszych danych dostarcza nam protokół wizytacyjny z 1652 r., w którym mowa jest o nowym kościele i niedawno wprowadzonym, a nie obeznanym jeszcze z sprawami proboszczu,³⁵⁹ oraz z 1679 r., w którym oprócz jednego łana pola wyszczególniony jest inny kawał ziemi, zwany „popim kątem”. Własnością kościoła są również dwa ogrody, jeden przy kościele, a drugi w środku wsi, oraz dwie łąki, jedna w Belsznicy, a druga na miejscu. Proboszcz pobiera dziesięcinę snopową w Rogowie, Belsznicy, Kamieniu i Bluszczowie, a Wytrzęsów i Syrenka dostarczają artykułów żywnościowych.³⁶⁰ Całość prowadzi do wniosku, że Rogów należy do parafii utworzonych jeszcze według polskiego zwyczaju z częściowo w trakcie kolonizacji dodanym polem beneficjalnym. Można więc przyjąć, że parafia powstała najpóźniej w pierwszej połowie XIV w.

RUDZICA

Schematyzm 1958: dekanat bielski, parafia św. Jana Chrzciciela powstała w XIV w.

Schematyzm 1857: katolików 2400, ewangelików 80, żydów 10. Miejscowości: Rudzica, Bronów, Iłownica, Landek.

Przy Rudzicy L. F. podaje rzadko spotykaną i ciekawą uwagę, że w „*Rudgeri villa*” las się karczkuje. Zakładano więc wieś na surowym

³⁵⁶ S. R., nr 648.

³⁵⁷ A. Pott h a s t, dz. cyt. 28 oraz H. Ne u l i n g, dz. cyt. 262.

³⁵⁸ Q., 220.

³⁵⁹ J., 5.

³⁶⁰ J., 134.

pnium, a nazwę wzięła od zasadzcy. Robota przebiegała jednak bardzo szybko, skoro już w rejestrze świętopietrza w dekanacie cieszyńskim w 1335 r. wymieniona jest Rudzica.³⁶¹ Wobec tego erekcja parafii nastąpiła około 1320 r.

RUPTAWA

Schematyzm 1958: dekanat jastrzębski, parafia Niepokalanego Serca NMP, powstała w 1346 r. Starszy kościół p. w. św. Bartłomieja wybudowano przed 1620 r.

Schematyzm 1857: dekanat wodzisławski, parafia św. Bartłomieja. Przy pożarze kościoła i plebanii spaliły się wszystkie dokumenty. Katolików 787, ewangelików 339 (bez Moszczenicy). Miejscowości: Ruptawa, Cisówka, Ruptawiec oraz filialny w Moszczenicy.

Według L. F. kolonizacja wsi jeszcze nie była ukończona. O parafii w Ruptawie nie wspominają żadne spisy świętopietrza³⁶². Jednak na podstawie protokołu wizytacyjnego z 1652 r. podającego, że pole beneficjalne rozpoczyna się przy kościele i położone jest wzdłuż pól kmiecych, a proboszcz pobiera meszne od parafian,³⁶³ możemy stwierdzić, że parafia pochodzi z czasów kolonizacji wsi, to znaczy z pierwszej połowy XIV w.

RYBNIK

Schematyzm 1958: dekanat rybnicki, parafia M. B. Bolesnej powstała w r. 1112. Miejscowości: część Rybnika, Orzepowice, Rybnicka Kuźnia i Chwałęcice.

Schematyzm 1857: dekanat żorski, katolików 8925, ewangelików 194, żydów 362. Miejscowości: Rybnik, Golejów, Książenice, Niedobczyce, Orzepowice, Popielów i adjunkta w Jankowicach.

Mimo bardzo dawnej erekcji parafii rybnickiej potrafimy w przybliżeniu ustalić jej początki i to dzięki dokumentowi z dn. 25. V. 1223 r., w którym biskup wrocławski Wawrzyniec wyraźnie zaznacza, że jego poprzednik, biskup Zyrosław (1170—1198), konsekrował kościół NMP. w „Ribnich” i przydzielił mu dziesięcinę z Rybnika, Smolnej, Zalesia i Książenic.³⁶⁴ Parafia rybnicka powstała więc około 1180 r.³⁶⁵

RYDUŁTOWY

Schematyzm 1958: dekanat pszowski, parafia św. Jerzego powstała w 1886 r.

Schematyzm 1857: Adjunkta Pszowa p. w. św. Jerzego, kościół drewniany nowo wybudowany i poświęcony z początkiem ubiegłego wieku. Katolików 1485, ewangelików 9, żydów 23.

Według L. F. było w „*Rudolphi Villa*” 30 łąnów wytyczonych. Parafia, wyposażona w pole beneficjalne, powstała w początkach XIV stulecia. Z nieznanых przyczyn została po trzech wiekach dołączona do parafii

³⁶¹ S. R., nr 5409.

³⁶² H. Neuling, dz. cyt. 270 utożsamia Ruptawę niesłusznie z Radzcowem, który jednak identyczny jest z Radziejowem. B. Pan z r a m, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Wrocław 1940, 125 powtarza za Neulingem, że ruptawska parafia wspomniana jest w 1447 r.

³⁶³ J., 35.

³⁶⁴ KDS, III, nr 283.

³⁶⁵ Dalsze szczegóły patrz Ks. F. Maroń, *Początki parafii w Rybniku i Żorach*.

pszowskiej. Z pobieżnej tylko notatki wiadomo, że ks. Jan Grzybek, proboszcz parafialnego kościoła w Pszowie w 1511 r. zawarł ugodę z parafianami kościoła filialnego w Rydułtowach.^{365 a} W 1652 r. było jeszcze znane miejsce, gdzie stała dawniejsza plebania. Wtedy też Rydułtowy odzyskały samodzielność parafialną, aby ją po jakimś czasie znowu utracić.^{365 b}

SADÓW

Schematyzm 1958: dekanat lubliniecki, parafia św. Józefa powstała przed 1331 r. Miejscowości: Sadow, Wierzbie, Rusinowice, Harbutowice, Droniowice, Hadra, Mochała, Kierzki, Cieszowa.

Schematyzm 1857: Kościół wzmiankowany w 1333 r. Katolików 4112, ewangelików 59, żydów 42. Miejscowości: Sadow G. i D., Wierzbie, Rusinowice, Harbutowice, Droniowice, Chwostek, kościół filialny w Koszęcinie z Strzebinem i kościół filialny w Brusku z Drutarnią i Pustą Leśnicą.

L. F. stwierdza, że akcja kolonizacyjna w Sadowie już jest przeprowadzona. Jako parafię odnajdujemy Sadow jednak dopiero w spisie świętopietrza w dekanacie oleskim w 1447 r.³⁶⁶ Więcej wiadomości dostarcza nam protokół wizytacyjny z 1679 r., który przede wszystkim podaje, że tamtejszy masywny kościół wybudowany i poświęcony został w 1331 r.³⁶⁷ Dalej informuje nas tenże protokół, że parafia posiada jeden łan pola beneficjalnego, czyli wszystko wydaje się być zgodne z r. 1331. Tymczasem inne okoliczności każą przesunąć datę początków parafii na wcześniejszy termin. Zasięg parafii znacznie przekracza normy, stosowane przy zakładaniu parafii przy wsiach skolonizowanych. W dodatku z mnóstwa objętych dawnymi granicami parafialnymi osad kilka istniało już w XIII w. i m. i. są wykazane w L. F. Wierzbie, Cieszowa i Droniowice, jedne jeszcze na polskim prawie, a inne już na nowym prawie kolonizacyjnym. Sadow, położony przy drodze handlowej z Woźnik do Olesna, nadawał się na ośrodek parafialny i jako taki powstać musiał przynajmniej w drugiej połowie XIII w., zaś łan beneficjalny przydzielono mu przy przeniesieniu Sadowa na prawo lokacyjne. W tym też czasie stanąć musiała masywna budowla sakralna zamiast dotychczasowego drewnianego kościołka.

SIMORADZ

Schematyzm 1958: kościół św. Jakuba należy terytorialnie do Dębowca, a duszpa-sterstwo sprawuje parafia skoczowska.

Schematyzm 1857: kościół filialny Dębowca, wzmiankowany w 1400 r. Katolików 380, ewangelików 500. Miejscowości: Simoradz i Iskrzyczyn.

Simoradz należy do najwcześniej wspomnianych parafii. Pierwsza wiadomość pochodzi z dnia 30. III. 1286 r., kiedy proboszcz Tilo z Simoradza zaświadcza, że odczytał w kościele raciborskim sentencję rzucającą kląt-

Wiadomości Diecezjalne, Katowice 1966, nr 7/8, 102 nn.

^{365a} A. Weltzel, dz. cyt. 106.

^{365b} J., 34, 248, 428, 441.

³⁶⁶ Q., 209.

³⁶⁷ J., 53. Datę tę podaje również A. Weltzel, *Geschichte der Stadt u. Herrschaft Guttentag, Racibórz* 1882, 229. Na Weltzla powołuje się H. Neuling, l. c. 302.

wę na księcia Henryka wrocławskiego.³⁶⁸ Następnie czytamy w L. F., że Simoradz po dokonanej kolonizacji wykazać powinien 20 łanów, z których sześć łanów już od dawna świadczy na rzecz kościoła simoradzkiego. Tak samo w spisie świętopietrza dekanatu cieszyńskiego w 1335 r. zapisany jest Simoradz.³⁶⁹ Parafia istniała więc już mniej więcej od połowy XIII w. i erygowana była jeszcze przed kolonizacją.

Oczywiście należeć musiał z początku do Simoradza jeszcze cały szereg wsi, które z czasem przyłączono do innych parafii, a zwłaszcza do Skoczowa.

Tak samo pozostały przy Simoradzu Iskrzyczyn jest bardzo starej daty. Kiedy biskup wrocławski Wawrzyniec klasztorowi Zbawiciela w Rybniku przydzielił dziesięcinę, wyznaczył w kasztelanii cieszyńskiej m. i. również „Yscrichino” do świadczenia na rzecz rybnickiego klasztoru.³⁷⁰

SKOCZÓW

Schematyzm 1958: dekanat skoczowski, parafia śś. Piotra i Pawła powstała w XII w. Miejscowości: Skoczów, Bładnice, Harbutowice, Kiczyce, Międzywiecie, Nierodzim, Pogórze, Simoradz, Wilamowice i Wiślicz.

Schematyzm 1857: Kościół wzmiankowany w 1200 r. Katolików 3055, ewangelików 1997, żydów 76. Miejscowości: Pogórze, Kiczyce, Wiślicz, Międzywiecie, Wilamowice, filia Nierodzim z Harbutowicami i Bładnicami.

W 1327 r. książę Kazimierz cieszyński oddał swoje księstwo w lenno królowi czeskiemu i przy tej sposobności wymieniony został Skoczów jako obwarowane miasteczko.³⁷¹ Natomiast parafia skoczowska wyszczególniona jest w spisie świętopietrza dekanatu cieszyńskiego w 1447 r.³⁷² Trudno jednak o ustalenie czasu powstania parafii. Pewne jest, że okoliczne osady są starsze od samego Skoczowa. W Międzywiciu jeszcze w XII w. był gród, który dopiero później został przeniesiony do Skoczowa. Pogórz wyliczony jest w L. F. a w Simoradzu był już kościół. Toteż o samodzielnej parafii w Skoczowie pomyśleć można było dopiero wtedy, kiedy założono tam miasteczko i warownię. Mogło to nastąpić najwcześniej w początkach XIV w.

SKRZYSZÓW

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia św. Michała istniała już w XII w. Zniesiona w czasie reformacji powstała po raz drugi w 1856 r. Miejscowości: Skrzyszów, Krostoszowice i Podbucze.

Schematyzm 1857: Kościół p. w. św. Wawrzyńca jest lokalią przynależną do Mszańskiej. Katolików 1093, ewangelików 69, żydów 8.

O istnieniu parafii skrzyszowskiej dowiadujemy się dopiero z spisu świętopietrza w dekanacie żorskim w 1447 r.³⁷³ Ale protokoły wizytacyjne z 1652 i 1679 r., kiedy Skrzyszów był jeszcze samodzielną parafią, za-

³⁶⁸ S. R., nr 1956.

³⁶⁹ S. R. nr 5409.

³⁷⁰ KDS., III, nr 283.

³⁷¹ F. Popiołek, *Dzieje Śląska Austriackiego*, Cieszyn 1913, 157.

³⁷² Z., XXVII (1893), 371.

³⁷³ Q., 220.

wierają pewne dane, jak pole rozłożone między parcelami kmiecymi i brak innych, do parafii należących osad, które dowodzą powstania parafii w łączności z przeniesieniem wsi na prawo kolonizacyjne.³⁷⁴ O Skryszowie wiemy, że nastąpiło to na podstawie przywileju z 1286 r.³⁷⁵ Tym samym parafia zapoczątkowana została w ostatnich latach XIII w.

STUDZIONKA

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia Wniebowzięcia NMP. powstała w XIII w. Miejscowości: Studzionka, Borki-Mizerów, Średni Dwór, Konradów.

Schematyzm 1857: Katolików 734, ewangelików 174, żydów 6.

L. F. wykazał „Stuczonkę” jako wioskę przechodzącą proces kolonizacyjny. Przy tej sposobności zorganizowano też parafię i już w 1326 r. wymieniona jest w spisie świętopietrza dekanatu oświęcimskiego.³⁷⁶ Została więc utworzona około 1310 r. i pozostała w granicach diecezji krakowskiej aż do czasów poreformacyjnych. Z polecenia biskupa krakowskiego wizytowano ją w obrębie dekanatu pszczyńskiego w latach 1598 i 1619. Natomiast w 1679 r. wizytacji dokonano z ramienia biskupa wrocławskiego a ówczesny administrator był ustanowiony aż do chwili wyjaśnienia przynależności diecezjalnej.³⁷⁷ Przy wizytacji dekanatu żorskiego w 1687 r. należała Studzionka już ostatecznie do diecezji wrocławskiej.³⁷⁸

SUSZEC

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Stanisława powstała około 1333 r. Miejscowości: Rudziczka i Suszec oraz kościół filialny w Kryrach.

Schematyzm 1857: dekanat pszczyński, katolików 2008, ewangelików 361, żydów 10.

Najwcześniejsza wiadomość o Suszcu, zawarta w spisie świętopietrza dekanatu oświęcimskiego w 1326 r., od razu informuje nas o istnieniu tamtejszej parafii.³⁷⁹ W pierwszych latach poreformacyjnych parafia nie była dostępna dla wizytatora biskupiego, ale na podstawie wywiadu zaznaczono, że parafia posiada m. i. jeden łan pola.³⁸⁰ Była więc tworem kolonizacyjnym i jej początki datują się z pierwszych lat XIV stulecia.

SZEROKA

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia Wszystkich Świętych, reaktywowana w 1860 r.

Schematyzm 1857: Filia Krzyżowic, katolików 654, ewangelików 7.

Ujęcie Szerokiej i Gogołowej w L. F. w jedno zdanie podkreśla ich wzajemną zależność. Według ustnego podania obydwie miejscowości tworzyć miały przed wiekami jedną wspólną parafię i Gogołowa dopiero

³⁷⁴ J., 37 i 245.

³⁷⁵ S. R., 1950.

³⁷⁶ S. R., 4586.

³⁷⁷ J., 120.

³⁷⁸ J., 425—426.

³⁷⁹ S. R., nr 4586.

³⁸⁰ W., 108.

później miała być przyłączona do parafii w Połomii.³⁸¹ Toteż pierwotny kościół stać musiał na granicy jednej i drugiej wsi. Legendę tę potwierdza protokół wizytacyjny z 1652 r., w którym się podkreśla czystość i piękno starego kościoła, a mimochodem zaznacza, że pole parafialne leży po drugiej stronie wioski, równoległe do pola szkolnego i ciągnie się aż do „Granitze”.³⁸² Kościół został widocznie w międzyczasie przeniesiony na inne miejsce.

W każdym razie przenoszono w początkach XIV w. Szeroką i Gogolową na nowe prawo i wtedy też powstać musiała parafia. Potwierdza to dokument księcia Leszka raciborskiego z dnia 6. XII. 1321 r., w którym jako notariusz występuje Jan z „Tymendorf”.³⁸³ Notariuszem według ówczesnego zwyczaju był zwykle kapłan, czyli w tym wypadku proboszcz Szerokiej, przemianowanej z woli zasadzcy na Timmendorf. Dokumentalne potwierdzenie parafii spotykamy dopiero w spisie świętopietrza dekanatu żorskiego z 1447 r.³⁸⁴

TARNOWICE STARE

Schematyzm 1958: dekanat tarnogórski, parafia św. Marcina powstała w 1415 r. Stary kościół wybudowany w 1400 r.

Schematyzm 1857: katolików 2736, ewangelików 126, żydów 39. Miejscowości: Tarnowice Stare, Piaseczna i Strzybnica.

W 1415 r. erygowana została odłączona od Rept parafia w Tarnowicach Starych, uposażona w 2 łany pola i dziesięcinę snopową, przejętą z dawnej parafii w Reptach. Oprócz tego przyłączono do nowej parafii Rybną, Pniowiec, Opatowice, Sowice, Lasowice i Kuźnicę.³⁸⁵

USTROŃ

Schematyzm 1958: dekanat cieszyński, parafia św. Klemensa powstała w 1785 r.

Schematyzm 1857: katolików 2126, ewangelików 6200, żydów 37. Filia p. w. Wniebowzięcia NMP. w Wiśle.

W L. F. jest wprawdzie wspomniany Ustroń, ale bez dalszego wyjaśnienia. Wieś była widoczna dopiero w początkach swojego rozwoju i to oczywiście wzdłuż rzeki Wisły w równinnej części, którą później nazwano Ustroniem Dolnym. Tam też stanął kościół parafialny, wspomniany pierwszy raz w spisie świętopietrza dekanatu cieszyńskiego w 1447 r.³⁸⁶ Protokoły wizytacyjne z 1679 i 1687 r. podkreślają wiek kościoła i obecność pola beneficjalnego.³⁸⁷ Na podstawie jednak procesu rozwojowego wsi podbeskidzkich należy wątpić, czy parafia ustronna powstała wcześniej jak w początkach XV w.

³⁸¹ A. Nowack, *Geschichte der Landpfarreien des Archipresbyterates Sohrau*, Opole 1912, 249.

³⁸² J., 17.

³⁸³ S. R., nr 4176.

³⁸⁴ Q., 220.

³⁸⁵ Dekret erekcyjny opublikował J. Knosalla: *Das Dekanat Beuthen in seinem schlesischen Teil*, Katowice 1935, 89 nn.

³⁸⁶ Z., XXVII, (1893), 371.

³⁸⁷ J., 268 i 582.

WARSZOWICE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Mikołaja powstała przed 1343 r.
Schematyzm 1857: katolików 584, ewangelików 364, żydów 16.

Według L. F. Warszowice z początkiem XIV w. przechodziły okres przenoszenia na prawo osiedlcze. Zarazem pomyślano o oddzielnej parafii i stąd spotykamy w 1343 r. proboszcza z Warszowic jako świadka w dokumencie księcia Mikołaja raciborskiego.³⁸⁸ Parafia powstała więc około 1320 r., choć w rejestrach świętopietrza figuruje dopiero pod 1447 r. w dekanacie żorskim.³⁸⁹

WISŁA MAŁA

Schematyzm 1958: dekanat pszczyński, parafia św. Jakuba Starszego powstała około 1300 r.

Schematyzm 1857: katolików 570, ewangelików 73, żydów 9.

Parafię w Wiśle Małej wymienia po raz pierwszy spis świętopietrza w dekanacie oświęcimskim w 1326 r.³⁹⁰ Parafia zorganizowana została w łączności z kolonizacją, jak na to wskazuje krótkie sprawozdanie wizytatora biskupiego w 1598 r., w którym wyszczególniony jest jeden łan pola, trzy stawy i meszne od parafian.³⁹¹ Erekcja parafii miała tym samym miejsce na przełomie XIII i XIV w.

WODZISŁAW

Schematyzm 1958: dekanat wodzisławski, parafia Wniebowzięcia NMP. powstała w 1260 r.

Schematyzm 1857: kościół wybudowany w 1128 r. katolików 2169, ewangelików 83, żydów 455 (bez Radlina i Markłowic). Miejscowości: Wodziszaw, Wilchwy, Zamysłów i kościoły filialne w Radlinie i Markłowicach.

Wodziszaw zawdzięcza swoje założenie około 1250 r. księciu Władysławowi opolskiemu. Wraz z lokalizacją nowego miasta nastąpić musiało wytyczenie miejsca dla kościoła parafialnego. Toteż niezadługo spotykamy częstsze wzmianki o proboszczach wodzisławskich. Proboszcz Jeszko sporządził i podpisał dokument księcia Przemysława raciborskiego w dn. 17. VI. 1299 r.³⁹² W 1308 r. występuje jako świadek w dokumencie księcia Leszka raciborskiego ks. Jan, proboszcz wodzisławski.³⁹³ W r. 1334 zaświadcza proboszcz wodzisławski Piotr dokument księcia Leszka raciborskiego.³⁹⁴ Nareszcie znalazła się również w spisie świętopietrza dekanatu żorskiego z r. 1447 wzmianka o parafii w Wodziszawiu.³⁹⁵

³⁸⁸ H. Neuling, dz. cyt. 335.

³⁸⁹ Q., 220.

³⁹⁰ S. R. nr 4586.

³⁹¹ W., 109.

³⁹² H. Neuling, dz. cyt. 178.

³⁹³ S. R. nr 2978 a.

³⁹⁴ S. R. nr 5379.

³⁹⁵ Q., 220.

WOSZCZYCE

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia św. Piotra i Pawła powstała przed 1326 r. Miejscowości: Gardawice, Królówka, Palowice, Woszczyce, Zawada i Zazdrość.

Schematyzm 1857: dekanat mikołowski, katolików 4145, ewangelików 56, żydów 22. Miejscowości: Woszczyce, Orzesze, Gardawice i Palowice.

Założonemu w 1258 r. klasztorowi cysterskiemu w Rudach przydzielono na własność Woszczyce, które jednak ze względu na dużą odległość w 1283 r. zamieniono na bliżej położoną Żernicę.³⁹⁶ Zamiany dokonano na zarządzenie księżąt Mieszka i Przemysława z rycerzem Stefanem Zbronowicem. Można przypuszczać, że w międzyczasie cysters, zarządzający majątkiem, wybudował dla potrzeb duszpasterskich i liturgicznych odpowiedni budynek sakralny, który po zmianie właściciela przeszedł w ręce kapłanów świeckich. W każdym razie parafia w Woszczycach naprowadzona jest w spisie świętopietrza dekanatu oświęcimskiego w 1326 r.³⁹⁷ Można więc przyjąć, że parafia powstała jeszcze w drugiej połowie XIII w. w oparciu o zwyczaj polski, z uposażeniem w dziesięcinę snopową, którą dostarczały okoliczne i do parafii należące wioski. Jeszcze w protokole wizytacyjnym z 1720 r. zachowały się ślady starodawnych świadczeń, gdyż Woszczyce i Gardawice oprócz mesznego były zobowiązane do dziesięciny snopowej, natomiast skolonizowane osady, jak Palowice, Zawadka, Orzesze i Zgon do dziesięciny małdratowej.

WOŹNIKI

Schematyzm 1958: dekanat jędrski, parafia św. Katarzyny powstała w XIII w.

Schematyzm 1857: dekanat tarnogórski, katolików 2556, ewangelików 25, żydów 52. Miejscowości: Woźniki, Łony, Zielona, Głazówka, Miotek, Pustków.

Nazwa wywodzi się od pierwotnej wsi służebnej obowiązanej do dostarczania podwód. Pierwszy raz występują Woźniki w dokumencie z 1206 r., w którym jest mowa o zamianie należących dotychczas do klasztoru św. Wincentego w Wrocławiu Wawrzyńczych krakowskich na dziesięcinę ze wsi Woźniki.³⁹⁸ Później otoczono strażnicę ze względu na jej położenie przy szlaku handlowym obronnym wałem.³⁹⁹ Wtedy też, to znaczy mniej więcej z końcem XIII stulecia wybudowano pierwszy kościół p. w. św. Walentego, choć wspomniany jest on dopiero w spisie świętopietrza z 1347 r.⁴⁰⁰ Z protokołów wizytacyjnych z lat 1665 i 1720 wyczytać można, że pierwotną daniną na rzecz kościoła była dziesięcina snopowa. Po kolonizacji Woźnik wydzielono również dla kościoła pole beneficjalne. Miało to miejsce przed 1386 r.⁴⁰¹ Nareszcie po odnowieniu w połowie XV w. dawnych praw miejskich i zmianie lokalizacji stanął nowy masywny kościół p. w. św. Katarzyny na obecnym miejscu.

³⁹⁶ S. R. nr 1746 i A. Potthast, dz. cyt. 24 n.

³⁹⁷ S. R. nr 4586.

³⁹⁸ KDS., II, nr 123 i 124.

³⁹⁹ R. Jakimowicz, Bąk S., *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*, Kraków 1939, 25—28.

⁴⁰⁰ *Acta Camerae Apostolicae*, ed. J. Ptaśnik, Cracoviae 1913, II, 205.

⁴⁰¹ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag*, Racibórz 1882, 22.

ZEBRZYDOWICE

Schematyzm 1958: dekanat strumiński, parafia Wniebowzięcia NMP. powstała w XIV w.

Schematyzm 1857: dekanat frysztański, kościół z XIV w., katolików 1370, ewangelików 5, żydów 4 (bez Markłowic). Markłowice adjunktą Zebrzydowic, kościół Wniebowstąpienia P. N. J. Ch., katolików 830, ewangelików 7, żydów 6.

Na podstawie L. F. wywnioskować można, że zarówno Zebrzydowice, jak też Markłowice, były w początkach XIV w. w trakcie przeniesienia na nowe prawo kolonizacyjne z tym, że Zebrzydowice miały objąć 40 łanów ziemi, a Markłowice o dziesięć mniej. Tu i tam kościoły zostały równocześnie z lokacją wybudowane, a jako wspólna własność ksiązęca jedynie kościół zebrzydowicki uprzywilejowany w prawa parafialne. Natomiast Markłowice pozostały w ciągłej zależności od kościoła w Zebrzydowicach i nie ma żadnych na to dowodów, żeby tam kiedykolwiek był samostanny kościół czy też jakiegokolwiek uposażenie beneficjalne. Parafia w Zebrzydowicach wykazana jest już w spisie świętopietrza w dekanacie cieszyńskim w 1335 r., ze stosunkowo wysoką, w porównaniu z okolicznymi parafiami, stawką 10 szkoców.⁴⁰²

ZORY

Schematyzm 1958: dekanat żorski, parafia śś. Filipa i Jakuba powstała w 1272 r.

Schematyzm 1857: katolików 2724, ewangelików 182, żydów 476. Miejscowości: Żory, Baranowice i Kleszczów.

Żory są jednym z rzadkich miast, dla których wiadomy jest rok nadania praw miejskich. Nastąpiło to bowiem w 1272 r., po wykupieniu dotychczasowej wsi przez księcia Władysława opolskiego.⁴⁰³ Toteż w 1303 r. spotykamy już wójta żorskiego, a L. F. określa akcję lokacyjną w Żorach jako będącą na ukończeniu. Już pierwotna jednak wieś miała prawidłową, według zwyczaju polskiego założoną parafię. Wynika to z tego samego dokumentu, który zaświadcza dawne istnienie parafii rybnickiej i w którym zarazem wymienione są Żory, choć w mylnej pisowni „Sale”.⁴⁰⁴ Utożsamiano je dotychczas z Zalesiem pod Ujazdem, które nie może wchodzić w rachubę, skoro tamtejszy kościół jest pod wezwaniem św. Jadwigi, kanonizowanej w 1267 r., a nie ma podstaw do przesunięcia roku założenia parafii w Zalesiu na wcześniejszy termin.⁴⁰⁵ Z treści wspomnianego dokumentu wynika, że erekcja parafii żorskiej nastąpiła równocześnie z ustanowieniem parafii rybnickiej, czyli około 1180 r.

⁴⁰² S. R. nr 5409.

⁴⁰³ S. R. nr 1393.

⁴⁰⁴ KDS. III, nr 283.

⁴⁰⁵ Dalsze szczegóły patrz: Ks. F. Maroń, *Początki parafii w Rybniku i Żorach*. Wiadomości Diecezjalne, Katowice 1966, nr 7/8, 102 nn.

ZYGLIN

Schematyzm 1958: dekanat tarnogórski, parafia Narodzenia NMP, powstała w XIII w.
 Schematyzm 1857: kościół wspomniany w 1253 r. Katolików 3502, ewangelików 102,
 żydów 73. Miejscowości 11 (nie wyszczególnionych).

Nazwa miejscowości pochodzi od żglic, czyli wypalać. Do Żyglinia można to zastosować w dwojakim znaczeniu. Według pierwszego i najodpowiedniejszego wypalono część olbrzymich lasów, aby stworzyć nową osadę. Według drugiego, czasowo późniejszego tłumaczenia wypalano odkrytą tutaj rudę. Dzieje parafialne Żyglinia są jedną wielką zagadką. Żaden ze spisów świętopietrza dekanatu sławkowskiego nie naprowadza na tę parafię. Jedyną konkretną datę podaje rocznik diecezji wrocławskiej sprzed stu lat. Uwidoczniony tam rok 1253 wyjęty jest z krótkiej kroniki, spisanej przez ks. Koniecznego w 1691 r. Nie jest wykluczone, że korzystał on wtedy jeszcze z dokumentów, które następnie się spaliły przy pożarze kościoła w 1700 r. Uprawdopodobnia tę datę treść pierwszego po odzyskaniu kościoła protokołu wizytacyjnego z 1665 r., z którego wyczytać można, że parafia w Żyglinie jeszcze przed kolonizacją wsi utworzona została na podstawie polskiego prawa zwyczajowego i w promieniu 15 km. objęła wszystkie okoliczne osady. Większość z nich jeszcze w XVII w. dostarczała kościołowi dziesięciny snopowej. Do nich należą Swierklaniec, Kozłowa Góra, Nakło, Boronów, a przede wszystkim Orzech. Właśnie ostatnia miejscowość pozwala nam na wniosek, że żyglińska parafia jest wcześniejsza od kamieńskiej, do której w 1277 r. ze względu na mniejszą odlegość dołączony został Orzech, należący pierwotnie do Żyglinia. Tym samym 1253 r. jako początkowy parafii w Żyglinie nabrał realnych kształtów.

ZAKOŃCZENIE

Z trudem przedarliśmy się przez gąszcz najstarszych parafii w obrębie obecnej diecezji katowickiej. Z rozmaitych względów sądziliśmy, że najodpowiedniejsze będzie alfabetyczne uszeregowanie parafii. Z tego powodu były nieuniknione powtórki, z drugiej jednak strony rozpatrzenie dziejów każdej z osobna parafii pozwoliło na rozjaśnienie niepewnej dotychczas przeszłości niejednej jednostki parafialnej. Skuteczną przy tym pomocą służyły: *Księga Fundacyjna* biskupstwa wrocławskiego oraz poreformacyjne protokoły wizytacyjne, szczególnie nie wykorzystane dotychczas protokoły z parafii przynależnych dawniej do diecezji krakowskiej. Niektóre twierdzenia będą budzić pewne zastrzeżenia, ale właśnie na to zostały przytoczone, aby zachęcić miłośników historii do dalszych badań i dokładniejszej analizy przeszłości dziejowej odnośnej parafii.

Przy badaniu poszczególnych faz rozwojowych sieci parafialnej dochodzimy do wniosku, że po uchrześcijaniu naszych okolic i założeniu placówek kościelnych w grodach, zaczęła się rozwijać pod koniec XII stulecia organizacja parafialna w niektórych wsiach. Nabrała ona rozmachu w miarę powiększania się areалу rolnego i wzrostu zaludnienia w otwartych osadach. Po szczytowym nasileniu na przełomie XIII

i XIV w. zaczęła znowu powoli opadać. Był to zupełnie naturalny objaw po dostatecznym zaspokojeniu potrzeb duchowych ówczesnej ludności. Zamieszki religijne pociągnęły za sobą zupełny zastój organizacyjny z wyjątkiem tych wsi, które po odebraniu im przez feudała właściwego kościoła parafialnego samorzutnie stworzyły własne placówki parafialne, jak np. Bojszowy i Chełm Śl. Brak kapłanów i spadek zaludnienia po 30-letniej wojnie spowodowały nawet rozrzedzenie dotychczasowej sieci parafialnej przez afiliację samoistnych dotąd kościołów. Taki stan trwał aż do drugiej połowy XIX w. Wtedy, na skutek uprzemysłowienia oraz przyrostu i napływu ludności, w zasięgu GOPu powstały liczne nowe parafie. Nie dotyczyło to jednak tych stron, do których przemysł nie dotarł, jak np. dekanatu żorskiego, gdzie od przeszło pięciuset lat nie erygowano ani jednego nowego ośrodka parafialnego.

**DESCRIPTIO FORMAE PAROECIALIS
DIOECESIS KATOWICENSIS USQUE AD FINEM XV SAECULI.**

Summarium

Dioecesis Katowicensis terminis per arbitrium Consilii Legatorum de die 28 iulii 1920 a. pertinentem ad regionem Silesiae Tessinensis et de die 20 octobris 1921 a. quoad partem Silesiae Superioris ad accipiendum compulsis circumscripta est. Ex bulla "Vixdum Poloniae Unitas" de die 28 octobris 1925 a. erecta partim tractus archidioecesis wratislaviensis partim decanatus olim archidioecesi cracoviensi subiectos complexa est.

Totum commentationis habet dua capita. Primum (paginae 101—118) incunabula christianitatis domi Vistulanorum, ad quos etiam inquilini Silesiae Superioris spectabant, res gestas civiles et ecclesiasticas, exordia temperationis paroecialis describit. Protinus contagio colonisationis ad immutationem et progressum curae animarum infra limites praesentis dioecesis Katowicensis examinatur.

Secundum caput (paginae 118—167) in literarum ordine dispositas paroecias fundamentaque ad definitionem originis et ulteriorum eventorum singularum paroeciarum usque ad finem XV demonstrat. Ad constituentium temporis ortus scilicet erectionis singulorum centrorum curae animarum praesertim registra procuratae Wyasdensis et denarii s. Petri, etiamque acta visitationum ecclesiarum dioecesis wratislaviensis et vetustiora dioecesis cracoviensis atque documenta in codicibus diplomaticis nec non epistolaribus publicata fontes erant.